XX K kultura O obrazovanje

Žan-Mari Domenak
EVROPA: KULTURNI IZAZOV

Svetomir Bojanin
ŠKOLA KAO BOLEST (drugo, dopunjeno izdanje)

Andre Leroa-Guran
RELIGIJE PRETHISTORIJE (drugo, dopunjeno izdanje)

Zbornik
SMRT, NASILJE I SEKSUALNOST

Alen Finkelkrot
PORAZ MIŠLJENJA

Dobrila Bratić
GLUVO DOBA

Meri Daglas
ČISTO I OPASNO

Ivan Čolović
BORDEL RATNIKA

Zoran Živković
OGLEDI O NAUČNOJ FANTASTICI

Ranko Bugarski
JEZIK OD MIRA DO RATA

Milka Ivić
LINGVISTIČKI OGLEDI (drugo izdanje)

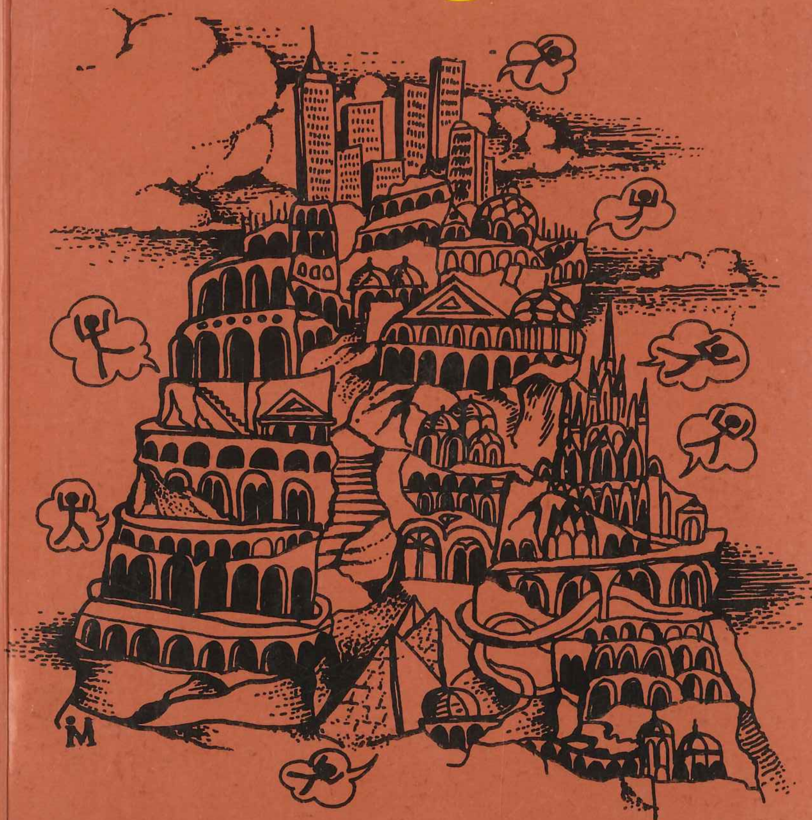
Milka Ivić
O ZELENOM KONJU (Novi lingvistički ogledi)

Luj-Žan Kalve
RAT MEĐU JEZICIMA

85 žorž munen istorija lingvistike

XX K

žorž munen
istorija lingvistike

BIBLIOTEKA
XX VEK

85

Urednik
IVAN ČOLOVIĆ

Žorž Munen

ISTORIJA LINGVISTIKE

Od početaka do XX veka

Prevela s francuskog
Vera Ilijin

BEOGRAD
1996

Naslov originala
Georges Mounin:
Histoire de la lingustique des origines au XXe siècle,
4e édition corrigée, 1985

Francuski lingvista Žorž Munen (1910—1993) istakao se radovima iz oblasti semantike, semiologije, istorije lingvistike i teorije prevođenja. Njegove najpoznatije knjige su *Les problèmes théoriques de la traduction* (*Teorijski problemi prevođenja*), 1963, *La communication poétique* (*Pesnička komunikacija*), 1969, *La linguistique du XXe siècle* (*Lingvistika XX veka*), 1972. Srpskohrvatski prevod njegove knjige *Lingvistika i filozofija* (*Linguistique et philsophie*, 1975) objavljen je u Biblioteci XX vek 1981. godine. Ovo izdanje Munenove *Istorije lingvistike* urađeno je prema 4. ispravljenom izdanju iz 1985. godine.

Recenzent
Ranko Bugarski

Korice
Ivan Mesner

UVOD

Opšta lingvistika je još mlađa nauka od lingvistike u celini, koja je nastala početkom XIX veka. Termin *lingvistika* javio se 1833; ali reč *lingvista* postoji već kod Raynouarda 1816. godine (*Choix des poésies des troubadours...*, t. I, str. 1). Stara *opšta gramatika* koju oličava ime Port-Royala više je tragala za zakonima koji važe za sve jezike nego što je nastojala da im nameće zakone spolja i u ime svoje logike, i po tome je mnogo više neuspeo pokušaj nego preistorija naše opšte lingvistike. Međutim, ono što je Meillet nazivao opštom lingvistikom, 1906, u uvodnom predavanju za kurs komparativne gramatike na *Collège de France*[1] bilo je stvarno objektivno traganje za »tendencijama«[2] koje su veoma rasprostranjene u svim jezicima, pa čak i zajedničke svim jezicima. Ali, pošto on, s jedne strane, usmerava pažnju isključivo na probleme *razvoja* jezika, a ne na probleme njihovog *funkcionisanja* kao jezika, a s druge strane jasno izjavljuje da želi da traga pre svega za »*društvenim* uzro-

---

[1] »L'état actuel des études de linguistique générale«, u *Linguistique historique et linguistique générale*, t. I., Pariz, Champion, 1926.

[2] *Ibid.*, str. 12, 58, 59.

cima jezičkih pojava«[3] i da u svom traganju na neki način daje prednost proučavanju povezanosti između »lingvističkih struktura« i »*društvenih* struktura«[4], sve to ga je dovelo do toga da izgrađuje jednu opštu lingvistiku koja je prevashodno sociološka i koja, iako nije zastarela, danas više ne zauzima središnje mesto u lingvističkim učenjima. Naime, *ne zaboravljajući nekoliko izvanrednih preteča,* možemo reći da se opšta lingvistika rađa sa delom *Cours de linguistique générale*[5] F. de Saussurea, koji ne poriče da je jezik društvena pojava, nego, naprotiv, ostaje pri tome, ali usmerava analizu odnosa između jezika i društva u drugom pravcu, koji se izgleda za sada pokazao kao najbolji.

To što je opšta lingvistika mlada nauka ne potire činjenicu da su ljudi od davnih vremena uporno razmišljali o fenomenima jezika i činjenicu da je to razmišljanje samo po sebi duga, još uvek zanimljiva i poučna početna istorija lingvistike kao takve.

Međutim, može se smatrati da ta istorija možda još uvek nije napisana. Naravno da do XIX veka nije nastalo ništa što bi se moglo nazvati istorijom lingvistike, iako su često, od Lukrecija i Herodota pa do Renana i kasnije, pisana razna dela o poreklu jezika. Najviše što se može reći jeste da *Discours préliminaire* (str. VIII—CIV) koji je François Thurot, na primer, napisao za delo Jamesa Harrisa *Hermes* (1799) predstavlja jednu od prvih istorija gramatike. Ni XIX vek, koji je bio potpuno zaokupljen osnivanjem komparativne gramatike, a zatim istorijske

[3] *Ibid.*, str. 3.

[4] *Ibid.*, str. 17—18.

[5] Pariz, Payot, 1916.

lingvistike, nije nam ostavio nijednu istoriju lingvistike: ni *Sprachphilosophie der Alten* L. Lerscha (1840), ni *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* H. Steinthala (1863), ni *Geschichte der Sprachwissenschaft* [...] *in Deutschland* Th. Benfeyja (1869) ne mogu se smatrati istorijama lingvistike: i sami naslovi i datumi ukazuju na njihove ograničenosti. U Whitneyjevom u delu *Vie du langage*[6] postoje dve stranice o tome (str. 260—261).

U XX veku prvo nalazimo samo nacrte koji svedoče o tome da možda počinje da se oseća potreba za istorijom lingvistike. Dodatak I u Meilletovom delu *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*[7], već je prilično opširan, za razliku od svega šest stranica u I poglavlju Saussureovog *Cours de linguistique générale*, a zatim imamo prva četiri poglavlja, odnosno stotinak stranica u Jespersenovom delu *Language*[8] i I poglavlje, od petnaestak stranica, u Bloomfieldovom delu *Language*[9].

Delo Wilhelma Thomsena[10] je u stvari prvi pokušaj da se napiše istorija lingvistike koja je po mnogo čemu zaista moderna, iako pisana sa stanovišta istorijske lingvistike iz 1900. godine.

[6] Pariz, G. Baillière, 3. izd., 1880. (Tamo gde autor navodi naslove dela na francuskom i paginaciju iz francuskog izdanja, zadržali smo to, zbog nemogućnosti da rekonstruišemo sve naslove originala i odgovarajuću paginaciju. *Prim. prev.*)

[7] Pariz, Hachette, 1903, str. 407—441.

[8] London, Allen and Unwin, 1922.

[9] London, Henderson and Spalding, 1933.

[10] *Sprogvidenskabens Historie*, Kopenhagen, 1902; prevod na nemački: H. Pollack, *Geschichte der Sprachwissenschaft*, Hale, 1927; prevod na španski: Echave-Sustaeta, *Historia de la lingüística*, Barcelona, 1945.

Delom *The discovery of language* Holgera Pedersena, koji želi da prikaže metode i rezultate lingvistike u XIX veku[11], nastavlja se i razvija taj moderni stav, još uvek nezavisan od sosirovske misli. Zatim se pojavljuju *Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale* Louisa Kukenheima[12] i *Les grands courants de la linguistique moderne* Mauricea Leroya[13]. U Jugoslaviji izlazi mali, koncizni priručnik Milke Ivić, *Pravci u lingvistici*, sa indeksom od 500 ličnih imena, od stare Indije do najnovije matematičke lingvistike[14]. U SAD u isto vreme izlaze *Perspectives in Linguistics* J. T. Watermana[15]. U Sovjetskom Savezu se pojavljuje *Istorija jazykoznanija XIX u XX vekov* V. A. Zveginceva[16], u dva toma, sa kratkim prikazom svakog perioda i obimnim odlomcima iz dela. Italija može da se pohvali delom *Panorama di storia della linguistica* C. Tagliavinija[17], a Rumunija delom Al. Graura i L. Wald, *Scurtă istorie a lingisticii*[18].

[11] Dansko izdanje iz Kopenhagena, 1924; prevod na engleski: J. W. Spargo, 1931, ponovno izdanje: Harvard University Press, 1962.

[12] Lajden, Universitaire Pers, 1962.

[13] Pariz, Presses Universitaires de France, 1963, 2. prerađeno i dopunjeno izdanje, 1971.

[14] Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1963; prevod na engleski: Hag, Mouton, 1965.

[15] Chicago University Press, 1963.

[16] Moskva, 1960, 3. izd., 1964.

[17] Bolonja, Patron, 1963.

[18] Drugo prerađeno i ispravljeno izdanje, Bukurešt, Editura Sţiintifica, 1965.

Jasno je zašto, i pored svih zasluga (a ovo nije samo stilska figura: oni koji se zanimaju za istoriju lingvistike ne mogu zanemariti *nijedno* od navedenih dela) te istorije ne zadovoljavaju u potpunosti današnjeg čitaoca. Ili suviše brzo prelaze preko stvari, kao što je to slučaj sa Saussureom i Bloomfieldom, pa čak i sa Meilletom, koji je najstariji, ali najjasniji i najsuštinskiji, i koji je izgleda služio kao izvor i potka mnogim drugim delima (što se tiče XIX veka, dobar deo svog značaja duguje Uvodu koji je Michel Bréal napisao za I tom svog prevoda Boppovog dela *Grammaire comparée*[19]: u istoriji se uvek pozajmljuje od svih prethodnika). Ili su suviše stare i mi danas više ne gledamo tako na stvari; to je slučaj sa Thomsenom, a i sa Meilletom, Saussureom, Jespersenom i Bloomfieldom, pa čak i sa Pedersenom. Ili pak nisu usredsređene na opštu lingvistiku u pravom smislu te reči: Meillet se bavi prevashodno »razvojem komparativne gramatike«, Kukenheim »francuskom lingvistikom«, čije različite periode vrlo ukratko objašnjava kroz nekoliko uopštenih uvodnih napomena, na svega pedesetak stranica, Leroy »modernom« lingvistikom i samo u prvoj trećini svog dela ukratko daje čitav istorijat lingvistike, a i Malmberg u delu *New Trends in Linguistics*[20] posvećuje samo tridesetak stranica lingvistici pre Saussurea, kao i Tagliavini, koji je još uvek zanimljiv i daje veoma bogatu bibliografiju, ali i on na brzinu prelazi preko onoga što se događalo do 1800. godine; isto važi i za Graura

[19] Pariz, Imprimerie Nationale, 1875.

[20] Lund, 1964; prevod na francuski: Pariz, Presses Universitaires de France, 1967.

(9 str.). Zvegincev smatra da u istoriju lingvistike spadaju samo XIX i XX vek, a Bolelli[21] misli da ta istorija počinje tek 1725. godine. Pedersen — čije delo je i dalje veoma sugestivno i od koga još uvek treba početi sa čitanjem zbog bogatstva i savremenosti njegovih gledišta — nije napisao istoriju lingvistike koja je nama potrebna: on je u svojoj knjizi ispričao i istorijat jezika, i istorijat otkrića nekih od tih jezika, i istorijat komparativne lingvistike, i istorijat dešifrovanja nekih pisama, i istorijat samog pisma, a istovremeno je opisao i razne jezike sveta.

Možda treba dodati da većina tih dela danas ne može da nas zadovolji iz još suštinskijih razloga. Kakva treba, odnosno kakva bi trebalo da bude istorija opšte lingvistike? Do sada je često bila zamišljana kao istorijat *prenošenja* lingvističkih ideja i teorija i lingvističkih principa i metoda: odnosno, kao istorija izvora, uticaja i intelektualnih nadovezivanja. Tako možemo primetiti da se godinama, gotovo od Grka, a svakako od Herdera do Schleichera, pa i posle njega (možda čak u blagoj formi prisutna u onome što Vendryes govori o »lepotama« klasičnog grčkog)[22], provlači čudna teorija o dekadenciji jezika, koji su navodno svi dostigli period savršenosti tokom svoje preistorije, pre pojave pisma. Možemo isto tako, tokom dve hiljade godina — još od perioda pre Platona, pa do Descartesa, Leibniza i Condillaca, a zatim od njih do Bréala i nesumnjivo do Saussurea — pratiti postojanje teorije o »proizvoljnosti znaka«. Ili možemo, naporedo sa tim — od Aristotela i stoika do Isidora iz

[21] Videti fusnotu br. 32.

[22] *Le langage*, Pariz, Renaissance du Livre, 1921, str. 405—406.

Sevilje i od Donata do prvih škola iz XX veka — pratiti istorijat razvoja analize jezika po vrstama reči. Neosporno je da istorija lingvistike treba da bude to, ali, čuvajući se pomno toga da tvrdi da je svaka izneta teza međaš koji ukazuje kako će se kretati potonja istraživanja, da je svaki predak preteča i da je sve što je dato u obrisima najava onoga što će kasnije biti razrađeno. Čak i ako se sačuvala od tih pojednostavljivanja koja idealizuju istoriju, čak i ako brižljivo vodi računa o tome da dokumentuje istinska nadovezivanja (na primer, da utvrdi kod koga je Saussure našao sugestiju ili intuiciju o proizvoljnosti znaka: neposredno kod Condillaca, ili kod Condillaca, ali posredstvom Bréala, ili pre svega kod Whitneyja), čak i ako se pomno stara da u tom procesu rađanja jednih ideja iz drugih shvati zašto se neke ideje prenose, a druge ne, neke umiru, a druge ne, čak i onda se možemo s punim pravom pitati da li istorija lingvistike treba da se ograniči na to da bude samo to. Ili, umesto da pretpostavlja da se neka ideja uvek rađa iz neke druge ideje, treba da nastoji da postane potpunija i dublja uzročna istorija, mada i ta ambicija sadrži opasnosti: na primer, da se više vodi računa o uticaju društvenih struktura na potrebe lingvističkog saznanja ili na pravce u kojima se usmerava lingvistička radoznalost[23]. Najplodonosnije razmišljanje o jeziku ne rađa se ni uvek ni obavezno iz nekog drugog razmišljanja o jeziku, već se ponekad javlja iz veoma praktičnih potreba i tako da u početku nema nikakve veze sa namerom da se manje ili više naučno proučava sam jezik: mislim na potrebu

[23] Osim kod R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, London, Longmans, 1967.

da se održi poznavanje nekog mrtvog jezika zato što je bio jezik svetih tekstova, na potrebu da se olakša nastava stranih jezika, na potrebu da se proučava anatomija grla, prvo zbog same anatomije, a potom iz medicinskih razloga, na potrebu da se neko filozofsko gledište proveri ili podupre dokazima; na potrebu da se na jezik primeni neka metoda kojom se svi oduševljavaju u drugim naukama, na primer istorijska metoda, ili na potrebu usavršavanja nekog tehničkog uređaja, kao što je, na primer, telefon. Naravno da mnogi lingvisti znaju koliko su značajna ta razna stanovišta kad je u pitanju istorija lingvistike. Ali, imamo pravo da mislimo da ta stanovišta mogu prestati da budu onoliko sporedna ili uzgredna koliko su često do sada bila. Možda ima mnogo smelosti u postupku Haudricourta ili Needhama, koji pokušavaju da razvoj pojedinih egzaktnih nauka u drevnoj Kini povezuju sa određenim pravcem mišljenja, koji bi, pak, bio genetski povezan sa određenom društvenom praksom: tako bi moreplovstvo i stočarstvo, na primer, podsticali ili čak stvarali intervencionističke filozofije, dok bi se gajenje biljaka, koje je podložno uticaju nepredvidljivih ćudi neukroćene prirode, izražavalo kroz filozofije koje nisu intervencionističke[24]. Uz svu nužnu opreznost i brigu da se nikada ne izlazi van okvira onoga što se može dokumentovati, samo jedna takva istorija može da zadovolji našu potrebu da saznamo kako je naša nauka rođena i kako se razvijala. I to ne samo zbog čistog zadovoljstva da to saznamo, nego zato da bismo neprekidno aktuelnom svetlošću osvetljavali uslovljenosti svojstvene našim

[24] R. Taton, *Histoire générale des sciences*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1957, t.I, 184—201 i 477—489.

današnjim istraživanjima: jer i mi smo, u svom radu, stalno u *istoriji*; a pogled na ono što je ometalo napore naših prethodnika ili na ono što im je davalo podsticaj predstavlja pouku o kojoj treba duboko razmišljati, kao i o pouci koja proizlazi iz njihovih uspeha ili neuspeha, iz ćorsokaka u koje su zapadali ili iz predosećanja koja su imali, ali koja nisu dala ploda. Sve to još uvek nije u pravom smislu reči učinjeno.

Osim toga, svako doba piše istoriju sa svog stanovišta. Čitav hrišćanski period do XVIII veka je, što se tiče lingvističkih interesovanja, bio obeležen pritiskom jedne teološke teze, teze o hebrejskom kao zajedničkom prajeziku iz koga su proistekli svi ostali jezici: onda u očima svih jedini problem vredan pažnje, kad je u pitanju jezik, postaje problem njegovog porekla. Čitav XIX vek, zaključno sa Meilletom, bio je obeležen isključivo istoricističkim gledanjem: tu je onda, što se tiče jezika, jedini pravi naučni problem problem njihovog istorijata, njihovog razvoja i njihovog nadovezivanja. Danas naravno

»može izgledati normalno da se proučavanje jednog oruđa kao što je jezik započne proučavanjem njegovog funkcionisanja, pa da se tek posle traga za tim zašto i kako se to oruđe menja tokom vremena«[25].

A već Jespersen je primećivao

»da je za čistu nauku o jeziku, početi od sanskrita [odnosno od komparativne gramatike, a zatim istorijske lingvistike], značilo početi sa pogrešnog kraja, kao što bi bilo pogrešno započeti proučavanje zoologije paleontologijom«[26].

[25] A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Pariz, A. Colin, 1960, str. 34.

[26] *Language*, str. 67.

(Pomislimo samo na neku školu za inženjere u kojoj bi se tri godine proučavao istorijat lokomotiva od Stephensona do današnjih dana i gde bi se samo kroz to proučavanje, onda kad se za to slučajno ukaže prilika, učio princip rada parne mašine, i gde bi se o načinu rada delova koji postoje u današnjim lokomotivama, koje će posle školovanja ti inženjeri čitavog života morati da održavaju i popravljaju, pa čak i da projektuju, učilo u nekom skladištu za islužene lokomotive!) Ali, tek negde u Meilletovo vreme, taj način gledanja se menja; i sam Meillet izričito ukazuje na to:

»da je konstituisanje istorije jezika zaista bilo suštinski trenutak u razvoju lingvistike [...] ali da za lingvistiku istorija može biti samo sredstvo, a ne cilj«[27].

Međutim, u svojoj praksi, kad misli na opštu lingvistiku, onda uvek (ili gotovo uvek) misli na opšte zakone koji objašnjavaju lingvistički *razvoj*, lingvističku *promenu*[28]. Čitajući Meilletov prikaz dela *Manual of Anthropology* Franza Boasa (kapitalne knjige u svoje doba, interesantne i danas, što se tiče opisa raznih jezika), zapanjeni smo činjenicom da kao ono što mu izgleda suštinsko Meillet ne ističe probleme deskriptivne lingvistike, nego sledeće:

»*Najkomparativnije* od svih izlaganja je Thalbitzerovo [...]. On priprema rad na poređenju do koga ćemo jednoga dana morati da dođemo.«[29]

Godine 1922, Jespersenovo delo *Language* počinje sledećom rečenicom:

[27] *Ibid.*, str. 7, 8, 9, 17, 18 na primer.

[28] *Linguistique historique...*, I, str. 17.

[29] *B.S.L.*, t. XVIII, 1912, str. CLI.

»Distinktivno obeležje nauke o jeziku onakve kako se ona danas shvata jeste njen istorijski karakter.«

A Maurice Leroy, koji se učio na klasičnim disciplinama istorijske lingvistike, kad obrađuje lingvistička znanja u drevnoj Indiji, zaključuje, čak *1963.* da je reč (na nesreću)

»o *čisto statičkim* proučavanjima koja se odnose *jedino na sanskrit*; osim toga, njima su se bavili ljudi kojima je, u skladu sa duhom koji je vladao u Indiji, potpuno nedostajao smisao za istorijsko, tako da su se ta proučavanja *ograničavala* na klasifikovanje činjenica bez traganja za njihovim (istorijskim) objašnjenjem«[30].

Te primese žaljenja pokazuju nam da se održava jedan suštinsko istoricistički način gledanja koji još uvek ozbiljno potcenjuje etapu čistog opisivanja funkcionisanja raznih jezika, i kao lingvistički zadatak, i kao početnu etapu u svakom smislu te reči. Mogli bismo navesti mnoge primere za takve stavove. Tako Pedersen, čije su zasluge zaista veoma velike, pominje Whitneyja samo jednom u svom delu, i to isključivo kao sanskritistu: na osnovu onoga što se danas mora reći za tog američkog lingvistu (1827—1894), videćemo do koje mere takav propust da se o njemu šire govori svedoči o nedostatku sluha (čak i 1924).

Daćemo još jedan primer za to kako »gledanje karakteristično za određenu epohu« opterećuje istoriju. Čitav XIX vek bio je obeležen nužnom i žestokom reakcijom na *grammaire raisonnée* Port-Royala, i to je ostalo tako i do danas: Serrusov *Le parallélisme grammatical*, kojim je toj gramatici zadat poslednji smrtonosni udarac

[30] *Grands courants*, str. 4.

datira iz 1933. A Benvenisteov članak »Catégories de pensée et catégories de langue«[31] nastao je još kasnije. Ali, ta zdrava reakcija dovela je do gotovo potpunog slepila, pa čak i do opšteg apriornog prezira prema svemu što se odnosi na lingvistička istraživanja iz XVIII veka, u kojima logicizam Port-Royala svakako zauzima vidno mesto, ali i zaklanja mnoge stvari koje treba pobliže pogledati kad je u pitanju lingvistika i koje se odnose upravo na deskriptivni i funkcionalni pristup u lingvistici (da ne govorimo o tome da je tokom čitavog tog veka, a i kasnije, bilo izvanrednih stilističkih istraživanja, zaključno sa Beccarijom). Leibniz, i Condillac, i Destutt de Tracy su pretrpeli štetu zbog toga; možemo se čak usuditi da kažemo da istoriju lingvistike XVIII veka viđenu očima XX veka tek treba napisati. Svakako da neće biti vraćen ugled logicizmu; ali će, što se tiče lingvistike, biti bolje uočene istinske povezanosti između XVIII i XIX veka: polemičko nasleđe biće zamenjeno kritičkim nasleđem.

Ta realnost — naime da svaka epoha piše istoriju na osnovu svog gledišta — koju smo ovde prikazali kao nešto čemu se gotovo neizbežno robuje, jeste i izbor za koji možemo smatrati da je nužan i želeti da, prema tome, bude potpuno svesno učinjen. U tome ipak postoji opasnost da se krene u lov na preteče koje se izmišljaju *a posteriori*, na predosećanja, na navodne međaše koji bi bili potpora za neka od današnjih gledišta, potvrđivali ih i davali im ugled nečeg što ima prošlost, što svako učenje voli sebi da pripisuje. Ali, ta istorija, pisana sa stanovišta epohe, svesnog i prihvaćenog, takođe je i nužno

[31] *Les Etudes philosophiques*, br. 4, 1958, str. 419—429.

reorganizovanje i ponovno procenjivanje koje svaka epoha mora da obavi nad lingvističkim nasleđem koje joj je predato, bacajući svoju svetlost na pitanja, na osnovu sebi svojstvenih metodoloških i teorijskih interesovanja; a to dovodi do opravdanih naknadnih osvetljavanja i do postavljanja u nove okvire.

Sve što je do sada napisano o istoriji lingvistike i dalje često izražava ili odražava gledanje epoha koje su prethodile našoj. Istorija koju ćemo ovde pokušati na damo biće pisana sa stanovišta lingvistike obogaćene svim teorijskim dostignućima koja je ostvarila posle 1930: funkcionalnom i strukturalnom lingvistikom. Ne zato da bi se čitava prošlost merila našim aršinima, nego zato što ono što danas verujemo da znamo više nego što se znalo oko 1900. ili 1920. baca jedno obnovljeno i podmlađeno svetlo na taj pregled prošlosti — pregled koji bi trebalo da bude i još bogatiji, i još preciznije dat; a i poučniji.

Ostaje možda da se obrazloži zbog čega je istorija opšte lingvistike značajna. Zato da bi se istraživalo ono što su radili naši preci, ako ni zbog čega drugog, a onda da bismo ih bolje upoznali? Svakako, ali ne tako što ćemo se truditi da po svaku cenu dokažemo (pomoću neke izmirujuće sinteze, nekog sinkretizma, što je često bilo osnovno pravilo ponašanja u istoriji nauka) da im se klanjamo i da nastavljamo njihovo delo, i da ih još uvek sve podjednako primenjujemo — što je stav u kome pomalo preteruje Hans Arens, na primer, u delu *Sprachwissenschaft*[32], u kome pre svega treba tražiti či-

[32] Frajburg—Minhen, Karl Alber Verlag, 1955.

njenice, datume i odabrane autore koji su često teško dostupni. Odabrane odlomke iz dela lingvista posle 1725. godine naći ćemo i u knjizi *Per una storia della ricerca linguistica* Tristana Bolellija, Napulj, Morano, 1965, 597 str. — gde su ispred svakog odlomka date kratke beleške, koje, kao i odlomci, pomalo trpe zbog činjenice da Bolelli *ha la maggior propensione per la linguistica storica*[33].

Međutim, oni koji se bave današnjom lingvistikom, a naročito oni koji uče da se njome bave, mogli bi doći u iskušenje da odbace tu sentimentalnu ili pomalo bespredmetnu radoznalost u vezi sa prošlošću, kao inženjer o kome smo maločas govorili. Bavljenje istorijom opšte lingvistike, kao, uostalom, i bavljenje opštom istorijom nauka (koja sve više pokazuje težnju da postane samostalna istraživačka grana) ima, srećom, i druga opravdanja. Čak i onda kad je veoma uopšteno, to proučavanje pruža početnu suštinsku bibliografiju, bibliografiju o problemima i pitanjima. Njena ambicija je da na taj način doprinese potpunijem obrazovanju mladog lingviste koji će tu steći uvid u to kako su izgledala istraživanja koja se odnose na principe i metode. Možda će iz toga izvući i materijal za neko dugotrajno i obimno razmišljanje o predmetu-jeziku, možda će potpunije razumeti mesto problema kroz upoznavanje sa njihovom prošlošću. Možda će — i neće biti jedini — shvatiti stvarne razmere pitanja i osloboditi se otrova preterano uskog specijalizovanja. A možda će i steći i održati smisao za istinski opštu

33 André Jacob, *Genèse de la pensée linguistique*, Pariz, Klincksieck, 1973, hrestomatija je takođe, od Leibniza do Chomskog.

lingvistiku u punom smislu te reči. Mladom lingvisti, a i onome ko više nije tako mlad, sigurno će biti drago da, kroz istoriju opšte lingvistike, stekne svest o tom dugom istorijatu zabluda, ćorsokaka i neuspeha prethodnika, koji je isto toliko poučan kao i istorijat njihovih uspeha i napredaka, i to i za psihologiju istraživača, i za njegov moral, i za njegovu metodologiju, i za njegovu epistemologiju i, možda, čak za njegovu deontologiju. Verovatno ništa nije tako poučno kao razmatranje svemoćnosti nekih istorijskih uslovljenosti. Uvideće težinu onoga čime je lingvistika Port-Royala opteretila francusku misao, do te mere da francuski orijentalisti koji su obrazovali takva imena kao što su braća Schlegel, Bopp, braća Grimm i Humboldt, ili koji su, u Parizu, bili njihovi saradnici ili prijatelji — jedan Sylvestre de Sacy, ili jedan Chézy, ili jedan Rémusat — nisu uvideli pouke koje je trebalo izvući iz otkrića sanskrita. Shvatiće koliko je nemačku lingvistiku opterećivala, i možda je još uvek opterećuje, želja da se uspostave neposredne povezanosti između jezika i mentaliteta, što je želja koja datira još iz vremena borbe, u principu opravdane, protiv uticaja koji je francuski klasicizam imao u čitavom svetu i vremena nastojanja da mu se suprotstavi jedna nacionalna kultura. Steći će svest o tome koliko je italijanska lingvistika bila i još uvek je opterećena tradicijom Vicoa, koju je obnovio Croce, i koja je dogmatski održavana bez ikakvog nužnog istorijskog i kritičkog nijansiranja.

Opšta lingvistika omogućava, ili bi trebalo da omogućava, da se pored tih dobiti sagleda i čitav niz pitanja koja postavlja stručnjacima, u pojedinim jezicima ili porodicama jezika. Odgovori na ta pitanja bi, potom, sami

mogli da dovedu do stvaranja velike (kolektivne) istorije opšte lingvistike koja nam je potrebna i čiji nedostatak usamljeni istraživač može samo donekle da ublaži nekim početnim nacrtom koji će, prihvaćen kao takav sa mnogih stanovišta, samim tim neizbežno nositi pečat toga da prestavlja samo pokušaj.

I konačno, nesumnjivo možemo smatrati da bi istorija opšte lingvistike — ili bar njen nacrt — pružila informativno oruđe nužno obrazovanom čoveku, a možda čak i pregaocima koji se bave drugim granama društvenih nauka a koje lingvistika kao nauka vodilja sve više kopka i privlači. Što se tiče ta dva tipa čitalaca, nije nepromišljeno tvrditi da će dobar priručnik iz istorije lingvistike možda dugo predstavljati idealni oblik za početno upućivanje u lingvistiku: ono koje čuva od prenagljenih pozajmica ili od pozajmica zasnovanih na pogrešnim analogijama, od naopakih tumačenja, od pozivanja na ono što je anahrono i zastarelo, a što još uvek suviše često srećemo u radovima vrsnih naučnika, onda kad zagaze u interdicsiplinarna istraživanja. Da bi se čovek u to uverio (bar kad je lingvista, pa makar i da je tek nedavno stekao obrazovanje iz te oblasti) dovoljno je ono malo što Toynbee, kad se poziva na lingvistiku, kaže — o težnji ka pojednostavljivanju jezika napuštanjem nastavaka i fleksija, ili o širenju velikih univerzalnih jezika koji se izjednačavaju sa mešanim jezicima ili *pidgin*-jezicima[34] — gde se nazire samo to da je autor na brzinu i sa nedovoljno sigurnosti koristio dva Jespersenova dela. Ako zaobiđemo primer Toynbeeja, koga pristrasnost prinuđuje da možda »siluje« neke dokumente kojima se služi, uzmimo delo *Cybernétique et Société* Norberta Wienera[35]. Tu prosto ostajemo bez reči pred jazom koji postoji između stručnosti tog matematičara kad je na svom polju i slabosti u poglavljima IV i V, posvećenim jeziku. Da bi, 1954, obrađivao odnose između jezika i *communication theory*, Wiener, jedan od pionira te teorije, poziva se na lingvističke pojmove stečene obrazovanjem koje se zasnivalo samo na onom što je urađeno do 1920. godine i koje uglavnom potiče od čitanja Jespersena (koji je poimenice naveden na str. 108 i za koga Wiener očito smatra da je sa njim završen jedan lingvistički *aggiornamento*), uz ponešto čitanja Bloomfielda i Schuchardta. Tvrditi, 1954. godine, da je »*jezik* u stvari, u izvesnom smislu drugo ime za komunikaciju« (str. 91) znači da se pretpostavlja da su rešeni svi problemi koji upravo predstavljaju predmet opšte nauke o svim sistemima komunikacije, o njihovim možda zajedničkim osnovama i, svakako, o njihovim specifičnim razlikama — umesto da se ti problemi uočavaju. Objašnjavati prusustvo jezika u civilizaciji ljudi »urođenom strašću za šifrovanjem i dešifrovanjem« (str. 104) i razrešavati zagonetke komunikacije kod životinja, naročito što se tiče njenih specifičnih razlikovanja od komunikacije kod čoveka, tako što će se proglašavati da su »jednostavno, govor i želja za govorom strani životinji« (str. 100), to je — čak i u eseju namenjenom širokoj publici — prosto nepojmljivo.

Svakako je vrlo dobro poznato koliko je, u svetu gde naučna produkcija iz godine u godinu postaje sve obimnija, teško neprekidno biti u toku stvari, pa nije lako

[34] Isp: D. C. Somerwell, skraćeno izdanje Toynbee, *Histoire*, Pariz, N.R.F., 1951, str. 222, 512—518.

[35] Coll. 10/18, 1962.

rugati se tim prazninama kod nekog naučnika ili čak izražavati retoričko žaljenje zbog njih. Ali, bar treba da pokušamo da sve budnije obraćamo pažnju na takve teškoće.

Već je sigurno jasno, na osnovu slike o opštoj lingvistici koju smo ovde dali, da ova knjiga nema pretenzije da bude istorija. Prvo, zaustavlja se tamo gde počinje današnja lingvistika, u periodu između Whitneyja i Saussurea, koji obeležavaju poslednji veliki vidni preokret u našoj grani. Zatim, ima nameru da — kao što smo rekli — bude pre svega početni prikaz onoga što se danas zna i prikaz današnjeg načina sagledavanja onoga što se zna, ali i prikaz onoga što bismo voleli da znamo i što bi bolje proučavanje dokumenata moglo da nam pruži: ona, dakle, predstavlja i poziv da svi lingvisti koji to mogu produbljuju istraživanja istorijata naše grane.

Ova mala knjiga želi da, dok se ne napiše nešto bolje, bude i *hand-book*, pa čak i *text-book*. Ne samo što neće da vešto stavlja u senku sve što duguje prethodnim delima iz ove oblasti nego želi da bude praktična zbirka u kojoj bi bili pošteno navedeni izvori za sve ono zanimljivo što je rečeno o istoriji lingvistike i što već postoji, rasuto po literaturi, koja je suviše obimna, a nije uvek ni dostupna ni dovoljno poznata. Kad pomislimo da je jedan tako izvanredan članak od nepune četiri stranice, kao što je Meilletov »La langue et l'écriture«[36], kapitalan za pisanje onog dela istorije lingvistike koji obuhvata period od faraonskog Egipta do antičke Grčke,

[36] *Scientia*, t. XXVI, godina XIII (1919), br. XC (decembar), str. 290—293.

ostao četrdeset godina nepriznat što se tiče teorijske vrednosti, sve dok ga Marcel Cohen nije na pravi način osvetlio u delu *La grande invention de l'écriture*, onda smo sigurni da u materiji kao što je naša, mnogobrojni citati neće biti na odmet: čak ni dobre bibliografije nisu dovoljne da navedu na čitanje dobrih tekstova[37].

I lingvistika, kao i druge nauke, ima, naravno, mnogo genijalnih umova. Možemo poželeti da nađe puno strpljivih čitalaca u jednom vremenu koje uopšte nije strpljivo, čitalaca koji će manje žuriti da lansiraju neku novu terminologiju ili neku novu teoriju bez budućnosti, a više se truditi da prvo dobro razumeju i savladaju misao tih genija, pre nego što pokušaju da je prevaziđu. Istorija lingvistike može da pruži i pouku o tome da nijedan lingvista nije sam na svojoj Sinajskoj gori, nego da je karika u dugom lancu. Svaki istorijat neke nauke uči nas skromnosti.

[37] Posle prvog pisanja ovog eseja, pojavila se jedna nova i dobra istorija lingvistike: R. H. Robins, *A Short Story of Linguistics*, London, Longmans, 1967 (isp. prikaz: G. Mounin, u *Lingua*, t. 22, br. 4, 1969, str. 389—392). Godine 1973. počeo je da izlazi i časopis specijalizovan za istoriju lingvistike: *Historiographia Linguistica*, pod rukovodstvom E.F.K. Koernera, Bloomington, Indijana (izd. John Benjamins, Amsterdam).

GLAVA PRVA

ANTIČKO DOBA

1. PREISTORIJA I JEZIK

1. *Jedan nelingvistički problem.* — Već u svom prvom statutu iz 1866, Lingvističko društvo iz Pariza propisalo je da neće prihvatati »nikakva saopštenja koja se odnose [...] na poreklo jezika«. J. Vendryes kaže, pišući o istorijatu Društva[1] da ta zabrana nikada nije ukinuta (iako se ne nalazi u statutu iz 1878)[2]. Po Vendryesovom mišljenju, razlog za ovu zabranu je u prvi mah bio

»želja da se upozori da se treba čuvati ostrašćenih rasprava, nespojivih sa objektivnošću nauke«[3].

Međutim, na to su se kasnije nadovezali razlozi koji su u pravom smislu te reči lingvistički; tako i sam Vendryes u delu *Le Langage*, str. 6—7, nabraja niz argumenata koji pokazuju da se ne treba nadati da bi proučavanje starih jezika, »jezika divljaka« ili dečjeg govora

---

[1] Isp: *Orbis*, str. 13. Videti potpune reference u bibliografiji za ovo poglavlje.

[2] Isp. J. Perrot, *B.S.L.*, t. 59, sv. 2, str. 20.

[3] *Ibid.*, str. 13.

moglo da bude od pomoći u rešavanju problema porekla jezika. Dodaje da to nije lingvistički problem (str. 6). Ponoviće to i dvadeset i osam godina kasnije, u prikazu Révészove knjige (str. 7). I Tovar u članku »Linguistics and Prehistory« zauzima isti stav:

»Kad se sa stanovišta lingviste posmatraju milenijumi preistorije, onda izgleda da je problem porekla jezika nerešiv.« (str. 349)

Tovar i Vendryes se slažu da su za rešavanje tog problema stručni psiholog i sociolog[4], odnosno psiholog ili filozof[5]. Čitava današnja lingvistika prihvata ili zastupa to stanovište. Kad Vendryes povodom zabrane koju je izreklo Lingvističko društvo dodaje:

»Danas bismo možda bili manje strogi; *iako motivi koji su opravdavali* [tu] *zabranu i daje ostaju valjani*, snažni duhovi danas smatraju da je moguće racionalno zamisliti uslove u kojima je ljudski jezik verovatno nastao i razvijao se.«

Jasno se vidi, na osnovu njegovog ograđivanja, da smatra da istraživanjem tih uslova treba da se bave neke druge nauke, a ne lingvistika.

Kad se stvari tako postave i bez ograda prihvate, može se smatrati sledeće: mada poreklo jezika nije lingvistički problem, istorijat razmišljanja i istraživanja vezanih za poreklo jezika ipak treba da nađe mesta u istoriji lingvistike. Prvo zato što su se često preteče lingvista bavile takvim razmišljanjima, koja su se preplitala sa njihovim čisto lingvističkim preokupacijama. I drugo, zato što je preistorija period tokom kojeg je jezik postojao, pa je prirodno da se svedu računi o onome što u vezi

[4] Vendryes, prikaz Révészovog dela, str. 6.

[5] Tovar, str. 348.

sa tim periodom verujemo ili što možemo pretpostaviti. U pitanju su, uostalom, dva sasvim različita polja istorije: onome što se u raznim epohama zamišljalo u vezi sa poreklom jezika više bi bilo mesto u istoriji svake od tih epoha (to bi bila možda neka vrsta ideološke psihoanalize pojedinih epoha, kroz njihove lingvističke mitologije), a samo ono što se može tvrditi o jeziku u preistorijsko vreme, u svetlosti rezultata do kojih su danas došle nauke stručne za proučavanje tih pitanja, trebalo bi da se nalazi ovde; međutim, zbog predmeta kojim se bave, te dve vrste istraživanja su suviše čvrsto povezane, tako da nema koristi od njihovog razdvajanja.

2. *Teorije o poreklu.* — Do danas još nije napisano nijedno sveobuhvatno delo o tom pitanju. U delu *Histoire du langage* M. Peija u prve dve glave (str. 7—26) pominju se samo opšte stvari koje su bile zastarele već u doba kad je ta istorija pisana. Jedino delo kojim se svi služe je Révészovo: *Origine et préhistoire du langage*; međutim, to je više popis teorija o jeziku, neka vrsta kritičke bibliografije, što je kao takvo korisno, ali to nije moderna studija. Zasnovano je na psihologiji, sociologiji i etnologiji iz perioda od 1900. do 1930. godine, i to na onim njihovim pretpostavkama koje su možda najmanje odolele sudu vremena. Što se tiče lingvističke dokumentacije, ona je raznorodna, a tumačenja su uvek starinska. Trubetzkoy se pominje samo povodom jedne omaške u smislu (str. 113), a Saussure povodom onomatopeje (str. 46). Herder ili Schlegel ili Goethe, Humboldt ili Renan više utiču na Peijevu misao nego lingvisti novijeg datuma, kao što su Jespersen, Schuchardt ili Gardiner, koje inače koristi samo da bi od njih pozajmljivao

neke pojedinosti. Zahvaljujući Révészu, moći ćemo ipak da se upoznamo sa starim hipotezama, od drevnog antičkog doba do kraja XIX veka. Biološke teze tvrdile su da se jezik rađao polako, iz razvoja pokreta i glasova koji su spontano izražavali emocije kod životinja i kod čoveka (*pooh-pooh theory*) ili da je proizvod podražavanja prirodnih krikova ili šumova (*bow-wow theory*). Antropološke teze bile su raznolikije: tvrdile su da je jezik nastao ili iz simboličnih korelacija između impresivne vrednosti nekog zvučnog produkta i njegovog smisla (*ding-dong theory*) ili iz ispuštanja zvukova koje se javlja pri mišićnom naporu (*yo-he-ho-theory*) ili iz razvoja prvog dečjeg tepanja ili pevanja ili čak izražajnih pokreta. Neke teze pokušale su da se oslone na usvajanje jezika kod deteta ili na jezičke oblike uočene kod primitivnih naroda ili na patologiju govora. Zastupnici teza koje su u pravom smislu te reči bile filozofske tvrdili su ili da je jezik urođen, ili da je stečen, ili da je proizašao iz nekog hotimičnog ili slučajnog izuma, ili iz nekog otkrića do kojeg je takođe došlo slučajno. Pristalice teoloških teza tvrdile su da je jezik dar nekog boga. Révész nikada ne razmatra te teze sa stanovišta njihove eventualne spojivosti sa najpouzdanijim lingvističkim tekovinama vremena u kome je živeo, tekovinama koje uopšte nije uzimao u obzir. Njegov stav je mešavina kritičke kompilacije i sholastičkog raspravljanja, i ponekad je detinjast, a često tako naivan da ga ni ne vredi osporavati. I pored svega što zna o ogromnoj lingvističkoj deformaciji koju su pretrpele onomatopeje, on piše:

»ako su životinjski zvuci odigrali neku ulogu u stvaranju jezika, trebalo bi očekivati da ćemo naći reči slične nekim od tih zvukova, naročito u primitivnim jezicima«. (n. 3, str. 38)

Smatra da životinje izgleda nisu obdarene jezikom zbog toga što se zvuci koje puštaju ne mogu zapisati pomoću naših alfabeta:

»suglasnici i samoglasnici [njihovih foničkih produkata] nisu kao naši« (str. 39)

I, sve u svemu, postojanje jezika se, po njegovom mišljenju, objašnjava nekom jezičkom sposobnošću, kao što se svojstva opijuma objašnjavanju njegovom sposobnošću da uspavljuje:

»Deca su deca čoveka«, piše on, »pripremljena nasleđem za to da govore i obdarena *unutrašnjim smislom* za jezik.« (str. 71 i sl.).

A sama Révészova teza, gde se on oslanja na preradu teorije o diferenciranim funkcijama jezika koju je izložio Karl Bühler, samo je marljivo dokazivanje jedne očite stvari koju implicitno prihvataju svi, a to je da jezik proizlazi iz

»suštinske i urođene težnje uočene kod bića koja žive u zajednici i koja se ogleda u tome da osećaju naklonost jedna prema drugima, da rade zajedno, da se međusobno razumevaju«. (str. 92)

To je, inače, očita stvar koja nam — što je suštinsko — ni na koji način ne pomaže da rekonstruišemo zašto i kako se odvijao razvoj svih posebnih oblika kontakta i komuniciranja: jedna ista polazna teorija služi za objašnjavanje trljanja pipaka kod mrava, struganja krilima kod skakavaca, mukanja stoke, mumlanja gorila i poezije Paula Eluarda, ali ne i za objašnjavanje rezultata svakog od tih tako različitih tipova »kontakata«. Prikazi Révészove knjige koje su objavili Vendryes u *B.S.L.* i Taylor u *Wordu* suviše su blagonakloni.

Nedostaci koji postoje kod Révésza dovoljno jasno pokazuju kakve se opasnosti kriju u svim multidiscipli-

narnim istraživanjima porekla jezika, tako da to opravdava negativan stav lingvistike prema takvim istraživanjima. Međutim, tu se ne možemo zadovoljiti tautologijama koje se ponavljaju od Goethea do Renana, od Humboldta do Mauthnera, od Vendryesa do Révésza i Tovara, i prema kojima se čovek i jezik javljaju zajedno. Leroi-Gourhan je ispravno shvatio da se tako samo stara teološka teorija dekretom proglašava svetovnom teorijom i da, osim toga, to znači davati dve definicije čoveka, jednu čisto zoološku, koja određuje njegovo mesto u klasifikaciji sisara i drugu, antropološku, koja ga definiše jednom nebiološkom odlikom, koja ne postoji kao kriterijum u zoološkoj klasifikaciji: tek treba dokazati da li se te dve definicije poklapaju. Ako se aksiomatski tvrdi da je svaka životinja koja govori čovek, a da je svaki čovek životinja koja govori, time ništa nije objašnjeno.

Može se smatrati da danas razne nauke omogućavaju da se o poreklu jezika razmišlja preciznije, a i sa manje isključivosti nego što je to činio Révész pre 25 godina. Čak i ako nas René A. Spitz nije ubedio u valjanost svojih psihoanalitičarskih postupaka, njegovo delo *Le non et le oui* svedoči o jednom načinu istraživanja u okviru nivoa koji su dostigla današnja saznanja. I u oblasti psihologije životinja, danas smo daleko i od banalnih shvatanja kojima se zadovoljavao čak i Révész: na primer, radovi von Frischa o pčelama (koje je Révész odbacio sa nekoliko vrlo površnih reči), radovi Philippea Grameta o funkcijama glasa kod gavrana i radovi Rémyja Chauvina o simboličnim ponašanjima kod životinja zaslužuju više pažnje nego sve što je o tome pisano tokom dva milenijuma. Nije reč o tome da se ta tumačenja činjenica

odmah mogu iskoristiti na planu proučavanja porekla jezika: videćemo da se u Haldaneovim razmišljanjima povodom von Frischa javlja sugestija o tome da je ritual prelazna etapa između komunikacije kod životinja i ljudskog govora; ili da u Benvenisteovim raspravama postoji dokazivanje u kome je u potpunosti zadržana razlika između ista ta dva termina. Bilo kako bilo, pristup tom problemu veoma je podmlađen zahvaljujući takvim radovima, čak i ako se čini da je rešenje još dalje ili još nedostupnije nego što je ranije bilo.

3. *Od lingvistike do preistorije.* — Naporedo sa tim traganjima koja su prevashodno filozofska, lingvistika nikada nije odustala od toga da se sopstvenim metodama vraća što je moguće dalje u preistoriju[6]. Istorijska lingvistika može, pomoću postupaka koji postaju sve pouzdaniji, da rekonstruiše stanja jezika koja su daleko starija od najstarijih poznatih tekstova. Tako rekonstrukcije zajedničkog indoevropskog jezika tvrde da u trećem milenijumu pre naše ere postoji jedno stanje koje je hipotetičko, ali ipak verovatnije, odnosno da je postojao neki nepoznati jezik koji je potvrđen u razvijenijim oblicima (vedski sanskrit, homerovski grčki itd.) tek oko prvog milenijuma pre naše ere. Pošto je istorijska lingvistika rođena pre istraživanja preistorije, oko 1816—1820. godine, a to je doba kad je univerzalna hronologija, koja je suštinski bila teološka, smeštala pojavu čoveka negde u četvrti milenijum pre naše ere, a pojavu jezika već u treći milenijum pre naše ere, tadašnji lingvisti imali su

[6] Isp. Tovarov članak u *Wordu*.

utisak da su se veoma približili samom trenutku nastanka jezika. Boppu je bilo teško da izričito odustane od ideje da indoevropski koreni koje je izvlačio iz sanskrita nisu oblici bliski počecima nastanka jezika, iako ne predstavljaju oblike koji su postojali na samom početku. Ali, jedan tako pozitivistički i tako moderan naučnik kao što je Whitney 1876. godine još teško odoleva tom iskušenju. (Ne zaboravimo da ideje Bouchera de Perthesa počinju da nailaze na pristalice u naučnom svetu tek oko 1863—1864. godine).

»Nedavna otkrića,« oprezno piše Whitney, »pokazuju nam da se ljudska rasa verovatno pojavila na Zemlji mnogo ranije nego što se to obično pretpostavljalo. Tu su otvoreni veoma značajni vidici na koje možemo samo baciti pogled; ali, pošto je period koji je pokriven tragovima ljudskog prisustva relativno kratak, moramo biti skromni što se tiče pretenzije da ćemo ikada biti u stanju da razumemo brojne stvari o samim počecima i o pradavnom poreklu rasa.«[7]

Međutim, malo dalje piše:

»Iako posebni koreni [indoevropskog] do kojih dolazimo na osnovu naše analize nisu u svim slučajevima plodovi prvih pokušaja naših predaka u pravcu artikulisanog govora, oni su u svakom slučaju *iste vrste kao ti prvi pokušaji* i predstavljaju za nas početnu etapu jezika.«[8]

Ili pak:

»Preko tih korena približavamo se početku jezika, *iako ga sasvim ne dosežemo*, a to nam dokazuju razmatranja nekih drugih pitanja [infleksije].«[9]

Izgleda da se čak ni Tovar, 1954. godine, nije sasvim oslobodio tih iluzija, jer svoj članak završava sledećim, u najmanju ruku dvosmislenim, rečima:

---

[7] *Langage...*, str. 205.

[8] *Op. cit.*, str. 263.

[9] *Op. cit.*, str. 265.

»I, kao zaključak, možemo reći da nam lingvistika, utoliko što nam omogućava da prodiremo u dubine ljudskog duha i da ih ispitujemo, omogućava i da se vraćamo uzvodno u preistoriju, sve dok ne stignemo do tačke korena samog čoveka.«[10]

Međutim, kao oruđe prodora u preistoriju, lingvistika može jedino sebi da postavlja za cilj da istražuje odlomke te preistorije koji su se sačuvali da bi

»bacila nešto svetlosti na one delove preistorije iz kojih su tekstovi retki, nejasni ili ih uopšte nema«[11].

Ali, često može da pruži objašnjenja jedino samoj sebi. Naime, kao što primećuje Boomfield, često se događa da se lingvističke rekonstrukcije koje se odnose na neki preistorijski period ne mogu povezati ni sa arheološkim, ni sa antropološkim ostacima. Tako se, na primer, za indoevropski ne zna pouzdano gde je i ko je govorio taj rekonstruisani jezik[12]. Pokušaji da se odredi gde se nalazila kolevka naroda koji su govorili zajednički indoevropski jezik (zahvaljujući zajedničkim korenima u većini starih jezika koji su iz njega proistekli i koji na sličan način označavaju neke pojmove iz biljnog i životinjskog sveta i iz društvenog života) još uvek su samo na nivou pretpostavki, i to nesigurnih: danas smo daleko od uverenosti sa kojom je Adolphe Pictet pre sto godina rekonstruisao civilizaciju najstarijih Arijevaca (ta uverenost već je bila poljuljana prikazom koji je Saussure napisao 1878. za drugo izdanje tog dela). Na osnovu članka Jacqueline Manessy o vedskoj civilizaciji (»La civilisa-

---

[10] *Op. cit.*, str. 347.

[11] Tovar, *op. cit.*, str. 336.

[12] Bloomfield, *Language*, str. 319.

tion védique d'après le Rig-Veda«) i na osnovu dela Stuarta Piggotta vidi se do koje mere se čvrsti oslonci na kojima se takva proučavanja zasnivaju mogu pokazati zapravo klimavim. Veoma su retki slučajevi slični onome što Emmanuel Laroche navodi za hititske jezike, gde se predmeti nađeni tokom arheoloških iskopavanja mogu dovesti u pouzdanu vezu sa hijeroglifima koji predstavljaju prepoznatljive crteže tih istih predmeta[13].

Preistorijska lingvistika ipak postoji, ali je treba svesti na prave mere. Što se tiče Zapadne Evrope, na primer, preistorijska lingvistika se (pored usavršavanja rekonstrukcija indoevropskog i svega što se iz njih može zaključiti) sastoji iz toga da se ispituju toponimi, oronimi, hidronimi, pa čak i antroponimi koji su se do danas sačuvali i da se zatim iz toga izvlači sve ono što se pouzdano može pripisati etimologijama jezika čije je postojanje istorijski potvrđeno: latinski, grčki, indoevropski itd. Onda je jedini problem da se radi na

»toponimskom ostatku koji se nikako ne može protumačiti pomoću nekog poznatog jezika«[14].

Pretpostavka je da se u toponimima moraju kriti brojni lingvistički »fosili«[15], jer posmatranje dokazuje da narodi koji se smenjuju na određenoj teritoriji često usvajaju imena mesta koja su već u upotrebi u trenutku njihovog dolaska na tu teritoriju. Na tome se može zasnovati[16] istraživanje prekeltskih lingvističkih tragova

[13] Isp. njegov članak, str. 69.

[14] Rostaing, *Noms...*, str. 25.

[15] *Ibid.*, str. 6.

[16] *Ibid.*, str. 112.

(iberski, ligurski itd.) ili čak preindoevropskih. O valjanosti termina preindoevropski još uvek se raspravlja: Fouché (1938) i Rostaing (1950) ga brane, ali Lebel je u svojoj tezi (1949) veoma oprezan i čak smatra da je i termin *pregalski* suviše smeo i daje prednost terminu *nekeltski*[17]. Da bismo procenili prilično površan, mada ipak dragocen doprinos koji lingvistika može da pruži u skidanju vela sa tog dela naše preistorije, dovoljno je da pomenemo jedan od Lebelovih zaključaka:

»Imena velikih reka [francuskih] se uporno održavaju [...] [a] ništa ne znamo o jezicima koji su ih stvorili.«[18]

Javila su se i druga dva, nejednako uspešna pokušaja da se taj tanki sloj u koji se prodrlo malo produbi. Jedno je pokušaj N. Ja. Marra (1864—1934). Taj cenjeni stručnjak za kavkaske jezike je, kad se pod stare dane priklonio marksizmu, prilično na brzinu više izmislio nego dokazao da marksizam pruža teorijsko oruđe koje je u stanju da potvrdi stare hipoteze Maxa Müllera o povezanostima između jezika i društvenih stanja, i, opet na brzinu, ostvario program sociološke lingvistike svog savremenika Meilleta koji je sebi postavljao za cilj da pokaže

»kako se, uopšte uzevši, promene društvene strukture odražavaju kroz promene lingvističke strukture«.

Kad se Marrove smele teorije zasipaju sarkastičnim primedbama, često se zaboravlja do koje mere su povezane sa lingvističkim svetom svoga vremena. Razradivši jednu teoriju nazvanu teorija o stadijumima, Marr je tvrdio da postoji tesna povezanost između matrijarhalnih,

[17] *Principes*, str. 359.

[18] *Ibid.*, str. 355.

patrijarhalnih, robovlasničkih, feudalnih, kapitalističkih i socijalističkih društava s jedne strane i tipologije jezika svakog od tih društava s druge strane. Naoružan tom teorijom, koja je krajnje diskutabilna, dolazio je do toga da tvrdi da je poreklo jezika sledeće: u jednom svetu u kome čovek još nije govorio, osim pomoću gestova, svako prvobitno pleme posedovalo je jednu jedinu reč, koja je bila i krik za okupljanje, i etnički i totemski znak raspoznavanja. Kako su se plemena stapala, tako su njihovi vračevi, koji su jedini imali povlasticu da artikulišu svetu reč, malo pomalo razvijali govorni jezik sabiranjem tih plemenskih reči. Ta navodno paleontološka teorija, koja je još dalja od realnosti nego ona prethodna, uspevala je da vaskrsne prvobitni jezik sastavljen od četiri reči: *sal, ber, jon, roš*; to je bio jafetski; a čitava Marrova konstrukcija bila je naučno još smešnija nego lajbnicovske komparativističke sanjarije iz kojih je i nastala reč *jafetski* dve stotine godine pre Marra.

Drugi naučno ozbiljan pokušaj jeste leksikostatistika ili glotohronologija. Njena osnovna hipoteza je sledeća: leksika određenog jezika obnavlja se sa vremenom; neke reči nestaju, a neke druge se javljaju. Veruje se da se posmatranjem tog kretanja u jezicima čija je istorija poznata može pokazati da — gledano na duge staze — izrazi iščezavaju konstantnom brzinom: oko 20% svakih 800 godina. Jasno je da to može biti veoma primamljiva metoda ako, na primer, kad su dva jezika bez istorije srodna, treba odrediti vreme njihovog razdvajanja, pri čemu se proračun zasniva na procentu korenova izraza koji su im zajednički. Ako se stvari posmatraju ne vodeći računa o raznim okolnostima, s obzirom na utvrđene brzine nestajanja, vraćanje unazad u vremenu uvek bi se svelo na svega nekoliko milenijuma. Ali, o toj metodi se još uvek vrlo mnogo diskutuje. Prvo, da bi se otklonila opasnost od toga da se operiše rečima koje su kulturološki suviše pokretljive, i koje bi se odrazile na tačnost rezultata proračuna, teoretičari predlažu da se radi samo sa ograničenom leksikom, koja, kako veruju, nije izložena delovanju slučajnih činilaca u evoluciji kultura: delovi tela, podela vremena, prirodne pojave, brojevi itd., a ta osnovna lista od oko 200 izraza, koja će usloviti sve potonje rezultate — izaziva priličnu uzdržanost. S druge strane, kad se primeni na jezike čija je istorija dobro poznata, glotohronologija daje zbunjujuće rezultate. To oruđe za povratak u preistoriju, ako uopšte jeste oruđe, još uvek, dakle, nije valjano.

4. *Od preistorije do lingvistike.* — Lingvisti koje smo pomenuli vraćaju se u prošlost do izvora jezika iako dobro znaju da nikada neće doći do njega. Leroi-Gourhan, paleontolog, etnolog i preistoričar, stavlja, naprotiv, sebi u zadatak da putuje kroz vreme, rukovodeći se evolucijom kičmenjaka: usput neizbežno mora naići na trenutak kad se pojavio jezik. I pre njega su neki drugi, čije hipoteze pominje Tovar,[19] pokušali da odrede kad se odigrao taj presudni događaj, oslanjajući se na podatke iz preistorijske antropologije koji su bili poznati u njihovo doba, na primer na nauku o lobanjama, na podatke o prisustvu vatre itd.: Walkhoff i Heilborn opredelili su se za doba neandertalca (oko 100.000. godine p.n.e.), Böklen

[19] *Art. cit.*, str. 350.

se opredelio tek za doba oko 50.000. godine p.n.e., a Hauser za doba oko 30.000. godine p.n.e. To su, u stvari, bili samo veoma uopšteni stavovi, stari pola veka, koje je Henri Berr rezimirao u svom predgovoru za delo Jacquesa de Morgana *L'Humanité préhistorique* — jedini tekst na koji je upućivao njegov predgovor Vendryesovom delu *Le Langage*. Leroi-Gourhan daje sintezu koja se oslanja na sadašnje stanje u pogledu saznanja. Što se tiče lingvistike, tu su na savremen način izneti problemi koje postavlja ako ne poreklo, a onda bar starost jezika. Pre svega, tu od prvih riba pratimo odnose zavisnosti između hvatanja hrane pomoću pokreta i bilateralne simetrije kod životinja, između života na kopnu i izdvajanja glave iz skeleta, između načina kretanja vilice (uslovljenog načinom ishrane) i građe lobanje, između uspravnog položaja, delimičnog ili potpunog oslobađanja prednjih udova tokom hoda, kratkog lica i zapremine lobanje — a sve su to stvari na osnovu kojih se određuje kad su se, u dugom biološkom lancu, javile mogućnosti za nastanak jezika.

Leroi-Gourhan iznosi nove poglede u vezi sa starošću jezika. Otkrića u Južnoj Africi (australantrop, zinjantrop) pomeraju pojavu vrste *homo* u mnogo ranija geološka vremena nego što se to mislilo pre trideset godina: na kraj tercijara, što znači u doba pre oko milion godina, čime je znatno produženo vreme razvoja svih pojava svojstvenih čoveku, a naročito jezika. Leroi-Gourhan misli da, što se tiče jezika, može sa mnogo većom tačnošću nego pre 50 ili 30 godina da se osloni na dve vrste posrednih dokaza: struktura mozga i odnosi između oruđa i jezika. Što se tiče mozga, osnovno je da se uočava

razvoj kore velikog mozga ispred Rolandove brazde, prvo kod životinja, a potom i kod čoveka. Od australantropa, ljudski mozak, po mišljenju Leroi-Gourhana, poseduje zone koje su svojstvene samo njemu, bar po veličini, a to su zone za koje se danas smatra da se u njima nalaze centri za jezik — dok kod velikih majmuna tih zona nema. Drugo, od doba australantropusa, postoji proizvodnja oruđa. A kod preistorijskog čoveka oruđe nikada nije pravljeno tako što se slede slučajne naprsline u materijalu: postoji jedan funkcionalni stereotip koji se stalno potvrđuje u milionima primeraka. Leroi-Gourhan konstatuje da su moždane zone za tehnološku motoriku i moždane zone za jezik nezavisne. Konstatuje i to da sve poznate istorije utvrđuju da od trenutka kad treba birati između nekoliko proizvodnih ponašanja, to biranje operativnih lanaca koji predstavljaju učenje uvek podrazumeva neko prenošenje putem jezika. Nauke koje se bave tim pitanjima možda će opovrgnuti te poglede; ali, za lingvistu, oni imaju tu zaslugu da, umesto suviše velikog broja prilično proizvoljnih filozofskih hipoteza, uvode objektivne činjenice — građa mozga, alatke — koje se mogu konkretno ispitivati.

Pored te paleontologije jezika, Leroi-Gourhan predlaže i jednu gotovo isto toliko novu analizu porekla pisma (koje je prvi direktni arheološki dokaz o postojanju jezika): gotovo je sigurno da postoji već oko 50.000. godine p.n.e., kad se javljaju prvi »pravilno raspoređeni urezi«, a sasvim je sigurno da postoji oko 30.000. godine p.n.e., kad se javljaju neosporni urezani ili slikani likovi). Do Leroi-Gourhana je preistorija pisma opisivana kao lep »razvojni niz«, kao niz od tri »stadijuma«, »od priče bez

reči do slova«, što je podnaslov prvog dela knjige M. Cohena[20]. Prvo je postojao stadijum piktrograma (Nemci ih nazivaju *Bilderschrift*), a piktogrami su neka vrsta crteža pomoću kojih je ispričana neka priča, ali bez očite povezanosti sa jasno određenim govornim iskazom, priča koja se tumači ili rekonstruiše kao sadržaj neke slike ili nekog niza slika (u ovom drugom slučaju već postoji začetak ideje o linearnoj poruci, ali to je sličnije filmu nego pismu). Marcel Cohen napominje da ti crteži mogu ili biti sami sebi dovoljni, ili već služiti kao podsetnik za priče, odnosno već biti verbalne poruke, manje ili više stereotipne. Napominje i to da, iako je govorio o stadijumima, pismo u pravom smislu te reči nije nastalo razvojem ili usavršavanjem tehnike piktografije[21]. Zatim postoji stadijum ideograma ili hijeroglifa (*Wortschrift*), a to su crteži na kojima su prikazani oblici koji su obično prepoznatljivi i od kojih svaki odgovara jednoj semantičkoj jedinici jednog govornog iskaza. I konačno, dolazi stadijum fonograma ili pisanih znakova, gde svaki odgovara jednom minimalnom glasu u jeziku, samoglasniku ili suglasniku. Leroi-Gourhan ima znatno drukčiju tezu i tvrdi da prvi pisani znaci iz doba od oko 30.000. godine p.n.e. koji se mogu tumačiti nisu piktogrami, već konvencionalni, apstraktni potezi koji verovatno služe kao potpora za zapamćivanje »nekog usmenog konteksta koji je nepovratno izgubljen«[22], kao što je slučaj kod *churingasa* današnjih australijskih naroda. A značajna posledica je to da je

[20] *Grande invention*, str. 27. i sledeće.

[21] *Ibid.*, str. 27.33.

[22] *Le geste*, I, str. 266.

»figurativna umetnost, u početku, neposredno povezana sa jezikom i da je mnogo bliža pismu u širokom smislu te reči nego umetničkom delu«[23].

Ti primitivni pisani znaci koje je Leroi-Gourhan popisao i računski obradio u 110 poznatih pećina ukrašenih takvim znacima — od čega se u 63 pećine nalazi 2260 slika »dovoljno dobro očuvanih da se mogu pročitati« — nisu piktogrami, jer se crteži ne čitaju kao priča koju kazuje neka slika: trebalo bi znati njihov usmeni kontekst da bi se protumačili; to su *mitogrami* u pravom smislu te reči[24]. Jedini istinski piktogramski načini pisanja koji su nam poznati (Eskimi, Indijanci, Sibirci) su, kako on kaže, nastali iz kontakta između grupa koje nisu imale pismo sa civilizacijama koje su imale pismo; ali, ta tvrdnja je, izgleda, prilično sporna. Naime, Alfred Métraux navodi brojne slučajeve u Americi: odbrojavanje zima kod Indijanaca Dakota na bizonskim kožama, klinasto pismo u Panami i slični načini pisanja koje je teško svrstati među pisma koja su nastala kao posledica nekog podsticaja. S druge strane, verovatno postoji povezanost između nastanka prvih pisama i načina knjigovodstvenog zapisivanja za koje sve više počinjemo da uviđamo da su bili od velikog značaja za početke civilizacija sa državom i pismom (Sumer, Krit, Egipat), i ta povezanost je možda od presudnog značaja za prelazak sa mitograma ili piktograma na linearno pismo[25], ali je ta pojava znatno mlađa od paleolitskih simbola koji izgle-

[23] *Ibid.*, str. 266.

[24] *Religions*, str. 81—95; *Le geste...*, I, str. 268, 275.

[25] *Le geste...*, I, str. 220.

daju kao *churingas*. I u ovom slučaju se tvrdnja svakako mora iznijansirati: već u kasnom paleolitu, kad su te civilizacije nastale, pored »mitograma« nalazimo simbole koji gotovo izvesno označavaju brojeve[26]. Međutim, time je dovedena u pitanje čitava klasična šema: piktogram > ideogram > fonogram, i to sa prilično čvrstim razlozima. Izgleda da je i istorijat pisanja složeniji nego što se to ranije verovalo.

2. EGIPĆANI

1. *Nedostatak istorijskih radova.* — Gotovo sve publikacije koje se odnose na istoriju lingvistike ponašaju se kao da se slažu sa sledećim Whitneyjevim tvrdnjama, iznetim pre gotovo sto godina:

»[Lingvistika] je u potpunosti delo ovog veka [...]. Ništa što zaslužuje ime nauke nije proisteklo iz onih starih istraživanja [do XIX veka] ... [iz našeg doba datira] istinski početak lingvističke nauke.«[27]

Kao što smo videli, posle Whitneyja, sve što se odnosi na istoriju lingvistike do 1816. godine najčešće zauzima nekoliko stranica ili, ređe, tridesetak stranica u obimnim delima. To stanovište treba da bude revidirano i iznijansirano. Lingvistika nije rođena odjednom u XIX veku, kao grom iz vedra neba. Pripremilo ju je čitavo prethodno razmišljanje o jeziku koje, bar od doba Egipta, zaslužuje da se o njemu kaže mnogo više, a ne da se sve svede na kratak istorijat. Što se tiče toga kako je Egipat u doba faraona razmišljao o jezičkim fenomenima,

[26] Isp. Bourdier u Métraux, str 22—26.

[27] *Langage*, str. 1—3.

prva činjenica koju treba da istaknemo jeste da je dokumentacija kojom danas raspolažemo nedovoljna. Ali to je stanje koje, bar danas, ne treba da prihvatamo kao činjenicu koja se ne može promeniti, nego kao trenutno, prelazno stanje koje se može izmeniti. Naime, egiptologija ima sjajne filologe, koji su se obrazovali kroz naučni rad koji traje već sto pedeset godina. U njihovim delima postoje iscrpna poglavlja o pravu, upravi, astronomiji, medicini, privredi, geografiji i matematici u Egiptu iz doba faraona. Ali, ako pogledamo Moretovo delo *Le Nil et la civilisation égyptienne*, prvu knjigu iz kola »Clio« ili »Peuples et Civilisations« Halphena i Sagnaca, nigde nećemo, ni u indeksu, ni u tekstu, naći ništa ili gotovo ništa o *školi* ili o *nastavi*; nećemo naći ništa ili gotovo ništa o tome šta su Egipćani znali ili predavali o jeziku. Ni u Tatonovoj *Histoire générale des sciences* nećemo naći ništa, a ono što sadrži Posenerov *Dictionnaire de la civilisation égyptienne* još uvek je vrlo malo, iako tu postoji odrednica *jezik* (autora Sergea Saunerona).

Istinska istorija lingvistike počeće da postaje moguća tek kad stručnjaci — egiptolozi, sumerolozi, asirolozi, pa čak i indolozi i drugi — postanu potpuno svesni sledeće činjenice: razmišljanje kojim se neka civilizacija manje ili više eksplicitno bavi u vezi sa svojim jezikom predstavlja deo »mentalnog oruđa« te civilizacije — kao što to snažno podvlači serija »Evolution de l'Humanité« (t. III, *Le Langage*) i kao što to izričito kaže *Encyclopédie française* (t. I). Da li je dotična civilizacija stekla svest o analizi lingvističkih glasova i kako, do koje mere? Da li je već sprovela, i dokle, analizu značenjskih jedinica u svom jeziku? Kakve je pojmove propovedala u pogledu

vrsta reči? Šta je uočila na planu morfologije i sintakse? Da li je osetila dijalekatske razlike? Da li se zanimala za jezike drugih naroda? Da li je naslutila činjenice u vezi sa razvojem jezika? Da li je imala škole, nastavu, rasprave? U vezi sa kakvim je opštim jezičkim, mitološkim, filozofskim ili lingvističkim problemima postavljala sebi pitanja?

2. *Dokumenti, činjenice.* — A šta nam kazuje egiptologija, s obzirom na saznanja kojima se danas raspolaže? Znamo da od tinitskog doba (treći milenijum pre naše ere) postoji čvrsto organizovana uprava, koja počiva na kasti službenika, pisara. A da bi se oni obrazovali, potrebni su nastava i škole; i o tome postoje svedočanstva. Čak i nazivi za školu pokazuju koliko je bila značajna u svetu kojim su vladali faraoni: naziva se »mestom gde se predaju knjige«[28] i »kućom života«[29]. S tim u vezi, u *Maksimama pisara Anija* ovako se govori o njegovoj majci:

»Odvela te je u školu kad si učio pisanje i svakoga dana je stajala tamo, sa hlebom i pivom iz svoje kuće.«[30]

Osim toga, znamo da je Egipat, zbog razvijenih odnosa sa drugim zemljama, morao imati prevodioce i tumače: još od doba Starog Carstva neki visoki činovnici imaju titulu glavnog tumača koja se prenosi sa oca na sina kao dužnost vezana za titulu prinčeva Elefantine[31].

28 Moret, str. 312.

29 »Clio«, str. 180.

30 Moret, str. 536.

31 Cary, str. 132.

Godine 1278. pre naše ere javljaju se dva prevoda jednog egipatsko-hetitskog ugovora[32]. Pod Sesostrisom I, u XII veku pre naše ere, jedan pisar se hvalio da ume da čita kritski: »Moja pisaljka od trske shvata Krićane«, piše on[33], i vidimo da je tumač u jednoj kancelariji za trgovačke poslove sa Kritom. U *Papirusu Anastazija I* nalazimo i pismo pisara Horija pisaru Amenemopu, koje spada u neku vrstu književnog roda: to je visokoučeno pismo, u kome se pošiljalac nadmeće u znanju sa primaocem tako što traži i niže retke reči:

»Uživali su da nagomilavaju najčudnija geografska imena i reči koje su se teško pisale i rado su prepisivali na hijeroglife strane reči koje običan svet nije razumeo.«[34]

To su reči koje nas danas zanimaju kao trag, makar koliko slabašan bio, radoznalosti za strane jezike.

I konačno, pošto je vladavina faraona dugo trajala, a strukture uprave su bile veoma stabilne, postojali su arhivski dokumenti, često veoma stari, tako da su se pisari nalazili pred problemom čitanja jednog zastarelog jezika (jer govorni egipatski jezik se menjao tokom ta tri milenijuma svog neprekidnog postojanja u pisanom obliku); a to znači da su se pisari nalazili pred istinskim filološkim problemom[35].

Sve su to činjenice koje svedoče o lingvističkoj aktivnosti u vezi sa kojom bismo voleli da imamo neki manje sažet pregled. Pronađeni su formulari, ugovori, po-

32 »Clio«, str. 411.

33 »Clio«, str. 254.

34 »Clio«, str. 477.

35 Isp. »Clio«, str. 280; Moret, str. 532—542.

učne pesme — ali, izgleda, vrlo malo onoga što se odnosi na jezik. Nije nam lako da se pomirimo sa tvrdnjom — možda ne konačnom — Marcela Cohena:

»U obilnoj sačuvanoj egipatskoj pisanoj zaostavštini nema gramatičarskih dela. Do sada smo našli jedan jedini primer.«[36]

3. *Pisanje kao lingvistička analiza.* — Ipak raspolažemo jednim sredstvom, iako posrednim, koje nam omogućava da ponešto sagledamo u vezi sa tim kako su Egipćani razmišljali o svom jeziku — koliko god da su to činili empirijski. Meillet je svakako prvi, u jednom prikazu, u trinaest redova predložio takav pristup koji je kapitalan za »preistoriju« lingvistike.

»Ljudi koji su izmislili i usavršavali pismo,« kaže nam on (1913), »bili su veliki lingvisti i upravo oni su stvorili lingvistiku.«[37]

Vratio se na to 1919. godine, u već navedenom članku u *Scientia*, još kraće i još odlučnije. Njegova teza je da je

»struktura jezika ta koja je uslovila sve odlučujuće izume u razvoju pisanja«[38],

što nam, kad obrnemo stvari, omogućava da danas uočimo do koje je mere svaki narod koji je izumeo neki način pisanja morao konkretno, ako ne i eksplicitno, steći svest o strukturi svoga jezika da bi ga pisao onako kako ga je pisao.

Meillet polazi od najstarijih podataka koje nam pružaju najdrevniji oblici zapisivanja iz preistorijskih i protoistorijskih civilizacija: od piktograma o kojima je bilo

[36] *La grande invention*, t. I, str. 70.

[37] Prikaz: Baudouin de Courtenay, *B.S.L.*, 1912—1913.

[38] *Ibid.*, str. 293.

reči u prethodnom poglavlju i koji su prvi čovekov izum na tom planu. Do drugog izuma, za koji nije uvek lako utvrditi da li je hronološki odvojen od prvog, sigurno je došlo nezavisno, na nekoliko mesta u svetu: sastoji se u tome što se (kad su crteži na ovaj ili onaj način bili povezani sa glasovima jezika) ide sa analizom iskaza dotle dok svaka jedinica prve artikulacije tog iskaza ne dobije poseban znak, što predstavlja oznaku te jedinice koja, kako se pisanje razvija, postaje u sve većoj meri šematska. To je *ideografsko* pismo, pismo egipatskih hijeroglifa, prvih sumerskih, kineskih ili majanskih znakova, sa prepoznatljivim obrisima. Polazeći od toga, Meillet dokazuje da nijedan crtež, piktogram ili ideogram

»ne može biti dovoljan da grafički prikaže neki jezik, ma koliko jednostavna bila struktura tog jezika«,

i to pre svega zato što se:

»sama struktura tog jezika ne može izraziti crtežima koji predstavljaju predmete«[39].

Kako, kaže on, nacrtati neku oznaku koja se izražava kroz vokalnu alternaciju? U obliku koji je svojstven njegovom dobu, koje često shvata istorijski razvoj kao linearno kretanje sa apsolutnom unutrašnjom uzročnošću, Meillet ispravno označava granice izmišljanja tih protopisama:

»Struktura jezika je, dakle, nužno vodila beleženju zvukova.«[40]

Današnji istoričar ne bi tako lako napisao ono *nužno*, ali Meilletova analiza jasno pokazuje na koje elemente u istorijatu pisanja treba da se usmeri pažnja lingvista:

[39] *Ibid.*, str. 290.

[40] *Ibid.*, str. 291.

ni istorijat dešifrovanja ni istorijat otkrivanja dokumenata, koji često zauzimaju mnogo mesta u delima, nisu čisto lingvistički problemi, ali proučavanje načina na koji pismo odražava strukturu jezika, načina na koji to pismo odražava analizu i poznavanje te strukture jesu lingvistički problemi; i to su istinska sredstva koja nam stoje na raspolaganju kad treba da rekonstruišemo svest neke civilizacije o jeziku kojim je govorila. Snažna originalnost Meilletove lingvističke misli o tom pitanju može se proceniti na osnovu činjenice što se nekoliko decenija posle njega lingvisti — osim Pedersena za koga je teško reći da li tu nešto duguje Meilletu — ograničavaju na to da usput pomenu da je

»pronalazak pisanja, što se samo po sebi razume, doveo do razmišljanja o prirodi jezika, jer je ta tehnika trebalo da učini vidljivim elemente govornog jezika, a da zatim razdvoji ako ne reči, a onda bar rečenice«[41].

4. *Lingvistička analiza hijeroglifa.* — Šta se, u svetlosti tog sjajnog Meilletovog učenja, može reći o implicitnoj lingvistici Egipćana?

Pre svega, prema Moretu, drevni Egipat dostigao je stadijum piktografskog protopisma, »pikturalnog«, kako on kaže[42]. To je ono što izgleda proizlazi iz ispitivanja *preistorijske pločice iz Luvra*, na kojoj »nema traga pismu u pravom smislu te reči«[43], ali postoje simbolični i stilizovani crteži koji stvaraju prizor. Moret je poredi sa *Narmerovom pločicom* koja potiče iz vremena pre prve dina-

[41] Kukenheim, str. 10.

[42] *L'écriture hiéroglyphique...*, str. 101.

[43] *Ibid.*, str. 123.

stije i na kojoj se nalazi slika slična onoj sa *pločice iz Luvra*, s tim što je ovde za beleženje imena ličnosti upotrebljeno pismo. Isti prizor nalazi se i na jednom bareljefu iz oko 2600. godine pre naše ere, iz doba V dinastije; tu je slika propraćena pisanim objašnjenjem. Takvi dokumenti predstavljali bi materijalne dokaze o prelasku sa čistog piktograma (koji možda nema veze sa lingvističkim iskazom) na pisanje u pravom smislu te reči. Marcel Cohen kao da odbacuje tu Moretovu analizu:

»Ništa nam ne daje za pravo da verujemo da su Egipćani, u preistorijsko doba, prešli sa piktografskog stadijuma na čisti piktoideografski stadijum sa znakovima-rečima, gde bi svaka sličica predstavljala jednu reč, a svaka reč bila predstavljena jednom jedinom sličicom.«[44]

Ali ne daje razloge zbog kojih odbacuje Moretove tvrdnje.

To egipatsko pismo su hijeroglifi. Od najstarijih tekstova, za koje se smatra da potiču iz oko 3500. godine pre naše ere, u pitanju je nešto što već predstavlja mešavinu ideografskih znakova (ili ideograma, ili znakova-reči) i fonetskih znakova (ili fonograma — taj termin postoji već kod Moreta — ili znakova-zvukova).

Šta, u lingvističkom smislu, predstavljaju ideogrami? Njihovu definiciju, koju je dao Champollion nazivajući ih *figurativnim znacima*, a koju su egiptolozi prihvatili i zadržali do današnjih dana, ne treba zaboravljati:

»pismeni znak [*gramma*] koji prikazuje oblike [*idea*] bića ili stvari«[45].

Opis načina njihovog funkcionisanja je vrlo složen, a pojednostavljeni kratki opisi koje srećemo na sve strane sa-

[44] *La grande invention*, str. 65.

[45] Moret, *ibid.*, str. 101.

mo još više zamagljuju stvari. U pogledu tog opisa ipak je nezamenjiv navedeni Moretov članak koji je zaista jasan i potpun; a, osim toga, pun je pozivanja na Champollionovu analizu koja i danas predstavlja suštinsku osnovu.

Te reči-znakovi su u suštini pre svega crteži koji pokazuju same predmete, manje ili više prepoznatljive ili stilizovane, koje u pravom smislu te reči i označavaju: silueta ptice za *pticu*, silueta ruke za *ruku*, silueta usta za *usta* itd. Međutim, potrebe za opštenjem — zbog kojih je postojala opasnost da se razvije jedan neekonomičan sistem ako bi se za svako pojedinačno označeno morao stvarati poseban znak — dovode do toga da crtež prelazi sa bukvalnog na »simbolični« smisao (Champollion): crtež toljage koji prvo znači *toljaga*, kasnije znači *tući*. A zatim isti znaci poprimaju i »tropički smisao« (Champollion), odnosno vrednost tropa: sinekdohe, metonimije i metafore: crtež glave bika znači *bik*, polumesec znači *mesec u godini*, lavlje poprsje znači *nadmoćnost*. Tako su u katalogu Nacionalne štamparije hijeroglifi svrstani po kategorijama crteža: delovi sveta (nebo, zemlja, itd.), čovek i delovi tela, životinje, biljke, zdanja, predmeti za svakodnevnu upotrebu, geometrijski oblici, neidentifikovani oblici — i to je katalog za koji bi semantičari trebalo da se zainteresuju. On sadrži 2743 razna znaka za pisanje; u Francuskom institutu za orijentalnu arheologiju iz Kaira navodi se 3500 znakova. Na osnovu tog tipa pisanja možemo reći da su Egipćani veoma rano dostigli stadijum razlaganja na jedinice prve artikulacije — a to je stadijum za koji smo sigurni da u njemu postoji obrada iskaza koji je u pravom smislu te reči lingvistički i koji se razlaže na posebne »reči«.

Opis koji smo sada dali ne predstavlja izlet u oblast istorijata pisma. Taj opis je sa lingvističkog stanovišta neophodan da bismo pokušali da shvatimo zašto je i kako došlo do prelaska sa ideograma na fonograme. Naime, taj tip ideografskog pisanja neizbežno je dovodio do dve vrste dvosmislica. S jedne strane, jedan crtež mogao se fonički čitati na više načina, u zavisnosti od toga da li je čitan ideografski, u bukvalnom smislu (krug sa tačkom u sredini: *sunce* [ra]), u simboličnom smislu (isti znak: *dan kao svetlost dana* = [h.r.w]) ili u raznim tropičkim smislovima (isti crtež: *dan u mesecu* = [s.s.w], *trenutak* = [r.k]). Taj znak je onda bio *polifon*. Većina, ako ne i svi hijeroglifi, bili su polifoni, što je bio odraz ekonomičnosti znakova za kodiranje — ali zbog ekonomije u pisanju plaćala se veća cena prilikom čitanja (dekodiranja). S druge strane, izvestan broj sasvim različitih crteža, na primer crteži koji su označavali *čvor*, *budak*, *zdelu*, *oko*, *drvo*, *alatku*, *četvrt*, fonički su se isto čitali (ovde [m.r]). Ti znaci su *homofoni*.

Istorijat pisma pokazuje nam kako su se Egipćani na razne načine (i to svojstvene pisanju, a ne lingvistici) borili protiv tih dvosmislenosti. Nekad su uspostavljali razliku između doslovnog smisla polifonog znaka-reči i svih ostalih tako što su ga obeležavali malim distinktivnim znakom. Nekad su jedan znak-reč propraćali drugim znakom-rečju koji je pokazivao kojoj semantičkoj kategoriji treba pribeći da bi se pročitao prvi znak-reč. Champollion ih zove »determinativi vrste«. Ti znakovi nisu se čitali. Funkcionisali su onako kako funkcionišu reči-ključevi u kineskom. Ima ih oko 200, od čega se 80 znakova javlja sa najvećom učestalošću. Ponekad se, postupkom koji je sličan »determinativima roda«, koji su

kasnijeg datuma, označavalo pripadanje ideograma jednoj od sledećih klasa: narodi, ljudi, geografski termini, teritorije, gradovi, životinje, ptice, minerali, biljke, akcije, pokreti, bolest. Nema sumnje da bi i tu savremeno proučavanje tih determinativa bilo zanimljivo za semantičare. Međutim, to su činjenice koje ne bi imale baš mnogo veze sa istorijom lingvistike da nam, kroz te razne oblike borbe protiv dvosmislenosti u svom pismu, Egipćani ne ostavljaju trag o prvim (poznatim) fonetskim analizama jezika.

Postoji i sredstvo koje se po principima na kojima se zasniva suštinski razlikuje od prethodnih i koje egiptolozi zovu »fonetske dopune«; to je ono sredstvo koje je prevashodno interesantno za lingviste.

O čemu je reč? Da bi uklonili dvosmislenost nekog polifonog znaka-reči, egipatski pisari pribegavaju postupku rebusa: uz taj znak-reč (ispred ili oko njega), ispisuju jedan ili više znakova-reči kojima ostaje samo fonička vrednost i koji određuju izgovor prvog znaka u iskazu u kome se nalaze. Na primer, crtež uha može da znači *uho* i *čuti*. Ali, uho se izgovara [m.s'.d.r.], a čuti se izgovara [s.d.m.]. Da bi se preciziralo da crtež znači uho i da treba da se izgovori kao [m.s'.d.r.], dodaju se (bez vertikalne crte koja označava njihov bukvalni smisao) znakovi-reči koji se čitaju kao [m.s'] (= »roditi«) i [d.r] (= »venac«).

Tako se svaki ideogram mogao pretvoriti u fonogram; ali, jasno je da se znak-zvuk od tri sloga mogao upotrebljavati samo za svoje retke trosložne homofone. Međutim, dvosložni znakovi-zvukovi, a još više jednosložni znakovi-zvukovi mogli su se veoma mnogo koristiti jer su omogućavali da se obeleži izgovor bilo kojeg višesložnog hijeroglifa, jednostavnim stavljanjem pored njega.

5. *Postoji li analiza druge artikulacije?* — Kako lingvistički okarakterisati taj fonetski aspekt hijeroglifskog pisma? Prvo, egipatski fonogrami izgleda svedoče o tome da su Egipćani postali svesni *slogovne* jedinice: znak koji kao ideogram predstavlja hleb viđen iz profila i znači *hleb* kad je kao hijeroglif propraćen vertikalnom crtom, postaje pisani znak za zvuk čiji je nosilac taj hijeroglif: [ta]; ali, putem aproksimacije, izražava i slogove [te], [ti], [to], [tu] i samo [t] na kraju sloga. Može li se već zaključiti da hijeroglifsko pismo svedoči o svesti o slogu, »realnosti koja se uvek može izgovoriti i koju je lako izdvojiti«, piše s tim u vezi Meillet[46]? Suviše kategoričan potvrdan odgovor onemogućio bi nam da sagledamo ono što želimo, a to je kretanje ka sticanju svesti o slogu. Treba, dakle, razmisliti o upotrebi troslovnih i dvoslovnih fonetskih dopuna pored jednoslovnih.

»Ti primeri pokazuju,« piše R. Weill, »kroz raznolikost broja suglasnika koji se biraju kako bilo, da pojam sloga uopšte ne postoji.«[47]

Egipćanin se uopšte ne pita da li fonetska dopuna [kh.r.p.] ima tri, dva ili jedan slog, nego da li može fonetski da bude kalk jednog drugog homofona [Kh.r.p]. Weillovo upozorenje omogućava nam da bolje uočimo da je postojalo dugotrajno pragmatično prelaženje na empirijski pojam sloga, jer je ta upotreba raznih fonetskih dopuna dovela do toga da se prednost daje najčešćim jednoslovnim (jednosložnim) dopunama: »do onoga što se pogrešno zove egipatski alfabet od 24 slova« kaže Moret[48].

46 *Aperçu*, str. 57.

47 *La Phénicie*, str. 155.

48 *Art. cit., str. 109.*

Moretova formula pokazuje da se, pored problema sloga, možemo pitati jesu li Egipćani dostigli, bar empirijski, stadijum opažanja druge artikulacije jezika. Halphen i Sagnac, a i mnogi drugi su, u tom pogledu, neosporno zaveli svoje čitaoce na pogrešan put, govoreći da je tu već reč o alfabetu i tvrdeći za Egipćane da su »veoma daleko otišli u analizi glasova«, pa čak i da su svaki suglasnik beležili jednim jedinim, uvek istim znakom[49].

Da li su Egipćani, koji su naslutili slog, umeli da ga analiziraju na foneme: konsonante i vokale? I tu zadivljenost onim što otkrivamo ne sme da nas zavede na pogrešan put: previđati etape koje možemo uočiti na putu *ka* slovnoj analizi značilo bi u pravom smislu te reči ubijati ono najbogatije što istorija nosi u sebi. Neki fonogrami imaju oblik [K.K] (na primer [w.r], [m.n]), odnosno oblik [konsonant (.) konsonant], s tim što u našim transkripcijama tačka označava mesto vokala koji se nikada ne beleži; drugi imaju oblik [K.]; oblik [.K] ne sreće se nikada, jer u egipatskom ne postoje reči koje počinju vokalom. Ovde se, dakle, ne sme govoriti o alfabetu jer bi to značilo da baš u trenutku kad treba korak po korak da pratimo etape u pronalaženju pisma — tako nazovemo realnosti koje su, sa stanovišta lingvistike, veoma raznorodne i koje ćemo sretati od Egipta sve do Grčke. Ako želimo da jasno sagledavamo stvari, onda o alfabetu treba govoriti samo u vezi sa *alfabetskim pismima u pravom smislu te reči*[50]: onima koja posebnim grafemima beleže

[49] *Peuples*, t. I.

[50] Isp: Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique*, str. 15.

svaku minimalnu foničku jedinicu. Hijeroglifsko pismo sa svojim fonogramima nije alfabetsko pismo:

»Vokali se uopšte ne pišu. Oni, naravno, postoje i izgovaraju se tamo gde im je mesto u reči [ali] u pisanju se izostavljaju na osnovu principa racionalizacije, do te mere da se jedan isti fonetik koristi u najrazličitijim rečima samo za njihove konsonante, a da se pri tom ne vodi računa o razim vokalima koji su u tim rečima umetnuti između tih konsonanata.«[51]

Pismo ima, dakle, oblik neke vrste stenografije: u reči koja je u potpunosti napisana fonogramima, na primer [f.d.w] (»četiri«), nama se čini da je to *konsonantsko* pismo (koje je, dakle, izdvojilo konsonante), jer nemamo nikakvog načina da rekonstruišemo vokale — ali je Egipćanin čitao te vokale zahvaljujući kontekstu, upravo onako kako današnji stenograf prepisuje svoje beleške (gde obično takođe nisu zapisani vokali).

I tvrdnja da Egipćani nisu dostigli stadijum lingvističke analize druge artikulacije jezika takođe lako može da se pokaže suviše eliptičnom. Istorijski gledano, moramo opet konstatovati da je Meillet imao pravo što je, kao i Gardiner, isticao uticaj koji struktura određenog jezika ima na stvaranje pisma pomoću kojeg se taj jezik zapisuje. Naime, pošto egipatski jezik nije imao vokale na početku reči, ni slogove-vokale, nije bilo podsticaja da se izmisle slova pomoću kojih bi se oni beležili. Pošto je taj jezik, kao i drugi semitski jezici, imao reči jake slogovne strukture, sa deklinacijama i konjugacijama zasnovanim na pravilnim vokalskim promenama koje su se odigravale na veoma stabilnim korenima, koren reči ostajao je uvek prepoznatljiv (isp. arapski [K.T.B] = ideja

[51] Weill, *La Phénicie*, str. 156.

pisanja, preko [KuTuB] = *knjige*, [KiTaB] = *knjiga*, [KaTaBa] = *on piše*, [KaTaBtu] = *on je napisao*, itd.), kontekst je dovodio do toga da se prilično lako pogode potrebni vokali. Jezik, dakle, nije navodio na dalju analizu sloga, na njegovo razdvajanje na sastavne delove.

Što se ovoga tiče, ispravno mišljenje je verovatno da je ta struktura semitskih jezika (dovodeći do pisama koja ističu ono što je već Champollion nazivao »kosturom« reči, a što su Moret, Cohen i drugi zvali »konsonantskim kosturom«) snažno vodila tome da se, na osnovu suglasnika stiče izvesna, sve jasnija svest o pojmu fonema. Stanovište J. Févriera izgleda na prvi pogled kategoričnije: on o egipatskom pismu govori kao o konsonantskom pismu:

»Rastavljanju reči na njene fonetske sastavne elemente [Egipćanin] je pristupao izdvajajući konsonante, a ne razdvajajući slogove.« Svakako, kaže on, »Egipćanin nije prvo stekao pojam konsonanta, što bi zahtevalo izvanredan napor na planu apstrakcije [...]. Doveo je u vezu sa ideogramom jedan konsonantski kostur, čije mu je empirijsko poznavanje, ako ne i eksplicitno poimanje, nametala sama upotreba jezika [...]. Kako će se obaviti prelaz na izolovani suglasnik? Jednostavno posredstvom reči koje imaju samo jedan slog.«[52]

Videli smo u prethodnom tekstu koji su veoma ozbiljni razlozi da ne budemo toliko kategorični. To je osetio i sam J. Février koji daje sledeći zaključak:

»Međutim, ne treba ni u čemu preterivati. Ništa ne ukazuje na to da je Egipćanin shvatio značaj otkrića do koga je došao, na neki način nenamerno.«[53]

Tu, dakle, nema ni prave slogovne analize, ni prave konsonantske analize, ni prave slovne analize, ali postoji

[52] Isp: *L'alphabet*, sv. I° 46—1, I° 44—14.

[53] *Ibid.*

očita polazna tačka koja vodi ka takvim analizama. Ako bismo tvrdili nešto više od toga, prekoračili bismo granice onoga što nam pružaju dokumenti. Gotovo isto toliko zanimljiva kao taj zaključak jeste i činjenica da primećujemo da se, u izvesnom smislu, zaustavio razvoj jednog pisma (i jedne analize) koji se možda kretao od piktograma ili od mitograma ili od knjigovodstvenog spiska ka ideogramu, a odatle ka fonogramu. Egipćani, koji su pronašli ekonomično slogovno beleženje od 24 znaka, mogli su, dakle, na osnovu toga fonetski da zapisuju sve reči svog jezika. Međutim, oni nikada nisu napustili ni znake-reči (ideograme), ni fonetske dvoslovne i troslovne fonetike (složene fonograme)[54]. Potpuno fonetsko pismo uvrežilo se samo za gramatičke oblike, zamenice, predloge, glagolske i imenske promene, imena stranih zemalja i naroda i strana lična imena.

Zašto ta analiza nije terala svoju logiku do kraja? Moret primećuje da bi potpuno fonetsko pisanje bilo ekonomičnije za kodiranje, ali nejasnije za dekodiranje (čitanje), jer je u pitanju semitski jezik. Međutim, arapski jezik se ipak upustio u taj rizik, iako se, prema W. Marçaisu, pismeni Arapin

»čitavog života, kao veverica u kavezu [...] vrti u sledećem začaranom krugu: mora da rekonstruiše slogove da bi razumeo [reč], a prvo da razume reč da bi potom rekonstruisao [slogove sa njihovim vokalima]«[55].

Cohen i Février smatraju, što je prihvatljivije, da su u pitanju istorijski uzroci koji se mogu proveriti: otpor

[54] Moret, *art. cit.*, str. 110.

[55] *Enseignement public*, br. 12, XII—1930, str. 403.

jedne povlašćene i zatvorene kaste kakva je bila kasta pisara. U kasnijim vremenima uočava se čak određeno smanjenje upotrebe fonetskih znakova. Primer današnjih rasprava o reformi pravopisa omogućava nam da zamislimo svu složenost praktičnih, socioloških i psiholoških motiva koji su mogli uticati na taj zastoj i opadanje upotrebe fonetskih znakova. Ali, to više nije lingvistički problem.

6. *Razmišljanja o jeziku.* — U onome što nam je Egipat ostavio ima malo tragova o lingvističkim problemima, u bilo kom obliku. Nastanak pisma pripisuje se bogu Totu, koji je i bog magije — a, mada se u mitologijama o jeziku možda kriju istorijski tragovi, još ne raspolažemo ni dobrom metodom za tumačenje, ni sveobuhvatnim radovima o tom pitanju. Samo zahvaljujući Herodotu poznajemo legendu o Psametihu. Je li to pravi mit ili je, naprotiv, narodna priča koja je prilično sarkastična (i koja ismeva rasprave o najstarijem narodu na svetu)? Bilo kako bilo, onaj nepotvrđeni eksperiment sa dva novorođenčeta koja su odgajana među kozama i nikada nisu čula ljudski glas, a sa dve godine su počela da viču *bekos*, što znači *hleb* na frigijskom, predstavlja prvi trag o sticanju istorijske svesti.

3. SUMERCI I AKAĐANI

1. *Nedostatak radova.* — Što se tiče civilizacija koje se danas zovu sumerskim i akadskim — a koje su nekada nazivane civilizacijama Haldejaca i Asiraca, Vavilona i Ninive — treba prvo ponoviti ono što smo rekli za Egipat iz doba faraona u pogledu toga koliko je naša

sadašnja lingvistička dokumentacija, bar ona koja je relativno dostupna nestručnjaku, nedovoljna. Međutim, ni ovde nije u pitanju to što nema arheoloških dokumenata. Naprotiv, ali Delaporte, koji svakako već pripada prošlosti, na sledeći način rezimira stanje, možda pomalo grubo: »Nikakve didaktičke rasprave ni za jednu disciplinu.«[56] Pedersen, s tim u vezi, ipak govori o »tablicama paradigmi«, ali bez referenci[57]. Ima svakako dovoljno činjenica za pisanje obimne posebne studije. Bilo bi veoma poželjno da neki stručnjak, asirolog ili sumerolog, dâ sveobuhvatnu sliku o onome što se zna u pogledu lingvistike te civilizacije, makar koliko ta lingvistika bila rudimentarna.

2. *Rađanje jedne filologije.* — Kao i u Egiptu, i ovde je reč o jednom obliku civilizacije koji je trajao dugo: četiri milenijuma. Sumerski je u toj civilizaciji bio živi jezik od IV milenijuma pre naše ere (sa pisanim tragovima počevši od 3400. godine pre naše ere) do II milenijuma. Zatim je nastavio da živi kao sveti jezik Akađana. Zato je, mnogo više no u Egiptu, prisutno neprekidno traganje za starim dokumentima. Asirski kraljevi, kao Asurbanipal, čija je zbirka bila velika, naređuju

»da se za njihovu biblioteku traga za starim tekstovima, a posebno za onima koji se odnose na magiju«[58].

»Naređenje kralja Šadunua [piše jedan kralj iz VII veka]. Dobro sam, neka tvoje srce bude srećno! Na dan kad budeš pročitao moju tablicu, Šumu, sina Šumukinog, Bel-Etira, njegovog brata, Aplu, sina

---

56 *La Mésopotamie*, str. 262.

57 *Discovery*, str. 161.

58 Isp: Delaporte, str. 289.

Arkat-Ilamija i zanatljije koje poznaješ uzmi pod svoje i sve tablice koje su u njihovim kućama i sve tablice koje su u Ezidi potraži, i tablice amajlija [?] kralja, reka, žara [?], meseca nizana [...], sve one koje postoje u palati, i dragocene tablice iz vaših odaja [ličnih] koje ne postoje u Asiriji potraži [ih] i pošalji [ih] mi.«[59]

Ta dvojezična situacija, u kojoj su se nalazili bar pismeni ljudi, podrazumevala je da su akadski pisari morali pomno da izučavaju sumerski, a to je značilo obrazovanje na sumerskom, odnosno istinsko paleografsko i filološko proučavanje sumerskog. U Ugaritu, u blizini Aleksandrete, nađena je sumerska biblioteka Sirijca Rapanua (između XIV i XII veka pre naše ere); a potvrde o upotrebi sumerskog jezika nalaze se do I veka pre naše ere.

3. *Rađanje jedne leksikografije.* — Za tu nastavu čitanja, pisanja, gramatike i književnosti sumerskog bili su potrebni bukvari i rečnici koji su i nađeni. Na osnovu njihovog ispitivanja može se doći do izvesnih konstatacija koje nisu nezanimljive.

Od 2700. godine pre naše ere pojavljuju se zbirke znakova, koje već delimično predstavljaju jednojezične rečnike: u njima su nabrojani sumerski klinasti znaci koji imaju više značenja (na primer, jedan crtež znači *usta, govor, govoriti, uzvik, nos*), kao i složeni znaci (sa znakom *gal*, znakom *ka*, itd.). Klasifikacija tih znakova — koja je preteča naše klasifikacije po alfabetskom redu — slična je klasifikaciji kineskih znakova i urađena je na sledeći način: znakovi sa 1, 2, 3, *n*... horizontalnih linija; zatim sa 1, 2, 3, *n*... kosih linija; i, na kraju, sa 1, 2, 3, *n*... vertikalnih linija.

[59] Isp: Delaporte, str. 247—248.

Te zbirke znakova predstavljaju ono što se naziva sumersko-akadska »nauka o spiskovima«, a to je začetak semantičkog klasifikovanja na formalnoj lingvističkoj osnovi. Postoje katalozi naziva božanstava, naziva zanata, krupne stoke, sitne stoke, predmeta određenih pomoću *kus* (od kože), *za* (od kamena), *bur* (posude) itd[60], ili liste svih životinja čiji naziv je izveden od znaka *pas* (*lav, šakal, lisica, jazavac, vidra, gepard*), od znaka *magarac* (*jednogrba i dvogrba kamila, mazga, divlji magarac, konj*), od znaka *pacov*, od znaka *riba* (uključujući i kornjaču), od znaka *ptica* (tu se nalazi podgrupa u kojoj su okupljeni insekti i neke ptice) itd. Međutim, nema potpunog rečnika; s druge strane, pridevi i glagoli se ne javljaju[61].

Postoje i dvojezični glosari (sumersko-akadski). U nekima je dat sumerski ideogram, njegova fonetska transkripcija na akadski i prevod na akadski. Ponekad čak, pored tog prevoda, postoji objašnjenje pomoću nekog sinonima ili definicija. U Ugaritu, u Rapanuovoj biblioteci, postojao je jedan četvorojezični rečnik: sumersko-akadsko-huritsko-ugaritski.

S druge strane, Sumerci su, izgleda, bili svesni toga da postoje dve varijante njihovog jezika. Napravili su rečnike u kojima su jedan pored drugog zabeležena ta dva različita oblika, koje su oni zvali *eme-sal* i *eme-ku*. Ali, ne zna se da li su to geografski dijalekti, ili je,

[60] Isp: Lambert , 1960. Želim da ovde izrazim svoju veliku zahvalnost Lambertu za pomoć koju mi je pružio u tumačenju sumerskih i akadskih podataka, koji su ponekad veoma nejasni čak i za stručnjake, i za ispravke koje mi je u tom pogledu sugerisao posle prvog izdanja ove knjige.

[61] Isp: Taton, t. I, str. 88—89.

možda, *eme-ku* »društveni« dijalekt koji se posebno koristio u oblasti vere.

4. *Analiza prve artikulacije.* — U dokumentima kojima raspolažemo nigde se ne vidi da li je kod Sumeraca postojala čista piktografska faza. U prvim svedočanstvima (poslednja četvrtina IV milenijuma pre naše ere) nailazimo na ideografsko pismo, sa znacima sa manje ili više prepoznatljivim crtežima (profil ljudske glave znači *glava*, riba znači *riba*, itd.). Veruje se da je takvo pisanje, pomoću koso zašiljene trske, na mekoj glini, dovelo do toga da se znaci razvijaju ka oblicima u kojima se ne mogu prepoznati prvobitni crteži i koji se zovu klinasto pismo.

Na osnovu tog svedočanstva može se tvrditi da su Sumerci već u to vreme, kao i Egipćani, dostigli odlučujuću fazu: prelazak sa složene slike koja predstavlja jedan trenutak ili više trenutaka u nekoj priči (slike koja se može tumačiti, ali možda ne i čitati) na pisanje određene rečenice pomoću niza određenih znakova koji odgovaraju rečima te rečenice, i koji se onda mogu čitati samo na jedan način: to je prelazak sa *Bilderschrifta* na *Wortschrift*. Ali, treba jasno iznijansirati stvari: oko 2700. godine pre naše ere, u Šurupaku, pisari ne umeju da beleže nikakav gramatički ili sintaksički znak. Kad pogledamo neku tablicu sa imenom čoveka ili i sa određenim brojem jedinica u bakru, ne znamo da li je reč o nekom dugu, priznanici ili zalogu. Tu gotovo da je u pitanju slučajno nastajanje pisma kroz računovodstvene postupke. U Šurupaku zapažamo rađanje jednog sufiksa: ideogramom koji se izgovara *gam 7* (srp) na kraju

počinje da se beleži zvuk *kam*, koji služi za pretvaranje prostih brojeva u redne (na jednoj tablici, tri srpa = treći).

Taj jezik raspolagao je sa 943 (poznata) znaka u Uruku, 814 u Šurupaku, nekoliko stotina u Lagašu, gde se oko 2450. godine pre naše ere uvrežilo zapisivanje gramatičkih oznaka, kao znakova ili kao znakova-reči. Taj fond bio je nedovoljan da se zapišu sve reči u jeziku. Sa širenjem potreba, on je povećavan putem raznih postupaka, prilično sličnih onima koje srećemo u Egiptu. Ponekad se značenje nekog znaka prenosi na neko novo označeno dodavanjem dopunskih crtica, ili stavljanjem dva znaka jednog do drugog (*ptica* + *jaje* > *roditi*, *žena* + *planina* > *rob*): ovaj drugi postupak liči na Champollionove »determinative vrste«. Negde prisustvo određenog znaka (koji se ne čita) *ispred* ili *iza* nekog drugog znaka označava semantičku kategoriju kojoj pripada taj drugi znak: znaci *bog*, *planina*, *zemlja*, *grad*, *reka*, *drvo*, *metal*, *riba*, *ptica*, *oruđe*, *čovek* itd. igraju tako ulogu Champollionovih »determinativa roda«[62]. Ti razni postupci čistog zapisivanja ničim ne doprinose lingvističkoj analizi koja se odnosi na označujuće jedinice (sem jednog zanimljivog dokumenta o arhaičnim semantičkim klasifikacijama: kroz prisustvo »determinativa roda«, semantičko polje je jedna potpuno formalna struktura). Može se samo reći da su dual i plural zabeleženi — dakle lingvistički uočeni — pomoću determinativa koji označavaju *dvojinu* i *množinu*.

---

[62] Zahvaljujem ovde G. Salvatoreu Claudiju Sgroiju što su, zahvaljujući njegovom čitanju, ispravljene materijalne greške (datumi i akcenti) koje su se bile potkrale u prvom izdanju.

5. *Fonička analiza.* — To ideografsko zapisivanje je, kao i hijeroglifsko pismo, dovodilo do stvaranja homofonih znakova (17 crteža čitalo se kao *si*) i polifonih znakova (jedan isti crtež ima i po 20 raznih fonetskih čitanja). I ovde će borba protiv dvosmislenosti povezanih sa čitanjem tih znakova dovesti jezik do fonetskog beleženja.

Svedočanstvo o pisanju, u najstarijim dokumentima, opisuje način na koji su i Sumerci i, naročito, Akađani, osvojili novu, veoma bitnu etapu koja ide od ideografskog beleženja (semantičkog) označujućih jedinica — gde je znakom nacrtan smisao jedinice — ka fonetskom pisanju, gde se znakom beleže glasovne jedinice. René Labat kaže da u najstarijim dokumentima još nema fonograma, »svaki znak označava jedan predmet, jedno stanje ili jednu akciju«, a da se »apstraktni elementi jezika [zamenice, predlozi itd.] još uvek podrazumevaju«[63]; međutim, Lambert (1960) govori, već u doba Šurupaka, o jednoj tablici za fonetsko vežbanje[64]. Te pojedinosti, koje se samo uzgred pominju, pokazuju da se oseća potreba za izradom opšteg i detaljnog pregleda lingvističkog razmišljanja u Sumeru. U prvom slučaju (ideogrami) *znak* se ne može *izgovoriti*, odnosno ne možemo pročitati tekst ako ne poznajemo jezik; u drugom slučaju (fonogrami), znake možemo čitati i ne razumevajući ih. Taj prelazak se, kao i u Egiptu, Kini i prekolumbovskim civilizacijama, obavlja preko *rebusa*[65]. Takav pronalazak sigurno je

[63] *Art. cit.*, str. 74.

[64] *Art. cit.*, str. 6.

[65] Isp: Labat, str. 76.

prisutan onda kad neka reč, čije je označeno nemoguće nacrtati, biva, kao u Egiptu, napisana pomoću niza postojećih crtanih znakova čiji se smisao ne zadržava, ali čiji izgovori se nadovezuju da bi se dobio izgovor reči koju treba napisati putem »rebusa sa prenošenjem«: ime boga Ašura se onda piše tako što se jedan pored drugog stavljaju znaci [a] + [šur], lišeni ideografskog smisla, a ispred njih se stavlja determinativ *bog*. U tom slučaju, imamo potpuno odvajanje predstavljanja smisla od predstavljanja zvuka, što je suštinski uslov za sticanje svesti o čisto foničkim jedinicama.

Pored znakova-reči (ideograma), ti »rebusi sa prenošenjem« unose, dakle, u sumerski i znakove-zvuke ili fonograme. Pošto su sumerske reči uglavnom jednosložne — i samo ponekad dvosložne — ti fonogrami pružaju obilje znakova-zvukova koji predstavljaju čitave slogove. Asirolozi su popisali stotinak takvih znakova.

Ti fonogrami prepisuju, pomoću jednog jedinog klinastog znaka, ili složen slog, zatvoren slog tipa *gal*, *kus*, *kur* itd., ili prost slog, otvoren slog tipa *ba*, *be*, *bi* (ali i zatvoren slog tipa *ab*, *ub*, itd.), ili vokalski slog, *a*, *e*, *i* itd. Neki složeni slogovi mogu se pisati pomoću dva znaka: slog *dur* piše se, na primer, pomoću znakova *du* + *ur*.

Način korišćenja tih znakova-zvukova prilično se razlikuje od načina na koji se koriste egipatske fonetske dopune. Pre svega, mogu biti u većoj meri i stvarnije »dopune« u tom smislu što, kad se stave *iza* ideograma, pomažu da se utvrdi njegov tačan izgovor, pa, prema tome, i smisao, precizirajući jedino fonetsku vrednost završnog sloga; to je, kako kaže Pedersen, pomalo kao što

je naše pisanje rednih brojeva — na primer: četrdeseti = 40. — sastavljeno iz jednog ideograma i jednog fonograma[66]. Ali, osim toga, njihovu stvarnu upotrebu znatno komplikuje jedna činjenica koja je nepoznata u Egiptu: sumerski znaci su od II milenijuma pre naše ere pozajmljivani za transkribovanje akadskog jezika. Tom jeziku, koji pripada semitskoj porodici (dok joj sumerski ne pripada) sa velikim brojem trosložnih reči, veoma su odgovarali sumerski jednosložni znaci. Ali, Akađani su pozajmili taj materijal na način koji je bio u najvećoj mogućoj meri empiričan: isti klinasti sumerski znak bio je upotrebljavan ili kao ideogram ili kao fonogram, i to u oba jezika. Tako ideogram koji na sumerskom znači »veliki« prelazi u akadski sa ideografskom vrednošću »veliki« (vrednost za koji se na akadskom izgovara: *rabu*); ali prelazi u akadski i sa fonetskom vrednošću sloga *gal*, koju je imao u sumerskom. Osim toga, isti ideografski klinasti znak može imati onoliko različitih fonetskih vrednosti u akadskom koliko je imao načina čitanja u sumerskom kad je bio polifon: tako se određenim znakom kao fonogramom mogu prepisivati slogovi *tar*, *kud*, *šil* ili *has*.

6. *Ka svesti o drugoj artikulaciji?* — Kako okarakterisati mesto te foničke analize u dugom lancu pokušaja koji će jednoga dana dovesti do pronalaska alfabeta? Pre svega, kao i egipatsko pismo, i daleko nesumnjivije nego ono, to pismo je zasnovano na empirijskom uočavanju sloga. Ali, ni tu nema svesti o postojanju jedinica druge

[66] *Op. cit.*, str. 151.

artikulacije. Podsetimo da činjenica što u egipatskom ne postoje čisto vokalni početni slogovi navodi neke teoretičare pisanja na pomisao da se time objašnjava zašto ne postoje grafički znakovi za te vokale i da je ta jednostavna činjenica verovatno odložila moguće sticanje svesti o analizi sloga na konsonant i vokal. Međutim, u sumerskom postoje takvi slogovi i takvi grafički znaci za vokale. Ali, to činjenično postojanje nije bilo dovolno da dovede do analize koja bi za nas danas bila uočljiva. Možda, kako tvrdi René Labat, tu postoji početak sticanja takve svesti: pošto Akađani sistematski klasifikuju slogove uvek istim redosledom: *mu*, *ma*, *mi*; *ku*, *ka*, *ki*; *ur*, *ar*, *ir* itd., mora biti da su pojmovno percipirali vokal. A pre svega, kaže Labat, jedan od njihovih prvobitnih znakova predstavljao je *vokal* + *h*, odnosno čitao se ili kao *uh*, ili kao *ah*, ili kao *ih*,

»pa su akadski gramatičari savladali tu teškoću tako što su *uh* zapisivali pomoću jednog retkog znaka koji je imao samo tu vrednost, *ah* pomoću zajedničkog znaka, a *ih* pomoću *hi*«[67].

Pedersen misli da je situacija sumero-akadske dvojezičnosti sama po sebi predstavljala značajan činilac na putu ka sticanju jasnije svesti o fonetskim realnostima. Naime, on kaže:

»nedostatak povezivanja između slogovne vrednosti i semantičke vrednosti u asirskom bio je u stvari korak napred, u poređenju sa stanjem u sumerskom; i to je nužno moralo doprineti tome da se osigura prednost metodi fonetskog pisanja nad metodom ideografskog pisanja: svest o razlici između dva principa nužno postaje jasnija«[68].

[67] *Art. cit.*, str. 85.

[68] *Discovery*, str. 152.

Međutim, ne možemo utvrditi da bilo šta takvo postoji, bar ne u okviru sumersko-akadske civilizacije. Dok god je bilo u upotrebi, odnosno do I veka pre naše ere, to pismo, koje je moglo sve da zabeleži pomoću stotinak slogovnih fonetskih znakova, nastavilo je da koristi istovremeno i te znakove, i pet do šest stotina ideograma, i veoma složen način njihovog kombinovanja koji smo opisali. Fonogrami uvek beleže (kao u egipatskom) glagolske i imenske fleksije, zamenice, priloge, predloge. Ali — iako je u tekstovima statistička raspodela ideograma i fonograma varirala u raznim vremenima — tekstovi koji su u potpunosti ispisani samo fonogramima su retki. A postoji činjenica koja veoma zaslužuje da se o njoj razmisli: to su posebni tekstovi, magijskog karaktera, *koje su pisali strani pisari.* Asirski trgovci iz Kapadokije razradili su pojednostavljen bukvar, sa manje od sto znakova i vrlo malo ideograma i gotovo bez homofona i polifona: taj pokušaj, kaže Labat, nije našao sledbenike. Čak i posle pobede feničanskog načina zapisivanja, Asirci su još vekovima ostali verni svom starom pismu — možda, kaže Pedersen, zato što se tekst na akadskom pismu može čitati i ako ne znate jezik koji je tim pismom napisan (odnosno i ako ne razumete tekst); a tekst na feničanskom pismu ne možete čitati ako niste u stanju da rekonstruišete vokale (odnosno ako ne govorite jezik koji je tim pismom napisan). I ovde je, u stvari, spontani konzervativizam, karakterističan za sve institucije, sigurno odigrao veliku ulogu.

Postoji prividan istorijski paradoks, a to je da je taj razvoj ka finijoj analizi foničke realnosti — kroz pojednostavljenje pisanja — do koga Sumero-Asirci nisu došli,

ostvarila Persija u VII veku pre naše ere. Bez uticaja semitskog alfabeta (po svemu sudeći), dinastija koja počinje od Kira, stvorila je beleženje svog jezika pozajmljujući pismo od Akađana. Ali, staropersijski tada odbacuje sve znakove-reči sem četiri; zadržava samo 36 jednostavnih fonograma, od čega 22 koja beleže otvorene slogove na *a*: *ba*, *da* itd. Osim toga, pismo se razvija u pravcu prakse da se, na primer, *pi* piše kao *pa* + *i*, *di* kao *da* + *i* itd. Vrednosti znakova *pa*, *da* itd. razvijaju se, dakle, ka vrednosti *p*, *d* itd, odnosno ka analizi sloga na konsonant + vokal, što znači ka stvarnoj analizi druge artikulacije. Iako je to razvoj na koji se kasnije niko nije nadovezao, taj primer je zanimljiv zbog toga što nas navodi na sledeće pomisli: tu je možda došlo do razvitka jedne tehnike zato što je postojalo pozamljivanje, odnosno prenošenje te tehnike van okvira civilizacije koja je zaustavljala njenu dinamiku, van sveta verovanja i obreda, povlastica i navika, predrasuda i rutina koje su onemogućavale njen razvoj.

7. *Mitovi i lingvističko razmišljanje.* — Pronalazak pisma se, prema jednom akadskom mitu, pripisuje čoveku-ribi Oesu ili Oanesu, koji je došao na zemlju da bi naučio ljude zanatima, naukama i veštinama. Međutim, u jednom Sardanapalovom pismu ta zasluga pripisuje se jednom sinu boga Marduka.

4. DREVNA KINA

1. *Počeci.* — Što se tiče postepenog sticanja svesti o jeziku, drevna Kina zahteva da, još više nego u slučaju Egipta i Sumera, ispitivanje bude zasnovano pre svega

na korišćenju pisma. Ali, prilikom tog ispitivanja treba pomnije nego kod Egipta i Sumera voditi računa o tome da se istorijat pisma ne pobrka sa istorijatom razmišljanja o jeziku — i zato što činjenice iz Kine često podsećaju na činjenice iz Sumera i Egipta, i zato što je tu ipak reč, u stvari, o jednom čovekovom iskustvu u vezi sa vlastitim jezikom koje je išlo u sasvim drugom pravcu.

Postoje brojne studije posvećene sinologiji, među kojima su neke prilično stare. Već u XVIII veku Joseph de Guigues (1721—1800), sekretar-prevodilac Kraljeve biblioteke, Fourmontov učenik (ovaj je pre njega obavljao istu dužnost) proučava kineski jezik dovoljno detaljno da njegova analiza determinativa i znakova-ključeva posluži Champollionu. Zatim Rémusat (1788—1832), profesor kineskog na *Collège de France* od 1814, održava vezu sa Humboldtom i raspravlja sa njim o strukturi kineskog jezika. Ogroman broj publikacija iz oblasti sinologije sigurno sadrži elemente koji bi, kad bi se sakupili i razmotrili sa sadašnjeg lingvističkog stanovišta, omogućili da se opiše lingvističko razmišljanje Kineza; ali, naši savremenici, koji se bave opisivanjem kineske kulture, na primer jedan Granet, ili autori *Studies in Chinese Thought*, uopšte se ne zadržavaju na tom aspektu kineske kulture.

Pisanje se možda javlja u Kini oko 2850. godine pre naše ere, sa sistemom koji se zove *pa-kwa*, a koji je izgleda nastao po ugledu na jedan mnemotehnički sistem vezivanja čvorova na konopcu, iz prethodnih vremena. Kinesko pismo u onom obliku iz koga je poteklo današnje kinesko pismo javlja se verovatno oko 2500. godine pre naše ere (Cohen). Međutim, najstariji sačuvani dokumenti potiču iz perioda koji se proteže od 1500. do 1000.

godine pre naše ere (od 1400. godine pre naše ere, kaže Gernet). Pronalazak *pa-kwa* načina pisanja pripisuje se caru Fuhiju, oko koga se ispredaju mnoge priče; a pronalazak pisma u pravom smislu te reči pripisuje se ministrima-sekretarima, koji su potom proglašeni nižim »božanstvima«.

2. *Jedan poseban put.* — Ne javlja se nikakvo hijeroglifsko pismo sa realističkim crtežima prepoznatljivih predmeta, a ipak je reč o ideografskom pismu, o *Wortschriftu*, u kome se na najstarijim znakovima, kroz njihov šematizam, još uvek vidi (škorpija, planina, tigar, mesec, sunce) ili nazire (proročki tronožac, drvo, antropomorfni bog neba, izdanak žitarice, vrata itd.) da je postojala jedna etapa koja je prethodila tom tipu pisanja.

Originalna odlika tog pisma u odnosu na ona o kojima smo već govorili jeste to što kod njega ne postoji, u stvari, nikakva *analiza* (u pravom smislu) minimalnih glasova — što ono nije i nikada neće ni postati istinski fonetsko. To je, kao što je Meillet dobro uvideo, delom predodređeno strukturom samog jezika[69]. Kineski u principu ima samo jednosložne reči; ne koristi afikse; ne zna za vokalske promene; sam redosled znakova ima i morfološku i sintaksičku vrednost. Njegovi znaci su, dakle, ako tako hoćemo, fonetski znaci, jer njihov crtež

»predstavlja ne samu ideju nego ideju onakvu kako je izražena pomoću određenog foničkog skupa«; međutim, to su prevashodno »ideogrami u tom smislu što ono što je izraženo nije zvuk posmatran kao takav, nego reč, odnosno veza između jednog smisla i jednog zvuka«[70].

---

[69] *La langue et l'écriture*, str. 290.

[70] *Id.*, *ibid.*, str. 291; isp. takođe Pedersen, str. 143—145.

Tim znakovima zapisuju se, dakle, jednosložne reči, *a ne slogovi*, i oni nikako nisu ispoljavanje svesti o mogućem razlaganju sloga na njegove manje konstitutivne elemente, foneme. Kao što znamo, razumevanje određenog pisanog iskaza može se odvojiti od njegovog čitanja: znakovi su zajednička predstava za različite foničke realizacije [reči] u raznim krajevima Kine; a to znači da oni, kao što reče Karlgren, funkcionišu »kao neki grafički esperanto« (kao što je to slučaj sa arapskim brojevima u svim jezicima sa alfabetskim pismom). Sve u svemu, kineski jezik nudi jedan fonički znak, jer je govoren; ali, može se lišiti toga da bude govoren. Zbog toga čitavo to pismo ima jedinstvenu i iznenađujuću odliku: gotovo potpuno odsustvo ekonomičnosti. Zapravo svaka reč mora imati poseban znak, koji se mora posebno učiti. U najčešćoj upotrebi je šest do osam hiljada znakova. Ali, jedan rečnik iz I veka pre naše ere već sadrži devet hiljada znakova, a jedan drugi, iz VI veka daje 24.000 znakova, dok jedan iz XVIII veka, daje 50.000 znakova; broj znakova u istorijskim i naučnim rečnicima dostiže i 80.000; a za oca Cučihašija (1866—1965) se priča da je znao 60.000 znakova. (Danas se u školama predaje nešto manje od hiljadu znakova, a u publikacijama za široku čitalačku publiku koristi se oko dve hiljade znakova). Kad potrebe nametnu povećanje broja reči nekog jezika, pa prema tome i povećanje broja pisanih znakova, onda, kod ideografskih znakova, postoje samo tri moguća puta: povećati broj pisanih znakova, smanjiti ga pomoću ideografskih postupaka ili ga smanjiti pomoću fonetskog beleženja. Kod kineskog se javlja prva varijanta,

za koju bi se, apstraktno gledano, moglo poverovati da je nezamisliva. Kad nastoji da postigne izvesnu ekonomičnost u pisanju, opredeljuje se za drugi put: kao i u Egiptu i Sumeru, i ovde se pribegava rebusu, logičkom spajanju, determinativima roda — ali manje ekonomično: za razliku od dvadesetak znakova-ključeva u egipatskom ili sumerskom, u kineskom ima ni manje ni više nego 214 ideograma za kategoriju i znakova-ključeva. Može se reći da on *za pisanje* praktično nije koristio oblik maksimalne ekonomičnosti koji se sastoji u tome da se beleže jedinice druge artikulacije.

Da li to znači da je reč o civilizaciji koja ni na koji način nije došla do svesti o toj drugoj artikulaciji jezika? Izgleda da je tako. I to do te mere da je jedan isti znak upotrebljavan za reči čiji je silabički iskaz sastavljen od srodnih glasova, ali kod kojih ni konsonanti, ni vokali, ni tonovi nisu obavezno slični: reč-ključ bila je dovoljna da se otkloni navodna homofonija. Pedersen ovako opisuje to približno sticanje fonetske svesti:

»Na primer, u znaku [koji znači »reka« = *kiang*^{1}], fonetski element, u kombinaciji sa ključem, kaže: 'Pomislite na nešto što se izgovara otprilike kao *kung* i što ima neke veze sa vodom'; a rešenje tog rebusa je *kiang*^{1}, reka.«[71]

Jedino pribegavanje fonetici koje nije približno jeste verovatno upotreba *fan-k'ie* ili »razdvajanja«, koje je uobičajeno od prvih vekova nove ere: da bi se naučio izgovor nekog nepoznatog znaka *x* (i jedino u tom pedagoškom cilju), upotrebljavaju se dva poznata znaka, od

[71] Pedersen, str. 144.

kojih prvi daje izgovor početka znaka *x*, a drugi izgovor kraja znaka *x*. Za potrebe nastave postoji i način beleženja tonova.

3. *Lingvističko razmišljanje*. — Još uvek nije napisan potpun istorijat analize jezika kod Kineza. Lingvisti bi voleli da mogu da nađu pristupačne studije o drevnim reformama pisma, a naročito o onoj iz 219. godine pre naše ere koja je, izgleda, pre svega imala za cilj da uvede jednoobrazno pisanje u jednoj državi koja se tad centralizovala, a nije mogla da uvede jednoobrazan jezik: ukidaju se znaci sa dvostrukom upotrebom i otklanja se dvosmislenost homograma tako što se izmišljaju ključevi. A bilo bi dobro i da lingvisti imaju više podataka o toj civilizaciji koja je još pre dva ili tri milenijuma zapošljavala državne službenike putem konkursa i koja je, prema tome, posedovala i sistem obrazovanja, učila, spiskove znakova, rečnike (gde je klasifikacija bila delom semantička, jer je bila zasnovana na 214 ključeva). Robins, na nekoliko stranica koje posvećuje istorijatu lingvistike, ukratko se osvrće na to[72]. Kako da ne budemo zainteresovani kad vidimo sledeće razmišljanje o jeziku, pripisano konfučijanskom filozofu Hsuncuu (oko 298—238 p.n.e.):

»Stvari se imenuju putem sporazuma. Kad sporazum, pošto je postignut, postane navika, onda imamo odgovarajuće označavanje [...]. Imena ne poseduju fonetske realnosti koje su im nužno odgovarajuće.«

[72] *General Linguistics. An Introductory Survey*, London, Longmans, 1964, str. 372—379.

Neke od lingvističkih analiza do kojih je došla kineska misao imale su zakasneli uticaj. To važi za uticaj pojma znaka-ključa na egiptologiju u trenutku njenih početaka; a još kasnije se osetio uticaj veoma približne distinkcije između »punih reči« i »praznih reči«, pomoću koje je jedna još mlada lingvistika pokušala da putem neodgovarajuće terminologije odredi šta je ono po čemu se neograničeni inventari leksike duboko razlikuju od ograničenih inventara gramatičkih reči. Međutim, uopšte uzevši, sem neke hipotetičke povezanosti između neke civilizacije iz koje se razvio Sumer i kulture iz koje se razvila drevna Kina, može se reći da je kinesko razmišljanje o jeziku dugo ostalo zatvoreno u sebe. Tu je reč o jednom od najneobičnijih puteva koje je sledio lingvistički razvoj čovečanstva, jer to je put koji je dugo bio usamljen i vodio jednom iskustvu koje je ostalo po strani od svih ostalih. Možda upravo zato i dalje više pobuđuje zanimanje filozofa i antropologa nego lingvista.

5. HINDUSI

1. *Prvi lingvisti*. — U drevnoj Indiji srećemo verovatno prvo jasno ispoljeno razmišljanje ljudi o svom jeziku i, pre svega, prvi opis jednog jezika kao takvog. A izvanredan kvalitet koji je odmah postignut u tom prvom opisu nije jedina stvar koja tu iznenađuje.

Jezik o kome je reč je sanskrit, jezik na kome se prenosi vedska književnost. Još uvek je teško odrediti kad su tačno nastali najstariji spomenici te književnosti: neki smatraju da je rođena čak pre I milenijuma pre naše ere. Odmah nailazimo na jedan od poučnih paradoksa ko-

ji će nas često podsećati na to da razvitak istorije nije linearan. Pisanje nam je do sada služilo kao dokument za sagledavanje onoga čega su razne civilizacije postale svesne na planu jezika; pokazalo se da je ono podsticaj za to sticanje svesti koje se odvija veoma polako i veoma nesavršeno. Međutim, to uopšte nije slučaj sa Hindusima, kod kojih se pisanje prividno javlja prilično kasno, ako se, kao što se to obično čini, isključi nadovezivanje između pretpisma koje je nastalo u Mohenđo-Daru (III milenijum pre naše ere) i bramanskog pisma (oko 300. godine pre naše ere). Bramansko pismo je slogovno, a i pismo iz Mohenđo-Dara je možda već delimično bilo slogovno, ali do sada još nije u potpunosti dešifrovano. Kao što se vidi na osnovu ove pojedinosti, još ima vrlo mnogo nerazjašnjenih stvari u vezi sa tim pitanjima. U svakom slučaju, to slogovno pisanje se veoma razlikuje od egipatskog ili sumerskog: postoje trideset i dva slogovna znaka koji beleže suglasnik sa *a*; četiri znaka služe za inicijalne *a, i, o, u*. Slogovi koji nisu na *a* razlikuju se od slogova koji su na *a*: slogovni znak na *a* se onda dopunjava ili ispravlja posebnim znakom koji se stavlja ili ispred (za *i*) ili iza (za *ī*), ili iznad (za *e* i *ū*), ili ispod (za *u*). To znači, a to je osnovna lingvistička primedba, da je ovde reč o pismu koje, iako je slogovno, dosledno analizira slog na njegove sastavne delove. To se nije dogodilo ni u Egiptu, gde se samoglasnici ne beleže, ni u Sumeru, gde se beleže, ali uvek u sklopu nedeljivih i raznorodnih slogova.

2. *Jedna magijsko-verska fonetika.* — Istorijat koji nam je poznat dopušta nam da tvrdimo da Hindusi u svojoj lingvističkoj analizi nisu došli do razlikovanja suglasnika od samoglasnika *zato što* ih je njihov način pisanja naveo na to da percipiraju tu razliku. Naime, znamo da je ta analiza nezavisna od razvoja pisma i da mu svakako prethodi. Obavili su je hinduski gramatičari. Najpoznatiji je Panini, koji je verovatno živeo u V ili IV veku pre naše ere, na severu Indije. Njegova gramatika zove se *Astadhyāhyi* (osam knjiga); sastoji se od 400 aforizama ili *sutri*, nadovezanih i formulisanih tako da predstavljaju algebarski strogu celinu (tu gramatiku, koju je još uvek teško protumačiti prvi put je preveo u Evropi Böhtlingk [1815—1840])[73]. Taj traktat je relativno novijeg datuma — iako u to doba ne nalazimo ništa slično ni u Egiptu, ni u Sumeru, ni u Grčkoj. Ali Panini je zanimljiv i važan ne isključivo sam po sebi nego i po tome što pominje čitavu jednu tradiciju gramatičara koji su mu prethodili, tradiciju koja je bila usmena i koju on sintetizuje, navodeći pre svega 68 svojih prethodnika, sve do onoga koji mu je neposredno prethodio, Yāska i njegovog dela *Nirukta* (*Explicatio*)[74] Zahvaljujući Paniniju, uočavamo da je postojao dugi niz lingvističkih analiza sanskrita koje su prenošene usmeno (u sanskritu, reč koja znači proučavanje jezika, odnosno gramatiku, jeste *vyākarana* = analiza).

Ta analiza, koja, dakle, prividno ne duguje ništa pisanju, povezana je sa verom i magijom. Zadatak hinduskih gramatičara bio je da obezbede očuvanje svetog jezika, jezika bogova, savršenog jezika (*sanskrit* = savršen). Naime, i najmanja omaška ili nepravilnost u iskazivanju

73 Lajpcig, 1837—1840; 2. izd. 1887.

74 Isp: Allen, *Phonetics...*, str. 2.

i artikulaciji obrednih formula potpuno je potirala valjanost ceremonije. Kad, oko III veka pre naše ere, sanskrit prestaje da bude govorni jezik i ustupa mesto prakritu, ta gramatika postaje sve više čisto filološka — što je delimično već i bila, jer, u Paninijevo doba, pa čak i ranije, jezik *Rig-veda*, star verovatno preko hiljadu godina, zahtevao je komentar.

3. *Svest o drugoj artikulaciji.* — Hinduska gramatika nas začuđuje analizom druge artikulacije jezika. Upravo izvanredna briga za očuvanje ispravnog izgovora obrednih rečenica pružila nam je prvi opis glasova jednog jezika, dat sa stanovišta artikulacije, na izvanredno poman način. A ono što najviše začuđuje, i na šta treba ukazati, da ne bismo izazvali istorijsku zabunu, jeste to što je ta analiza obavljena sa jednog stanovišta koje nam je potpuno strano i koje ne vodi pojmu fonema. Za Hindusa je osnovni element govora glasovni dah [*svara*], koji se menja zbog dodira sa preprekama na govornom putu. Ti dodiri »obeležavaju« dah, koji ostaje minimalni konkretni element. Krajnji elementi analize, *akshara*, »ono što se ne razrušava [ne razlaže]«, jesu, dakle, veoma logično minimalni elementi koji se mogu izgovoriti i čuti, slogovi, a ne fonemi od kojih se neki ne bi mogli izgovoriti izolovano. Najočitije ispoljavanje te fonetske analize je klasifikacija znakova u hinduskom slogovnom pismu: to je klasifikacija zasnovana na redosledu konsonanata, grupisanih na osnovu načina i mesta izgovora, idući od nazad prema napred (italikom je data uobičajena transkripcija indologa; u uglastoj zagradi je, uz nekoliko izuzetaka, data transkripcija pomoću međunarodnog fonetskog alfabeta). Posle vokala i diftonga dolaze:

Velari		Palatali		Retrofleksni		Dentali		Labijali	
—		—		—		—		—	
Ka	[ka]	*ca*	[tša]	*ṭa*	[ṭa]	*ta*	[ta]	*pa*	[pa]
kha	[k‘a]	*cha*	[tš‘a]	*ṭha*	[ṭ‘a]	*tha*	[t‘a]	*pha*	[p‘a]
ga	[ga]	*ja*	[dža]	*ḍa*	[ḍa]	*da*	[da]	*ba*	[ba]
gha	[g‘a]	*jha*	[dž‘a]	*ḍha*	[ḍ‘a]	*dha*	[d‘a]	*bha*	[b‘a]
Н*a*	[ŋa]	*ña*	[ña]	*ṇa*	[ṇa]	*na*	[na]	*ma*	[ma]
		ya	[ja]	*ra*	ra	*la*	[la]	*va*	[va]
		sa	[ça]	*ṣa*	ša	*sa*	[sa]		

Primetićemo u okviru svakog reda (vertikalno), jasno uočenu opoziciju između bezvučnog ([k] itd.) i zvučnog ([g] itd.) i između njih i nazala ([n] itd.); a i opoziciju zvučnih i bezvučnih sa odgovarajućim aspiratama ([k‘] i [g‘]) itd. Pet nizova potpunih korelacija (pet prvih redova u tabeli) bilo je savršeno percipirano i nosili su naziv pet *vargas*. I danas začuđuje sigurnost sa kojom su činjenice analizirane i prikazane. Zahvaljujući toj sigurnosti, Panini je od Thiemea, stručnjaka za sanskrit, i dobio počasni naziv »Homer lingvistike«.

U opisu artikulacije uspostavlja se razlika između artikulacije u usnoj duplji i van usne duplje. Među artikulacijama u usnoj duplji razlikuju se one koje se dobijaju zatvaranjem (okluzivi), otvaranjem (vokali) i sužavanjem, čiji prvi stepen su frikativi, a drugi poluvokali. Među artikulacijama van usne duplje razlikuju se bezvučni i

ka, data transkripcija pomoću međunarodnog fonetskog alfabeta). Posle vokala i diftonga dolaze:

Velari		Palatali		Retrofleksni		Dentali		Labijali	
—		—		—		—		—	
Ka	[ka]	*ca*	[tša]	*ṭa*	[ṭa]	*ta*	[ta]	*pa*	[pa]
kha	[k‘a]	*cha*	[tš‘a]	*ṭha*	[ṭ‘a]	*tha*	[t‘a]	*pha*	[p‘a]
ga	[ga]	*ja*	[dža]	*ḍa*	[ḍa]	*da*	[da]	*ba*	[ba]
gha	[g‘a]	*jha*	[dž‘a]	*ḍha*	[ḍ‘a]	*dha*	[d‘a]	*bha*	[b‘a]
H*a*	[ŋa]	*ña*	[ña]	*ṇa*	[ṇa]	*na*	[na]	*ma*	[ma]
		ya	[ja]	*ra*	ra	*la*	[la]	*va*	[va]
		sa	[ça]	*ṣa*	ša	*sa*	[sa]		

Primetićemo u okviru svakog reda (vertikalno), jasno uočenu opoziciju između bezvučnog ([k] itd.) i zvučnog ([g] itd.) i između njih i nazala ([n] itd.); a i opoziciju zvučnih i bezvučnih sa odgovarajućim aspiratama ([k‘] i [g‘]) itd. Pet nizova potpunih korelacija (pet prvih redova u tabeli) bilo je savršeno percipirano i nosili su naziv pet *vargas*. I danas začuđuje sigurnost sa kojom su činjenice analizirane i prikazane. Zahvaljujući toj sigurnosti, Panini je od Thiemea, stručnjaka za sanskrit, i dobio počasni naziv »Homer lingvistike«.

U opisu artikulacije uspostavlja se razlika između artikulacije u usnoj duplji i van usne duplje. Među artikulacijama u usnoj duplji razlikuju se one koje se dobijaju zatvaranjem (okluzivi), otvaranjem (vokali) i sužavanjem, čiji prvi stepen su frikativi, a drugi poluvokali. Među artikulacijama van usne duplje razlikuju se bezvučni i

zvučni glotali, plućni (udisanje) i nazali. Pošto su načini artikulacije tako brižljivo klasifikovani, i artikulacione tačke su takođe veoma brižljivo određene, i s obzirom na mesto artikulacije (*sthāna*) i s obzirom na artikulacina mesto artikulacije (*sthāna*) i s obzirom na artikulacioni organ koji se pokreće (*karana*). Kod Patañjalija, Paninijevog komentatora, nalazimo takođe i jednu veoma učenu teoriju o *sphoti*, koja kao da na svoj način postavlja problem distinkcije između fonema i njegovih individualnih fonetskih ostvarenja. *Sphota* bi bila fonički supstrat reči (njena *oznaka*), ali razlikovana od svih individualnih foničkih ostvarenja te reči: to bi bila, dakle, oznaka reči kao niz fonoloških jedinica. Evo komentara:

»Iskaz jednog govornika je brz, on izgovara glasove brzo; neki drugi je spor, a neki treći je još mnogo sporiji. Slično tome, jedan čovek prelazi određeni put brzo, drugi ga prelazi sporo, a treći još sporije. Tako i kočijaš sa zapregom napreduje brzo, konjanik sporo, a pešak još sporije. (Učenik stavlja primedbu): Poređenje je netačno. U tom slučaju put čini nepromenjivu osnovu idenja. Ali, na onaj drugi slučaj se to ne može primeniti, jer dužina i kratkoća pripadaju samoj osnovi. (Učitelj odgovara): Stvari stoje isto i u tom drugom slučaju, *sphota* (nepromenjiva osnova) je reč, a zvuk je samo jedan atribut reči.«[75]

To je, dakle, sjajna analiza i sjajno prikazivanje, iako pisanje koje je ostalo pod vlašću sloga, poseduje, u tipu nagari na primer — a to je tip koji preovladava — različite dopunske znakove za oko 250 različitih konsonantskih grupa, tipa *rpi*, *kta*, *ktva*, *tta*, *tra*, *nkra* itd. Može se razmišljati o tom nepostojanju međuzavisnosti: ovde niti je pisanje dovelo do lingvističke analize minimalnih distinktivnih jedinica, niti je ta lingvistička analiza dovela do stvarnog ekonomičnog alfabetskog pisanja.

[75] Navedeno prema J. Brough, str. 35.

zvučni glotali, plućni (udisanje) i nazali. Pošto su načini artikulacije tako brižljivo klasifikovani, i artikulacione tačke su takođe veoma brižljivo određene, i s obzirom na mesto artikulacije (*sthāna*) i s obzirom na artikulacioni organ koji se pokreće (*karana*). Kod Patañjalija, Paninijevog komentatora, nalazimo takođe i jednu veoma učenu teoriju o *sphoti*, koja kao da na svoj način postavlja problem distinkcije između fonema i njegovih individualnih fonetskih ostvarenja. *Sphota* bi bila fonički supstrat reči (njena *oznaka*), ali razlikovana od svih individualnih foničkih ostvarenja te reči: to bi bila, dakle, oznaka reči kao niz fonoloških jedinica. Evo komentara:

»Iskaz jednog govornika je brz, on izgovara glasove brzo; neki drugi je spor, a neki treći je još mnogo sporiji. Slično tome, jedan čovek prelazi određeni put brzo, drugi ga prelazi sporo, a treći još sporije. Tako i kočijaš sa zapregom napreduje brzo, konjanik sporo, a pešak još sporije. (Učenik stavlja primedbu): Poređenje je netačno. U tom slučaju put čini nepromenjivu osnovu idenja. Ali, na onaj drugi slučaj se to ne može primeniti, jer dužina i kratkoća pripadaju samoj osnovi. (Učitelj odgovara): Stvari stoje isto i u tom drugom slučaju, *sphota* (nepromenjiva osnova) je reč, a zvuk je samo jedan atribut reči.«[75]

To je, dakle, sjajna analiza i sjajno prikazivanje, iako pisanje koje je ostalo pod vlašću sloga, poseduje, u tipu nagari na primer — a to je tip koji preovladava — različite dopunske znakove za oko 250 različitih konsonantskih grupa, tipa *rpi*, *kta*, *ktva*, *tta*, *tra*, *nkra* itd. Može se razmišljati o tom nepostojanju međuzavisnosti: ovde niti je pisanje dovelo do lingvističke analize minimalnih distinktivnih jedinica, niti je ta lingvistička analiza dovela do stvarnog ekonomičnog alfabetskog pisanja.

[75] Navedeno prema J. Brough, str. 35.

Evropa je uspela da dođe do takve analize druge artikulacije tek dva milenijuma kasnije, i to velikim delom pod uticajem otkrića sanskrita. Skrenuti pažnju na to da je ta izvanredna analiza ostala bez uticaja na istorijat lingvistike, jer je ostala nepoznata zapadnom svetu ispravno je, ali je to jedan evrocentrični način gledanja. Sa stanovišta opšte antropologije, značajna činjenica je to što je jedna civilizacija pre dva i po milenijuma dostigla tu tačku lingvističkog saznanja. To što je ta činjenica kasnije ostala nepoznata rečito je u drugom smislu. Kad su Hindusi bili u dodiru s Grcima, u Aleksandrovo doba i kasnije, Grci su sigurno ispoljili svoj uobičajeni nedostatak radoznalosti za varvare; ali ni sami Hindusi nisu ni na koji način nastojali da saopšte svoje znanje osvajačima: pojam kontakta nije uvek imao isti smisao u istoriji. Kasnije neće biti tako, i Evropa se, od XVI veka, nije interesovala za sanskrit na koji joj je ukazivano verovatno zato što je zbog sopstvenih kulturoloških problema (na primer, hebrejski — zajednički prajezik) bila gluva za sve ideje o poređenju između sanskrita i evropskih jezika koje počinju da se pomaljaju.

4. *Gramatička analiza.* — S obzirom na vreme nastanka, hinduska gramatika je skoro isto toliko zadivljujuća u pogledu analize jedinica prve artikulacije jezika. Možda zahvaljujući »velikoj jasnoći [morfološkoj] svoga jezika« , kao što ističe Pedersen[76], čuvenoj strukturalnoj »providnosti« sanskrita, Hindusi su razvili analizu reči na

[76] *Op. cit.*, str. 3.

moneme, koja neće imati ravne u Evropi sve do XIX veka. John Brough ipak ima pravo kad u tom pogledu na sledeći način govori o stvarima:

»Paniniju je u analizi prirodno pomogla izvanredna strukturna jasnoća sanskrita; ali izlažemo se opasnosti da zanemarimo činjenicu da bi se moglo dogoditi da nam ta struktura ne izgleda tako jasna i očita da je Panini nije prvo analizirao za nas.«[77]

Osnovna tekovina na ovom planu je to što je izdvojen pojam *korena* i, prema tome, pojmovi afiksa, fleksija i nastavaka: tako je bilo omogućeno jedno zaista lingvističko istraživanje formiranja reči, umesto lutanja koje će se u Evropi tokom dve hiljade godina nazivati etimološkim istraživanjima. Otkriće tih pojmova, preko proučavanja sanskrita, biće polazna osnova za naučnu etimologiju u okviru uporedne gramatike.

5. *Hinduska lingvistika.* — Možemo smatrati da su, u poređenju sa tim odlučujućim razradama, sva ostala razmišljanja hinduske gramatike o jeziku od manjeg značaja. Hindusko razmišljanje razlikovalo je glagol od imenice; i, osim toga, i predloge i čestice, ali i Grci će umeti da prave takva ili srodna razlikovanja. A to što su Hindusi proglašavali da je poreklo jezika božansko i pripisivali ga Indri ili Brhspatiju, koji su »dali imena stvarima«, samo je prilog drevnim mitologijama o jeziku. Mnogo je zanimljivije uočiti da kod tih gramatičara, koji su nezavisni od grčke tradicije, već postoji rasprava između pristalica »večitih« reči i onih koji pokušavaju da objasne proizvođenje glasova jezika na fizički i psihološki način; zanimljivije je i to što možemo uočiti da postoji rasprava između onih koji smatraju da postoji »nužna, prirodna povezanost [...] između reči i njenog značenja« i onih koji se suprotstavljaju tom gledanju: »Smisao određene reči razumeva se upravo kroz njeno konvencionalno značenje.«[78] Isto tako, mada je to relativno usamljen stav kasnih budista, zapanjuje jedan sasvim sosirovski pokušaj da se označujuća funkcija reči definiše »putem činjenice da se isključuje sve ono što nije ona«; ili, pak, ideja Prabhākara koji tvrdi »da izolovana reč ima smisao samo u rečenici«[79]. Istu ideju nalazimo i u Bhartrharijevoj raspravi o lingvistici *Vakyapadiya* (VII vek naše ere):

»U glasovnoj jedinici sastavni delovi nemaju nezavisno postojanje; a ni reči nemaju nikakvo odvojeno postojanje van rečenice.«

Allen ide čak tako daleko da piše da je velika Paninijeva lingvistička tvorevina fonološki pojam nultog stepena: evo teksta koji će nam pružiti predstavu o nepremostivim teškoćama koje hinduistička lingvistička misao zadaje onima koji nisu stručnjaci za sanskrit:

I.57 (Supstitut) nekog vokala (ako je determinisan elementom) koji sledi (smatra se originalom = dotični vokal se smatra prisutnim) kad postoji jedna preporuka (primenjiva na jedan element) koja prethodi.

»*Paṭayati* se formira kao denomin. *paṭuh* (živ) sa afiksom »*nic*« (=*aya*): na osnovu ove sutre, nulti vokal supstitut za *u* smatra se kao original i sprečava tako, prema VII.2,116 da element *paṭ* dobije *vrddhi*: u stvari, pošto je *u* potrencijalno prisutno, vokal *a* propušta da bude pretpo-

---

[77] *Op. cit.*, str. 27.

[78] Isp: Allen, *Ancient Ideas*, str. 36—39; Renou, *Inde classique*, t. 2, str. 79—81.

[79] Renou, *ibid.*, str. 83.

slednji, i potrebnih uslova nema. Supstitut »nula« determinisan je elementom »nic« koji sledi, a preporuka koja je u pitanju (VII.2,116) odnosi se na element koji prethodi.«[80]

Moglo bi se čak tvrditi da Panini ima jasnu svest o pojmu metajezika, kroz logički problem uspostavljanja opozicije između *upotrebe* i *navođenja* određene reči.

»Neka reč [u nekom gramatičkom pravilu],« piše on, »koja nije stručni izraz, označava svoj sopstveni oblik.«

Patañjali, njegov komentator, piše tim povodom:

»Kad kažemo: dovedite kravu, upalite vatru — postoji nešto što treba dovesti, upaliti; ali, kad kažemo: *agni* (vatra) ima sufiks *-eya*, očito je da ne dodajemo sufiks na drva koja gore.«

A kasnije će Bhartrhari reći da je u tom slučaju oznaka i označeno.

Značaj tih razmišljanja ne treba istorijski preuveličavati, ali je veoma korisno da ih uzmemo u obzir. To nisu »izvori« zapadne lingvističke misli; čak nisu ni znaci koji je najavljuju: takve formulacije, ma koliko sjajne bile, nikada nisu osnovne hipoteze za neko sistematsko istraživanje ili neodvojivi delovi neke čvrsto izgrađene teorije: to su zapažanja, kao i sva ostala zapažanja o jeziku koja su mogla biti izneta — i njihova osnovna odlika je to što su usamljena, neproduktivna. Međutim, čak i ako im damo tu dimenziju koju su stvarno i imala, iz svih tih opažanja izvlačimo utisak o jednoj civilizaciji čije razmišljanje o jeziku samo po sebi zaslužuje našu veliku pažnju: to je jedan značajan momenat za socijalnu antropologiju.

80 *Grammaire de Panini*, prevod: Renou, sv. I, str. 11.

6. FENIČANI

1. *Izumitelji alfabeta.* — Ako su, kako reče Meillet, »ljudi koji su izumeli i usavršili pisanje bili veliki lingvisti«, Feničani, kojih do sada *nikada* nije bilo u istorijama lingvistike, zasluživali bi značajno mesto. Grčka i latinska tradicija uvek su pripisivale »pronalazak alfabeta« upravo Feničanima.

O Feničanima se opširno govori u svim istorijama pisanja; ali, ovde ćemo možda videti da se istorija lingvistike i istorija pisanja ne prepliću. Što se tiče pisanja, postoje mnogi problemi koji su suštinski: kako tačno datirati arheološke dokumente na kojima se prvi put javlja pisanje? Može li se dokazati, bilo na osnovu oblika znakova, bilo na osnovu njihovog redosleda, bilo na osnovu potvrđenih istorijskih veza, da to pisanje potiče od egipatskih hijeroglifa, od akadskih klinastih znakova, od kritskog slogovnog pisma? Ili su ti znaci izum samih Feničana? Ili su Feničani samo prenosioci, iako su možda pojednostavili ili poboljšali te znakove? Kako objasniti imena tih znakova: *alef*, *bêta*, *dalet* itd. Ali, za istoriju lingvistike to nisu najvažniji problemi koje postavlja feničanski alfabet.

Pismo koje se naziva feničanskim poznato je na osnovu dokumenata iz Biblosa, Ugarita i Ras Šamre. Može se smatrati da ti dokumenti potiču iz druge polovine II milenijuma pre naše ere, iz perioda između 1500. i 1300. godine pre naše ere. To pismo, koje nije samo feničansko u uskom smislu te reči, danas se često označava kao sirijsko-palestinsko ili kanansko. Na nekim dokumentima, koji su verovatno stariji, nalazimo protosi-

najsko pismo; a na drugim, mlađim, jedno južnoarabijsko pismo — oba srodna sa onim prvim. Sva ta pisma imaju mali broj znakova, 22 do 25. Tim znakovima beleže se konsonanti u jezicima za čije pisanje služe; nema znakova za beleženje vokala. Upravo te osnove, koje su se prenosile u svim pravcima, u Fenikiji su postale »alfabet«.

2. *Analiza druge artikulacije.* — Lingvistički problem je sledeći: kakvo sticanje svesti o funkcionisanju lingvističkog koda, makar koliko nejasno, leži u osnovi pronalaska jednog takvog pisma?

Na osnovu danas raspoloživih saznanja o tom kodu, možemo reći da postoji svest, iako nejasna, o drugoj artikulaciji jezika, čim neko pismo beleži sve jedinice te druge artikulacije, odnosno, grubo rečeno, konsonante i vokale, od čijeg relativno pravilnog smenjivanja se obavezno sastoji svaki govorni lanac. Kad se govori o alfabetu, od Grka pa nadalje, misli se na taj tip pisanja i ni na jedan drugi.

Kad se to tako postavi, kako onda opisati feničansko pismo? Možda bi bolje bilo odmah izbaciti izraz *alfabetsko pismo*, i, prema tome, izraz *alfabet*, jer to pismo ne beleži vokale.

Svakako da ono ima čitav niz crta koje su lingvistički revolucionarne u odnosu na sve one načine pisanja koje smo do sada sretali. Prvo, to je sasvim fonetsko pismo. Njime se dovršava razvoj koji je, iz razloga ekonomičnosti i pogodnosti, dovodio do toga da se prvo ponekad beleže glasovi kao glasovi, a da se potom beleže samo oni. Da bi se dostigao taj stadijum (pod pretpostavkom da feničansko pismo proizlazi iz prethodnih pisama ili da je znalo za njih — a obe hipoteze su podjednako verovatne), bilo bi potrebno da se ostvare tri jasno odvojena usavršavanja:

— ukinuti svaku upotrebu ideograma;
— ukinuti determinative ili ključeve egipatskog, sumerskog ili kineskog tipa;
— odustati od složenih fonetskih znakova od više slogova ili više glasova i strogo primeniti pravilo: jedan znak za jedan minimalni glas;
— ukinuti homofone i polifone primenom pravila: jedan znak uvek obeležava isti glas, i obrnuto.

Među pismima koja su do sada dešifrovana, feničansko je jedino u potpunosti ostvarilo te četiri revolucije. Hijeroglifsko egipatsko pismo je, kao što smo videli, posedovalo tehničko sredstvo: nije ga iskoristilo. (Kritsko slogovno pismo nazvano linear A, kad ga budemo dobro upoznali, možda će omogućiti da se istorijski razume kako feničanski, što se tiče *analize glasova*, proizlazi iz egipatskog: možda posredstvom Minojaca koji su prognani iz delte Nila oko 2000. godine pre naše ere, a zatim proterani sa Krita ka sirijskoj obali oko 1400. godine pre naše ere.

Šta, dakle, znače izrazi *alfabetsko pismo* i *alfabet* kad je reč o feničanskom pismu? R. Weill govori 1939, s tim u vezi, o »*gotovo* čistom alfabetskom pismu« (str. 171). Drugi, skoriji autori koji koriste takve izraze, koriste ih uz dodatak: uvek govore o »konsonantskom alfabetskom pismu«[81]; ili o »konsonantskom pismu«[82] koje

[81] Cohen, str. 122.

[82] Février, I, 46—1.

je »pravi konsonantski alfabet«. Ti izrazi su možda prihvatljivi sa stanovišta istorije pisma, ali šta znače sa stanovišta druge artikulacije jezika?

Ovde je ispravno polazište to da pismo *beleži* samo konsonante, a da zanemaruje vokale. Čitav problem sastoji se u tome da se dokuči da li su Feničani zaista zapisivali konsonante (svesno postižući ekonomičnost izostavljanjem vokala); ili su pisali slogove — odnosno još nisu, sa lingvističkog stanovišta, prevazišli nivo slogovne analize. Izgleda da je Meilletovo gledanje tu još uvek ispravno:

»Egejski svet uspeo je,« piše on, »da stvori čisto fonetsko zapisivanje jezika pomoću samo nekoliko desetina znakova, za razliku od složenih načina zapisivanja u Egiptu i Vavilonu, sa brojnim znakovima. Ali, ograničio se na beleženje sloga, odnosno jedne realnosti koja se uvek može izgovoriti i koju je lako izolovati. Zahvaljujući činjenici da su u semitskom vokali promenjivi elementi, koji služe za formiranje reči i za označavanje gramatičkih oblika, feničanski je od sloga beležio samo konsonant, suštinski element koji ukazuje na smisao, a čitaocu je prepuštao da dopuni vokale.«[83]

A u svom članku u *Scientia* kaže:

»Jedan drevni semitski jezik, kao što je feničanski, mogao je da dopusti veoma veliko pojednostavljenje slogovnog pisma zbog jedne posebne okolnosti [fonetska providnost oblika kao što su *kataba, kutiba, kitabun, uktub* itd.]. U pismu takve vrste znakovi *k, t, b* su slogovni znakovi [...]. Iz toga je proizlazilo osećanje da znak koji služi da se beleži *ka, ki, ku* i *k* obeležava konsonanat *k*, a da vokali nisu označeni.« (str. 292)

I Pedersenovo stanovište je slično:

»Zbog činjenice da znaci nisu davali podatke o vokalima,« piše on, »semitsko pismo obaveštava nas samo o konsonantima. Na najstarijim feničanskim natpisima vidimo, na primer, da reč koja znači *kralj* sadrži

[83] *Aperçu*, str. 57.

konsonante *mlk*. Tu odmah prepoznajemo hebrejsko *melek*, arapsko *maliku*, asirsko *malku*; ali ne možemo znati kako je ta reč izgovarana u feničanskom. Međutim, iz toga ne sledi da su znakovi bili konsonantski: oni su slogovni.« (181)

M. Cohen dodaje i druge elemente u prilog toj tezi: činjenica da etiopsko, staropersijsko i hindusko slogovno pismo, a to su pisma koja su proistekla iz feničanskog alfabeta beleže svojim jednostavnim znacima jedan *konsonant* + *a* izgleda ukazuje na to da je i feničanski znak takođe imao tu vrednost[84]. I, po njegovom mišljenju, »slovo [feničansko] predstavlja slog čiji vokal nije naznačen«[85].

J. Février, kao što smo već videli kod hijeroglifskog pisma, insistira na činjenici da je kod Feničana reč o »stvarnom konsonantnom alfabetu«, odnosno na činjenici da postoji razlaganje reči »izolovanjem konsonanata, a ne razdvajanjem slogova«[86]. Ali, sa lingvističkog stanovišta teško je razumeti da analiza koja bi uspela da *izoluje* čisto konsonantske foneme jezika nije istovremeno, putem oduzimanja, došla i do svesti o svojim vokalskim fonemima. Ako se držimo terena istorijata pisanja, onda problem da li je feničanski alfabet slogovni ili konsonantski možda nema smisla; a poprima ga tek kad se postavi sa stanovišta lingvističke analize. I sam Février, uostalom, zaključuje »da je nastanak konsonantskog alfabeta različit od nastanka pravog alfabeta«. Govoriti o konsonantskom alfabetu znači samo konstatovati na koji

[84] I, str. 140.

[85] *Ibid.*

[86] I, 46—1.

način mi danas čitamo to pismo. To ne znači da je rešen problem toga šta su Feničani radili kad su tim pismom pisali i kad su ga čitali. Nijedan podatak, nijedan posredni dokaz, dobijen putem analize činjenica ne dopušta nam da, kad je reč o feničanskom, na sledeći način postavimo »suštinski problem«:

»Kako se moglo doći na ideju da se razruši jedinstvo sloga da bi se došlo do konsonanata, a da se pri tom zanemari vokal?«[87]

Upravo zato što ispravno oseća da feničansko pismo još uvek ne analizira sve najmanje foničke sastavne delove jezika, R. Weill se usuđuje da upotrebi dvosmislen izraz »*gotovo* čisto alfabetsko pismo«. Misleći na istoriju pisanja, on ima pravo kad kaže:

»Alfabet je u vremenu pre 1500. godine pre naše ere i oko 1500. godine pre naše ere, *što se tiče principa*, pronađen u čitavom sirijsko-palestinskom svetu.«

Ali, pošto se u raspravama termin alfabet odnosi na dve različite stvari, na tehniku transkribovanja jezika putem slova i na iscrpnu lingvističku analizu minimalnih uzastopnih foničkih jedinica, treba jasno da znamo da su Feničani izmislili samo prvu od te dve stvari; i da predstavljaju samo pretposlednju i veoma značajnu etapu na putu do potpunog izuma.

Posle tih zapažanja, koja su sjajna iako možda precenjuju udeo svesti i logike u analizi, Weill ipak greši što dodaje:

»Do tog velikog pronalaska došlo je upravo u sirijsko-feničanskom svetu.« (str. 160)

[87] Février, I, 46—4.

Taj izum će u stvari biti potpun tek kad alfabet — tehnika pisanja — bude odvojeno zapisivao sve minimalne foničke jedinice: kad svako bude mogao da pročita ono što je bilo ko napisao, jer su svi glasovi zabeleženi.

Naravno, u ugaritskom, za glas *alef* izgleda postoje tri različita vokalna znaka. To *alef* koje moderne transkripcije beleže kao [ʔ a] i koje je prvo slovo feničanskog alfabeta, nije vokal; to je glotalni okluziv, udarac glotom, koji Feničani beleže sa [ʔ]. Izgleda da ta tri znaka beleže glotalni okluziv + *a*, + *i* ili + *u*: [ʔa], [ʔi], [ʔu]. Ne beleže, dakle vokale, već — kao i svi ostali konsonanti — slogove. Tu je problem u tome da se shvati zašto je feničansko pismo, koje u svim drugim slučajevima beleži slog, bez naznačavanja različitih vokala, ovde bilo dovedeno do toga da stvori tri različita znaka za tri sloga jednaka po suglasniku, ali različita po samoglasniku. Možda se, po Cohenu, pošto je udarac glote prestao da bude artikulisan, osetila potreba da se predstavi inicijalni slog (vokalski) (str. 140). Međutim, ni ta činjenica, kao ni kasnije uvođenje fakultativnih dijakritičkih znakova, koji se dosta retko upotrebljavaju, da se naznače vokali, ništa ne menja na stvari i feničansko pismo ostaje slogovnog karaktera. A ne menja se ništa ni u pogledu lingvističke posledice koju iz toga izvlačimo: ne može se tvrditi da je feničanski »alfabet« u potpunosti dostigao analizu druge artikulacije jezika. U svom poslednjem radu o tom problemu (1963) J. Février se i dalje suprotstavlja Meilletovoj tezi: predlaže da se posebno razlikuju konkretna pisma koja su zasnovana na principu razlaganja reči ili rečenice na elemente koji se mo-

gu izgovoriti i čuti (slogove) i čija je prednost u tome što mogu da beleže bilo koji jezik, a nepogodnost u tome što su složena; i apstraktna (semitska pisma), gde se izdvaja konsonantski koren — pisma koja su veoma jednostavna ali nisu univerzalna (neupotrebljiva su za jezike koji nisu semitski). Međutim, onda je problem u tome da se shvati kako je jedan nesemitski jezik, kao što je grčki, koristio taj tip apstraktnog pisma, usavršavajući ga dotle dok od njega nije napravio univerzalno konkretno pismo. Po Févrieru, Grci uspevaju u tome »samo tako što delimično žrtvuju princip konkretnog pisanja«: naime, grčki uvodi znakove koji se ne mogu izgovarati izdvojeno, okluzive. Zahvaljujući neumornom tridesetogodišnjem razmišljanju o tim pitanjima, Février neosporno uspeva da se veoma približi složenosti istorijskog problema i teškoćama sa kojima se srećemo kad treba da zamislimo uzroke onoga što se dogodilo i dovelo do prelaska sa feničanskog alfabeta na grčki. Međutim, na lingvističkom planu, zaključak ostaje čvrst: verovatno zbog samog tipa svog pisma, Feničani nisu dostigli nivo eksplicitne analize jedinica druge artikulacije. Na planu pronalaženja se nikako ne može govoriti o nekom »feničanskom čudu«; kao što ni u sledećem poglavlju nikako nećemo moći da govorimo o nekom »grčkom čudu«: reč je o tome da se dobro opiše svaka karika u lancu jednog dugog istorijata. Ovde treba veoma naglasiti da je feničanska tehnika, već revolucionarna, omogućavala i činila nužnim odvojeno razmatranje znakova kao znakova konsonanata — čim bi njen alfabet preuzeo neki drugi jezik drukčije strukture (nesemitske).

3. *Da li redosled slova ima neki smisao?* — Videli smo kako i sama klasifikacija znakova u hinduskom pismu svedoči o lingvističkoj analizi. Ispitivan sa tog stanovišta, feničanski alfabet ne svedoči ni o kakvoj lingvističkoj analizi. Pomišljalo se da *l* — *m* — *n* ima možda neku vrednost u tom pogledu: je li to intuicija o nekom akustičkom klasifikovanju »likvida« (ali *r* nije uključeno). Na tu hipotezu navodila je pretpostavljena etimologija *elementuma,* objašnjena pomoću *l* — *m* — *n*. Naime, neki oblici feničanskog pisma — kao što je etiopsko — počinju ne sa *a*, nego sa *l* — *m* — *n*: onda bi *èlementum* bio upravo sinonim za *alfabet.* Ali, o toj etimologiji, iako je veoma verovatna, još uvek se raspravlja. I, u svakom slučaju, redosled drugih slova ne pokazuje nikakve tragove klasifikacije koji bi odražavali bilo kakvu analizu.

4. *Istorijske odlike feničanskog izuma.* — Feničanski alfabet, koji je kapitalni izum u istoriji pisma, pokazivao je (kao što je ukazano) dovoljno lingvistički revolucionarnih odlika da bi bio smatran dokazom jedne tako kapitalne intelektualne revolucije u analizi jezika. R. Weill, možda pod uticajem Meilleta, koga, međutim, ne navodi, na sledeći način formuliše tu ideju da je pronalazak alfabeta možda bio posledica jedne lingvističke analize koja je bila potpuno svesna sebe:

»Treba shvatiti,« piše on, »da je to pronalaženje pisma bilo u stvari dubok i težak problem, potpuno nov za ljudski duh, i da je zahtevalo stavljanje u pokret svih mogućnosti posmatranja i rasuđivanja da bi se ostvarila analiza jezika koja će dovesti do toga da se shvati i da se jasno formuliše da se ljudski jezik može razložiti na mali broj artikulacija i da je dovoljno svaku od njih predstaviti po jednim znakom.

Nama taj stav izgleda veoma očit i sasvim jednostavan; nije tako izgledao u onim svetovima gde se jezik uvek zapisivao pomoću složenih predstava i koji, uostalom — a to je bez sumnje srž čitave teškoće — u svom oruđu saznanja još uvek nisu raspolagali mehanizmom za logičko rasuđivanje i još nisu znali da precizno postave probleme i da ih razreše [...]. Pronalazak i stvaranje alfabeta nisu bili, sve u svemu, problem *grafije*, a ni problem *pozajmice*, niti *pronalaska* što se tiče oblika znakova, o čemu je vrlo mnogo raspravljano, već je to bilo jedno mnogo teže i dublje pitanje, to je bilo rešavanje, a pre svega postavljanje problema naučne fonetske analize, potpuno nepoznatog i svakako veoma teškog za drevne narode koji su u tome postigli uspeh.« (str. 159—160)

Meilletove formulacije su mnogo opreznije. Insistirajući na činjenici da »napredak nije bio ostvaren u potpunosti od prve«, i da »nije početo od potpune fonetske analize doterane do kraja«, »da su prva fonetska pisma slogovna, a ne alfabetska«[88] i da je »struktura jezika [...] uslovljavala svaki odlučujući pronalazak«[89], on je ispravno više insistirao na istorijskim uslovljenostima jedne empirijske tekovine nego na malo verovatnim eksplicitnim naučnim analizama, u vezi sa kojima Weill ide dotle da govori o »veštačkom stvaranju«.

Kakve su to uslovljenosti? Pre svega, može se smatrati da Pedersen ima pravo kad podseća

»da, uopšte uzevši, izgleda da se velika pojednostavljenja u metodama pisanja događaju tokom prenošenja tih metoda sa jednog naroda na drugi«[90].

To je suprotno mišljenju koje J. Février formuliše na sledeći način:

[88] *Le langage et l'écriture*, str. 291—293.

[89] *Ibid.*

[90] *Discovery*, str. 181—182.

»Zašto taj odlučujući korak [prelaz na »konsonantski« alfabet] nije napravljen ranije [na primer, u Egiptu]? Verovatno iz poštovanja prema tradiciji, a možda i zbog eventualnog protivljenja klase pisara.«[91]

M. Cohen, pod uticajem R. Weilla, govori o »intelektualnom usavršavanju«, ali dodaje tom opisu sledeću korisnu istorijsku notu:

»Lako je moguće da se pronalazak pisma, koji se izgleda poklapa sa dolaskom jednog novog stadijuma, stadijuma inteligencije koja rasuđuje, poklopio i sa jednim društvenim stanjem koje je obezbeđivalo istovremeno i izvesnu samostalnost pojedinaca [»u odnosu na sveštenike i kraljeve«, dodaje on, str. 417] i sa izvesnim razvojem znanja«[92]

kod jednog naroda trgovaca, na raskršću velikih puteva kulturnih razmena.

Uslovljenosti koje leže u samoj strukturi jezika već su pomenute povodom egipatskog: upravo zbog njih, pisanje je moglo, bez preterane štete po čitanje, da se zaustavi na slogovnom zapisivanju, ne beležeći vokale. Baš kao što su Kinezi ostali verni svom pismu, koje je veoma neekonomično, arapski je do dana današnjeg ostao veran tom tipu beleženja karakterističnom za semitska pisma, što dokazuje da je takvo beleženje bilo spojivo sa jezicima tog tipa: dijakritički znaci za vokale su tu ostali fakultativni. Ali ne treba nastojati da se sa dokazivanjem ide dalje, dotle da se tvrdi da je to beleženje savršeno prilagođeno toj porodici jezika; treba se setiti već pomenute primedbe Williama Marçaisa — koju su često ponavljali arabisti. (»Svaki semitski tekst u kome nisu zabeleženi vokali jeste rebus«, kaže i Jean Sauvaget). Što se tiče feničanskog al-

[91] *Encyclopédie*, I, 46—1.

[92] *Grande invention*, str. 114.

fabeta, kao i njegovih prethodnika, struktura jezika je podstakla lingvističku analizu, ali ju je istovremeno zaustavila na tački koja *uglavnom* udovoljava potrebama te strukture: kod Feničana nije bilo čistog »intelektualnog razvoja« dalje od te tačke.

7. HEBREJI

1. *Radoznalost za lingvistiku kod Hebreja.* — Na prvi pogled se čini da se u Bibliji mnogo govori o jeziku. Međutim, i zato što su nam njeni lingvistički mitovi veoma bliski, i zato što se Biblijom ne služimo kao filozofskim izvorom (u te svrhe imamo grčku misao), ne pada nam na pamet da se prema Svetom pismu odnosimo kao prema svim ostalim drevnim tekstovima i da objektivno i detaljno popišemo ono što sadrži sa stanovišta radoznalosti za lingvistiku. Šta bi taj popis pokazao?

Ne nalazimo ništa što se tiče lingvističke analize u pravom smislu te reči. Kao što to, uostalom, često biva kod drevnih naroda, ne nalazimo gotovo ništa u vezi sa jezicima drugih naroda. A ipak, Biblija obiluje pominjanjima raznih naroda; spisak naroda koji se navode veoma je dug, kao i spisak poznatih stranih zemalja, od Egipta do Vavilona, od Sabe ili Ofira do Sirije. U *Postanju*, na primer, nalazimo samo jednu napomenu, kada su Jafetovi sinovi, Ham i Sim, razdeljeni »na zemljama svojim, svako *po jeziku svojemu*, i po porodicama svojim«[93]. A kada se Josifova braća pridružuju Josifu u Egiptu, »oni ne znadijahu da ih Josif razumije, jer se s njim razgovarahu preko tumača«[94]. A u *Knjizi Jezdrinoj* pominje se jedno pismo napisano Artakserksu »a knjiga beše pisana Sirskim pismom i Sirskim jezikom«[95]. Saznajemo tako da su u vreme Solomona, Azarija, Sadok, Elioref i Ahija »bili pisari«, a da je »Josafat, sin Ahiludov, bio pametar«[96]; i da je u vreme Asvira, persijska uprava slala »knjige po svijem zemljama carskim, u svaku zemlju njezinijem pismom i svakomu narodu njegovijem jezikom«[97]. Na jednom drugom mestu saznajemo da sluge Senahirima, asirskog cara, za vreme njegove opsade Jerusalima »vikahu iz glasa Judejski narodu Jerusalimskom da ih uplaše i smetu«[98]; ili da za vreme Nemije »sinovi njihovi govorahu pola Azotski, i ne umijahu govoriti Judejski«[99]. To su napomene koje potvrđuju samo ono što smo, uostalom, znali u vezi sa Egiptom i Sumerom, o tome da je u tim oblastima vladala dvojezičnost ili višejezičnost u poslovima upravljanja, odnosima sa drugim državama i trgovini.

2. *Nekoliko lingvističkih opažanja.* — Jedan jedini odlomak, dobro poznat, ukazuje na jedan dijalekatski podatak koji nije dovoljan da dokaže lingvističku nameru u pravom smislu te reči, čak ni kod pripovedača. To je priča o građanskom ratu između Jefremovih ljudi i Ga-

---

93 *Sveto pismo*, Knjiga starog zavjeta, Postanje, 10—5, 20, 31. (Svi navodi iz *Svetog pisma* dati su u prevodu Đure Daničića).

94 *Postanje*, 42—23.

95 *Knjiga Jezdrina*, 4,7.

96 *Prva knjiga o carevima*, 4, 2, 3.

97 *Knjiga o Jestiri*, I, 22, 8, 9.

98 *Druga knjiga dnevnika*, 32, 18.

99 *Knjiga Nemijina*, 13, 24.

ladovih, gde je Jeftaj pobednik pobio preživele u blizini brodova jordanskih:

»I kad koji od Jefrema dobježe i reče: pusti me da prijeđem, rekoše mu oni od Galada: jesi li od Jefrema? I kad on reče: Nijesam. Onda mu rekoše: reci: *Šibolet*. A on reče: *Sibolet*, ne mogući dobro izgovoriti.«[100]

Začetna istinska radoznalost za te probleme jezika, radoznalost koja se kod starih naroda ispoljava kroz traganja za poreklom imena ili reči (ali traganje bez ikakvih istraživačkih sredstava) uveliko je potvrđena u Bibliji kroz veoma živu naklonost ka etimologijama skovanim *a posteriori*. Samo u *Postanju* ih ima bar četrdesetak, prikazanih po istom stereotipu: »Neka joj bude ime čovječica [u francuskom prevodu Biblije *žena* — prim. prev.] jer je uzeta od čovjeka«[101]; »otuda se prozva ono mesto Vir-Saveja, jer se ondje zakleše obojica«[102] itd.

3. *Banalan mit, veličanstveni mit.* — Najslavniji odlomak koji se odnosi na jezik — značajan jer je dugo udarao pečat prenaučnom razmišljanju — jeste onaj u kome je prikazano stvaranje rečnika *ex nihilo*, kao popisivanje praćeno krštavanjem, odnosno gde se zamišlja da su imenice nastale na isti način kao lična imena: »Jer Gospod Bog stvori od zemlje sve zvijeri poljske i sve ptice nebeske, i dovede k Adamu da vidi kako će koju nazvati, pa kako Adam...«[103]. Srodno mitološko objašnjenje nalazi se, kao što smo videli, u drevnoj hinduskoj

[100] *Knjiga o sudijama*, 12, 5—6.

[101] *Postanje*, 2. 23

[102] *Postanje* 21.31.

[103] *Postanje* 2, 19—20.

gramatici. A prilično je slično i Platonovo objašnjenje u *Kratilu*.

Verovatno ne bismo imali da pamtimo gotovo nikakva lingvistička razmišljanja tog malog naroda da nam nije ostavio jednu od najveličanstvenijih poetskih imaginacija u vezi sa dramama komunikacije među ljudima: mit o Kuli vavilonskoj[104].

8. GRCI

1. *Jedna nova situacija.* — Može se tvrditi da se stanje menja sa stupanjem Grčke u istoriju lingvistike, i to prvo što se tiče nas: iznenada su pred nama daleko brojniji dokumenti, daleko rečitiji, daleko raznolikiji i značajniji. Istorijat razmišljanja Grka o jeziku može se proučavati neposredno, na tekstovima posvećenim samom jeziku, bez potrebe da se pribegava sravnjivanjima većeg broja tekstova i pretpostavkama.

Menja se i sama situacija, u tom smislu što kod Grka nailazimo na zanimanje za jezik sam po sebi i kao takav. Dok god je lingvistika shvatana kao proučavanje jezičkih činjenica, izražavano je žaljenje što Grci, na neki način, nisu osnovali ni uporednu gramatiku ni istorijsku lingvistiku. Uočili smo odjeke tih žaljenja kod M. Leroya. A ima ih i kod Lejeunea:

»Izgleda nam,« piše on, »da su Grci pokazivali mnogo veću radoznalost za strukturu i poreklo jezika nego za promene i raznolikost jezika.«[105]

[104] *Postanje*, 11, 1—9.

[105] *Op. cit.*, str. 45.

Ta rečenica svakako veoma objektivno omeđava dostignuća lingvističkih istraživanja u antičkoj Grčkoj. Ali, zar današnja strukturalna lingvistika neće imati prilike da ovde više nego što je to učinila filologija, istakne vrednost te radoznalosti Grka za strukturu jezika?

Ako prihvatimo da postoji »istinski« alfabet čim neko pismo beleži konsonante *i* vokale, onda završni stadijum dugotrajnog procesa pronalaženja tog alfabeta treba smestiti u Grčku. Tu je prvi put u potpunosti ostvareno prisustvo jednog pisma kod koga »se vokali od samog početka zapisuju«[106].

Znači li to da Grcima treba pripisati zaslugu za jedan revolucionarni pronalazak koga, što je čudno, oni sami nisu bili svesni, jer su ga uvek pripisivali Feničanima? Pronalazak koji naša civilizacija, naslednica Grka, izgleda i sama nije uočila tokom više od dve hiljade godina? U stvari, i ovde je, izgleda, do završnog napretka doveo veoma određen sticaj uslova. A pre svega činjenica da feničanski alfabetski aparat prelazi iz jedne porodice jezika u drugu — a prilikom tog prelaska, taj aparat (koji više nije imao razloga da se razvija na semitskom) mora da bude prilagođen potrebama jednog nesemitskog jezika. Ali predao je tom jeziku u nasleđe jednu dragocenu razradu: mogućnost da se feničanski slogovni znaci tumače kao čisti znaci za konsonante. To je ono što kaže Meillet nadovezujući se na razmatranja o tom problemu[107]:

[106] Cohen, *Grande invention*, str. 147.

[107] Vidi poglavlje o Sumercima i Akađanima.

»U grčkom se vokali ne mogu pogoditi; ako se ne naznače, reč uopšte nije razumljiva; s druge strane, neki feničanski znaci nisu bili od koristi za beleženje grčkih konsonanata; ti znaci bili su povezani sa vokalima. Grčki je tako došao do jednog novog tipa beleženja, »alfabetskog« [...]. Taj izum je karakterističan za Helene, po »apstraktnosti« koju je dao pisanju: analiza funkcionisanja jezika bila je dovoljno napredovala da budu beleženi elementi koji se ne mogu izgovarati izolovano, kao što su χ ili γ, π, β, ili δ. Međutim, grčki je izgradio svoj sistem zahvaljujući jednom pojednostavljenju koje se duguje Feničanima; ali, na osnovu feničanskog tipa koji je još uvek slogovni, Grci su napravili alfabetski tip.«[108]

Ponavlja isto to 1919, kraće i možda jasnije:

»Ali kada je semitski alfabet upotrebljen za beleženje drugih jezika, karijskog, prehelenskog kritskog ili grčkog, na primer, gde su boje vokala bile raznolikije i *gde poznavanje morfologije nije dovoljno da se vokali predvide*, oni su se morali stalno beležiti.«[109]

Grci su tako ostvarili završno usavršavanje, gotovo nesvesni toga. I kad se taj problem proučava, na primer sa stanovišta toga kome treba priznati da je prvi došao do pronalaska, onda smo u pravu ako kažemo, kao R. Weill, »da je taj veliki izum [alfabet] ostvaren u sirijsko-feničanskom svetu«[110]; ili, kao M. Cohen, »da je do pronalaska alfabeta, sačinjenog od slova od kojih svako predstavlja samo jedan glas jezika ili fonem došlo samo jednom, koliko mi znamo«[111]. Ali, ni kod Grka ni kod Feničana ne treba precenjivati udeo naučne analize jezika koju taj pronalazak podrazumeva; to bi značilo potcenjivati značaj uloge uslova i, čak bi se moglo dodati, istorijskih slučajnosti među kojima je jedna, da ponovimo, kapitalna:

[108] *Aperçu*, str. 57.

[109] *Scientia*, str. 292—293.

[110] *Phéniciens*, str. 160.

[111] *Grande invention*, str. 417.

»Vidi se,« kaže Meillet kao zaključak svog članka, »da je upravo struktura jezika uslovljavala svaki odlučujući izum u razvoju pisma.«[112]

Možda, uostalom, nije toliko značajno tragati za tim ko je otac prolanaska — to nema smisla kad se uzme u obzir taj lanac poboljšavanja koja su se nadovezivala jedna na druga — koliko analizirati lingvističke posledice. Što se tiče Grka, svakako treba reći da su doprineli napredovanju u sticanju svesti o drugoj artikulaciji jezika, *zato što* ih je priroda njihovog jezika navela na to da usavrše feničansko pismo, a ne da su usavršili taj alfabet zato što su umeli da se upuste u tu tananiju analizu druge artikulacije. Jedna od stvari koje najviše navode na razmišljanje u tom pravcu je teorija o akrofoniji, kojoj Février pridaje veliki značaj[113]. Reč je o pojavi da svako slovo ima naziv (*alfa, beta, gama* itd.) i da slovo beleži početni glas iz svog naziva: G = *gama*. Zbog činjenice da se na jonskom glas H, čije je ime bilo *het*, izgovarao bez početnog daha, glas H mogao je automatski, bez analize, postati slovo koje predstavlja dugo *e*, putem *transponovane akrofonije*. Vidimo kako je slučajna priroda stvari — ovde je to fonetika jonskog — mogla da uslovi beleženje vokala. M. Lejeune lako može da nas dovede u zabludu kad piše da usvajanje semitskog alfabeta od strane Grka »pretpostavlja veoma egzaktnu analizu fonetskog sistema jezika«[114].

[112] *Scientia*, 293.

[113] Isp: *Encyclopédie française*, I, 1° 46—2; *Histoire de l'écriture*, str. 180—181, 190, 195, 197.

[114] *Art. cit.*, str. 45.

2. *Opis druge artikulacije.* — U svakom slučaju, to empirijsko sticanje svesti o drugoj artikulaciji nastavlja da se ispoljava kroz pismo, na primer još od jonske reforme (pre VII veka), zahvaljujući kojoj je u upotrebu ušlo slovo H i stvoreno slovo Ω za obeležavanje otvorenog [e] i otvorenog [o], koje Grci razlikuju od odgovarajućih zatvorenih samoglasnika. Od Euripida (480—406), zna se za razliku između konsonanata i vokala, a to je akustička analiza koja se u to vreme ne sreće nigde drugde na Zapadu. Platon u *Kratilu* (oko 386—385) daje sledeću akustičku analizu jedinica druge artikulacije:

»Zar ne treba i mi onda isto tako prvo da odredimo samoglasnike, a zatim prema vrstama, ostale elemente da klasifikujemo u polusuglasnike i suglasnike, jer tako ih nekako zovu stručnjaci u ovim stvarima — a onda one koji nisu ni samoglasnici ni suglasnici.«[115]

U *Filebu* (18 b.c.) i u *Teajtetu* (203 b) nalazimo gotovo isto učenje sa: samoglasnicima, *srednjim* [=beskrajnim], koji ne daju glas već nekakav šum, i *muklim* [trenutnim].

Kod Aristotela, u delu *O pesničkoj umetnosti* (1456 b, 1457 a), fonetska analiza je prikazana na sledeći način:

»Ono što čini elemenat govora, *glas*, to je neraščlanjen zvuk, ali ne svaki nego samo takav koji može ulaziti u jedan glasovni skup. Jer, i životinje imaju neraščlanjene zvukove od kojih nijedan ne mogu zvati elementom govora. Glasovi se dele na *zvučne* (vokale), *poluzvučne* (poluvokale, liquida) i *bezvučne* (konsonante, muta). Zvučnim glasom zovem onaj glas koji se čuje bez prislanjanja jezika o koji deo usta; *poluzvučnim*, koji se čuje uz prislanjanje jezika, kao ς = s, ρ = r; [gramatičari će kasnije dodati *l, m, n, z, ks, ps*]; *bezvučnim* koji se kod prislanjanja jezika sam za sebe nikako ne čuje, ali se čuje ako je vezan s kojim zvučnim ili poluzvučnim glasom kao γ = g i δ = d. Ti glasovi razlikuju se po oblicima usta i po mestima njihova postan-

[115] *Kratil*, 424. c. d., prevod Ksenija Maricki-Gađanski i Ivan Gađanski.

ka, po jačini i po slabosti haka (spiritus asper i spiritus lenis), po dužini i kratkoći, i, najzad, po visini, dubini, i po srednjem položaju zvuka. Pretresanje tih stvari u pojedinostima spada u metriku. *Slog* je skup glasova bez određena značenja, sastavljen od glasa bezvučnog sa zvučnim ili poluzvučnim. Jer γρ = gr čini slog i bez α = a kao γρα = gra. Ali i razmatranje takvih razlika spada u metriku.«

Ta fonetika Grka ne zaslužuje onaj prezir sa kojim je obično odbacuju, dajući prednost hinduskoj fonetici. Mišljenje da je ona isključivo akustička (i veoma nesavršena), dok je Paninijeva artikulaciona (i savršena) predstavlja pojednostavljenje, kao što se vidi na osnovu onoga što Aristotel govori o načinu i mestima artikulacije. Svakako da je opis prilično nepotpun: Platon u *Kratilu* svrstava *s* među mukle; a klasifikacija tih muklih na razređene (naši bezvučni), srednje (naši zvučni) i zgusnute (naši aspirati), prilično vredna pažnje, zasniva se na grubim akustičkim definicijama: slabo, umereno ili jako ispuštanje vazduha. U vezi s tim tekstovima treba istaći da je takva fonetika mogla predstavljati veoma dobro polazište za potonja istraživanja. Jasno se vidi i da je, i kod Grka, i kod Hindusa, to proučavanje bilo veoma vezano za praksu: za one *poznavaoce* na koje upućuje Platon, one *stručnjake* koje pominje Aristotel, odnosno za metričare, muzičare, ali i »stručnjake« za glumačku umetnost i za »učitelje dikcije«[116].

3. *Prva artikulacija.* — Hinduska gramatika je znala za vrste reči (imenice, glagoli, čestice), ali bavila se pre svega analizom reči i njenim razlaganjem na moneme. U Grčkoj se sa traganjem za »vrstama reči« i njihovom raz-

116 Isp: *O pesničkoj umetnosti*, 1456 b, preveo M. Đurić.

radom polako počinje uobličavati formalna ili funkcionalna analiza reči. Platon razlikuje imenicu i glagol. Aristotel[117] piše:

»Celokupna dikcija ima ove delove: glas, slog, svezu, član, ime, glagol...«

Ali, *sveza* i *član* su još uvek prilično nejasni pojmovi. Definicije za imenicu i glagol su semantičke.

»Ime je reč koja nešto znači, bez izražavanja vremena, i u kojoj pojedini delovi, uzeti samostalno, nemaju određena značenja, jer u složenim rečima ne služimo se njihovim delovima kao onakvim koji i sami za sebe imaju značenje; na primer: u imenu *Teodor* (Božidar) *dor* (dar) nema nikakva samostalna značenja«.

A glagol je:

»reč koja, pored ostalog, znači i vreme, a kojoj su pojedini delovi bez značenja, baš kao i kod imena. Reči *čovek* ili *belo* ne pokazuju vreme, dok reči *korača* ili *koračaše* pokazuju i vreme, i to prva sadašnje vreme, a druga prošlo«.[118]

Aristotel definiše takođe i pojam *padeža*, implicitno, istovremeno i na osnovu semantičkih i na osnovu formalnih odlika, i obuhvata tim pojmom izražavanje odnosa koji mi nazivamo rod, broj, deklinacija, glagolske oznake[119].

Sve te pojmove preuzeće kasnije stoici i aleksandrijska škola. Ta razrađivanja dovešće do nastanka dela koje se može nazvati prvom grčkom gramatikom u pravom smislu te reči, a to je gramatika Dionisa iz Trakije (od 170. godine pre naše ere do 90. godine pre naše ere) koji razlikuje osam vrsta reči: član, imenicu, zamenicu,

117 *Ibid.*

118 *O pesničkoj umetnosti*, 1457 a.

119 *Ibid.*

glagol, particip, prilog, predlog, svezu; ta gramatika biće prevedena na jermenski i sirijski, a odatle će stići Jevrejima i Arapima.

Aristotel udara i temelje sintaksičke analize teorijom o strukturi rečenice sa dva pola: subjektom i predikatom. Tu teoriju razradiće Apolon Diskol (II vek naše ere).

Lingvistika XIX veka morala je polako da se stvara, kroz pobunu protiv tih pojmova antičke grčke gramatike pretvorenih u univerzalne metafizičke istine. Ova nužna polemika ne treba da prevaziđe okvire svoga cilja i da onemogući da se uvidi da je u svoje doba, taj analitičarski napor bio izvanredna lingvistička novina.

4. *Opis jezika.* — Interesovanje koje su Grci pokazivali za svoj jezik, i koje je već bilo naučno, stoji u velikoj suprotnosti sa njihovim potpunim nedostatkom zanimanja za druge jezike. Izraz *varvarin* je veoma rečit: nastao je kroz podražavalačku harmoniju, kao oznaka za krike ptica, a potom se upotrebljavao u pogrdnom smislu za one koji ne govore grčki, i podseća na stav koji je čest kod primitivnih naroda, po čijem shvatanju jedino njihov jezik zaslužuje da bude nazvan jezikom, dok se drugi jezici gotovo uvek izjednačavaju sa životinjskim ili patološkim produktima[120].

Čak ni kod Herodota, koji inače pokazuje vrlo veliku radoznalost za sve, ne postoji ništa što bi ličilo na istinsko zanimanje za jezik zemalja koje opisuje i čije ostale običaje tako neumorno poredi sa običajima Grka. Kod drugih pisaca nailazimo samo na retka pominjanja

[120] Isp. ruski naziv za Nemce: *nemec* — nem.

stranih izraza, od kojih je Hesihije (V vek naše ere) napravio čitav glosar. Trgovačka delatnost grčkih kolonizatora i brojna putovanja i prisustvo mnoštva došljaka (meteka) u grčkim gradovima ne daju ništa na ovom planu, sem nekoliko kratkih naznaka: prisustvo tumača u Eshilovom *Agamemnonu*, na primer. A ipak, kao što ističe M. Lejeune, proročišta su davala proročanstva na grčkom ljudima koji su dolazili sa svih strana, a i sam grčki naziv za tumača, *ermeneus*, navodi nas da njegov nastanak smestimo u krugove vezane za verski život, tumačenje snova i proročanstava.

5. *Istorijski problemi.* — Tokom helenističkog perioda, od III veka pre naše ere, Aleksandrinci su nastavili lingvistički rad svojih prethodnika. Steinthal ide čak dotle da misli da pre njih ne postoji grčka gramatika u pravom smislu te reči, ni kod Platona[121], pa čak ni kod Aristotela, koji još uvek prepliće logička razmatranja sa lingvističkim[122]: u Steinthalovoj *Histoire de la linguistique chez les Grecs*, prvo poglavlje nosi naslov »Filozofi«, uključujući i stoičare; jedino se drugo poglavlje koje počinje sa Aleksandrincima, zove »Gramatičari«. To gledanje nije potpuno pogrešno, mada Sokrat, u *Filebu*, već pominje boga ili nadahnutog zakonodavca koji osniva *tehnè gramatikè*, veštinu pismenosti, odnosno veštinu čitanja i pisanja i učenja jezika[123].

[121] Steinthal, I, 147.

[122] *Id.*, I, 283.

[123] *Fileb*, 18.

Na planu gramatike, Aleksandrinci (Aristarh sa Samotrake, od oko 215. godine pre naše ere do oko 115. godine pre naše ere; Dionis iz Trakije, od oko 170. godine do oko 90. godine pre naše ere) ipak su samo razrađivali napomene u vezi sa klasifikacijom slova, vrsta reči, analizom padeža i strukturom rečenice, već sadržane kod Platona i Aristotela. Najoriginalnije u onome što je zaista bilo njihovo delo jeste stvaranje pojma filologije na Zapadu. Sticanje svesti o tome da jezik starih pesnika, pre svega Homerov, zastareva navodi Zenodota, Aristarha i njihove učenike na to da počnu da se bave proučavanjem oblika koje je u njihovo vreme postalo nemoguće pročitati, arhaizama i dijalekatskih razlika u odnosu na grčki jezik koji je postao zajednički [*koinè*]. Razradili su prava gramatička pravila upravo zato da bi razrešili pre svega filološke probleme.

6. *Teorijski problemi.* — Grci su se u dva maha u svojoj istoriji veoma zanimali za dva problema od kojih će jedan vekovima ostati predmet interesovanja. Problem koji je mlađeg datuma i koji izaziva najšire zanimanje u I veku naše ere najbolje se ogleda u raspravi između anomaličara i analogičara. Anomaličari, a to su pre svega predstavnici škole iz Pergamona, iznenađeni svakakvim izuzecima koje su otkrivali u svim delovima jezika, tvrdili su da se jezik ne pokorava istinskim pravilima i da je sve u njemu samo običaj i proizvoljnost. Njihovi protivnici, Aristarh i Aleksandrinci, koje je privlačila organizovanost jezika i koherentnost njegovih kategorija, videli su, naprotiv, samo pravila i pokazivali su sklonost da sve svode na pravila.

Ali, taj problem, o kome će se u budućnosti mnogo raspravljati, suprotstavljao je s jedne strane one koji su verovali da reči označavaju na nužan način, prirodom (*physei*), odnosno da ili svojim izražajnim poreklom ili svojom etimološkom strukturom odražavaju realnost koju imenuju (Platon je, u *Kratilu*, najsjajniji predstavnik tog shvatanja), i, s druge strane, one koji su tvrdili da reči označavaju putem konvencije (*thései*), putem dogovora (*omologia*) ili putem sporazuma (*syndikè*) među ljudima, i čiji glavni predstavnik je Aristotel. Nije uvek lako sa sigurnošću pratiti istorijat te rasprave i tumačiti predložena rešenja: Platon, u *Kratilu*, na primer, možda sa ironijom zastupa tezu koju izlaže. Ali, istorijski značaj tog problema svakako nije u pojedinostima iz rešenja koja predlažu određeni grčki autori — bilo bi jalovo pokušavati da se dokaže da Aristotel već sadrži čitavog Saussurea. Ovde istinski značaj leži u tome što će ta tema iz grčke misli neprekidno podsticajno delovati na razmišljanje o jeziku kod zapadnih filozofa, sve do Saussurea, kod koga će se vratiti lingvistima, pošto su se prethodno njome napajali sholastičari i Descartes, Leibniz, Locke i Condillac.

9. RIMLJANI

1. *Učenici Grka.* — Rim zaslužuje poglavlje u istoriji lingvistike ne toliko zahvaljujući onome što je stvorio, koliko zahvaljujući onome što je preneo. Međutim, taj njegov doprinos, koji je veoma skroman kad se uporedi sa Grcima, detaljno se obrađuje u literaturi i sve činjenice u vezi sa njim dobro su poznate. Zato ćemo ovde dopustiti sebi da budemo kratki — kao i u narednim poglavljima: nećemo izostavljati imena, podatke i ideje,

ali ćemo, u svim slučajevima gde su istoričari lingvistike, od Bréala do Leroya, već rekli suštinu, upućivati na njihova dela one koji se zanimaju za pojedinosti ili za anegdotske priče.

2. *Druga artikulacija*? — Rimljani uče grčki i ponavljaju i prenose ono što su Grci znali. Ništa ne dodaju što se tiče opisa glasova jezika.

U oblasti prve artikulacije, njihovi gramatičari su osnova čitavog našeg tradicionalnog učenja. Varon (I vek pre naše ere) i njegovo delo *De lingua latina* od čijih 25 knjiga je do danas sačuvano šest; Kvintilijan (I vek naše ere) i njegovo delo *De Institutione oratoria* koje sadrži jednu kratku gramatiku; Elije Donat (IV vek naše ere), učitelj svetog Hijeronima, pisac dela *De octo partibus orationis Ars minor*, na čijem izvoru će se vekovima napajati svi evropski gramatičari, i koje će biti prvo delo štampano u Francuskoj, gde će doživeti nekoliko stotina izdanja; Priskijan (VI vek naše ere), pisac dela *Institutiones grammaticae* koje je isto toliko preštampavano i koje se nadovezuje na učenje Apolonija Diskola.

U tim gramatikama, koje su sve proistekle iz grčkih gramatika, ipak se ne izvlače nikakve koristi iz poređenja na koja su mogle navesti sličnosti između grčkog i latinskog[124]. Makrobije (V vek naše ere) u svojoj *Raspravi o razlikama i podudarnostima grčkih i latinskih glagola* već na samom početku kaže:

124 Isp: Pedersen koji — što je odraz njegovog vremena — opisuje naširoko zašto Latini iz svog druženja sa grčkom gramatikom nisu izvukli *komparativnu* gramatiku koja leži u osnovi ta dva jezika, *Discovery*, str. 3—4.

»priroda je uspostavila veoma tesnu vezu između grčkog jezika i latinskog jezika [...], do te mere da bi onaj koji bi naučio tajne jednog jezika gotovo znao oba«;

ali iz toga ne izvlači ništa osim primedbe da Latini nemaju član i dual. Postupak Latina, koji će se održati dve hiljade godina, sastoji se u tome da se činjenice latinskog jezika podvrgavaju grčkim pravilima. Kvintilijan traži i, na kraju, i nalazi dual kao broj u latinskom, da bi stvari bile kao u grčkom; rimski gramatičari nalaze optativ u latinskom zato što on postoji u grčkom. Pošto u latinskom nema člana, latinski bi imao sedam vrsta reči, dok ih u grčkom ima osam; ali, uzvik postaje jedna od vrsta reči i tako se uspostavlja ravnoteža, itd.

3. *Varon*. — On je najoriginalniji latinski gramatičar. Bilo da rezimira učenje Grka ili da im dodaje svoje razmišljanje, u tom poligloti, učeniku Elija Stilona, često naslućujemo rođenog gramatičara, koji ima veoma visoko razvijeno osećanje za lingvističku realnost. Svakako da ono što se od njega održalo, čak i u novinarskim rubrikama u XX veku, jeste kodifikacija osnovnih pravila *latinitasa*, koju je dao (u svom izgubljenom delu *De sermone latino*), a to je oslanjanje na sledeće: *natura* (jezika), *analogia* (odnosno gramatička pravila), *consuetudo* (običaj) i *auctoritas* (dobri pisci),

»jer na pesnicima je,« piše on na jednom drugom mestu[125], »[...] da navikavaju uši naroda [na oblike dobrog jezika]«.

Ali ima i zapanjujuća zapažanja, na primer kad tvrdi, s tim što ni sam ne sledi uvek tu preporuku,

125 *De lingua...*, knj. IX.

»da nam je, da bismo upoznali poreklo prvobitnih reči, potrebno da poznajemo istoriju, jer nam to poznavanje može doći samo kroz predanje«[126].

U vezi sa onim što bismo mi nazvali strukturalnim funkcionisanjem sistema deklinacija, on veoma tanano uočava:

»Zar ne viđamo, u kućama gde je posluga veoma brojna, da novokupljeni robovi menjaju kroz sve kose padeže imena svojih sadrugova čim saznaju kako glasi upravni padež.«[127]

Za te iste deklinacije tvrdi da su neophodne »u svim jezicima« jer »inače bi broj reči premašio obim pamćenja«[128], što je dobro uočavanje delovanja principa ekonomije. On (posle Diona) klasifikuje reči u četiri formalne vrste: one koje imaju padež, one koje imaju vremena, one koje imaju padeže i vremena i one koje nemaju ni padeže ni vremena[129]. O *perfectumu* i *imperfectumu* daje primedbe (istini za volju vođene željom da se shvati i odbrani *analogia*) koje će čekati dve hiljade godina da budu dobro analizirane kao glagolski vid[130]. Evo šta on piše (§ 96):

»Analogija se,« kaže on, »ne poštuje u vremenima nekih glagola, kao *legi* [čitao sam], *lego* [čitam] i *legam* [čitaću], od kojih prvo pripada svršenom [*perfectum*], a druga dva nesvršenom [*incohatum*]. Da bi se otklonila ta zamerka, dovoljno je da se ponovo uspostavi red u klasifikovanju vremena tog glagola, koji će onda dati podelu koja je sasvim u skladu sa analogijom, kao što je *discebam*, *disco*, *discam*

[126] *Ibid.*, VIII.

[127] *Ibid.*, VIII.

[128] *Ibid.*, VIII.

[129] *Ibid.*, VIII.

[130] *Ibid.*, IX, par. 95, 96, 97, 98, 99, 100.

za nesvršena vremena i *didiceram*, *didici*, *didicero* za svršena vremena. Vidi se da nisu glagoli ti koji se ogrešuju o analogiju, i da ako postoji anomalija, onda je to zbog toga što postoje oni koji svesno brkaju ta tri vremena.«

A zatim, u §100:

»Još uvek se brkaju svršena vremena [*perfecti*] sa nesvršenim vremenima [*infecti*], tako što se u istu ravan stavljaju *fui*, *sum*, *ero*. Svršeni perfekt *fui* je u skladu sa analogijom u čitavoj svojoj konjugaciji, i u srodnosti koja ga povezuje sa *fueram* i *fuero*. Nesvršena vremena [*infecti*] svedoče o istoj pravilnosti: *sum* (koje je nekada glasilo *esum*), *es*, *est*; *eram*, *eras*, *erat*; *ero*, *eris*, *erit*. Klasifikujući tako vremena po njihovom redu, svuda ćemo naći analogije.«

4. *Opis jezika.* — Ni Rimljani se, kao ni Grci, nisu zanimali za žive jezike. Plaut u svoj komad *Poenulus* unosi nekoliko rečenica navodnog kartaginskog koje su isto toliko autentične koliko turski u *Građaninu plemiću*. Znamo da je Ovidije igrom slučaja napisao, u počast Avgustu, jednu pesmu na jeziku Geta koji su bili Indoevropljani; ta pesma koja dokazuje da mu je palo na um da uči getski za vreme progonstva na obali Crnog mora, nije sačuvana. Elije Stilon se zanima za italičke dijalekte, i to je redak slučaj. A ipak, rimski svet se, možda čak više nego grčki, služio tumačima svuda gde su stvari upravljanja to zahtevale. Znamo da Cezar stalno ima takve tumače u Galiji i da ih ponekad udaljuje kad se vode vrlo tajni razgovori. Ništa od čitavog tog iskustva ne prelazi u latinsku nauku, i pored one zapanjujuće moderne Enijeve izreke (240 do 170 p.n.e.) koja je oduševila Whorfa: govoreći o prevođenju, taj pesnik, koga su Rimljani slavili, koji je predavao grčki i latinski i koji je znao oskijski, tvrdio je da, pošto zna tri jezika, ima tri srca (*tria corda habere*).

5. *Jezici i istorija.* — Ono što su Latini mislili o razvoju jezika bilo bi od vrlo malog značaja da se tu ne javlja neka vrsta učenja kome će biti suđeno da ima veoma mnogo uspeha do početka XIX veka, a to je učenje o čistim jezicima i »mešovitim« jezicima.

»Kada bi,« piše Pedersen, »naišli na neki tip podudaranja između grčkog i latinskog koji smo mi naučili da objašnjavamo na osnovu jednog starijeg jezika koji se davno ugasio, a iz koga su ta dva jezika verovatno proistekla, oni nisu imali drugog načina da objasne stvari nego da pretpostave da je to pozajmica ili da smatraju da je jedan od tih jezika nastao iz onog drugog. Tako je latinski često smatran iskvarenim oblikom grčkog, a neka površna opažanja dovela su do pretpostavke da potiče od jednog posebnog grčkog dijalekta, eolskog, kojim se govorilo u priobalnim oblastima u blizini Troje, odakle je, kako je tvrdila legenda, krenuo Eneja, predak Rimljana.«[131]

6. *Lingvističke teorije.* — Rimljani su nam ostavili u nasleđe i jedno od najtvrdokornijih predanja o poreklu jezika. Varon je, u svojoj raspravi, u potpuno modernom duhu ustajao protiv tog upornog traganja za praiskonskim poreklom i isticao da »pronaći pravilne derivacije koje povezuju *equitatus*, *equites* i *eques* sa *equus*« već znači »da je mnogo urađeno za nauku«[132]. Ali, to veoma mudro upozorenje imalo je manju težinu — čak i za samog Varona — nego grčka tradicija bavljenja etimologijama. Međutim, iz Rima nam je došla — možda ne zahvaljujući originalnosti i inovativnosti, nego blistavoj formulaciji i filozofskom autoritetu njenog tvorca — jedna materijalistička, naturalistička i antiteološka teorija o poreklu jezika: Lukrecijeva teorija[133]. I tokom dve hiljade godina,

131 *Discovery*, str. 2—3.

132 *De lingua...*, VII.

133 *De natura rerum*, stih 1028—1090. 1444—1448.

kad god je neki slobodan duh želeo da krene u rat protiv teze da su jezik stvorili bogovi, a pogotovo protiv dogmatskih oblika te teze, oslanjao se na jemstvo tog velikog imena koje se teško moglo obezvrediti.

BIBLIOGRAFIJA

1. PREISTORIJA I JEZIK

Navedena bibliografija se ograničava na dela koja su citirana u tekstu i koja su zaista korišćena. Ta bibliografija uvek sadrži najznačajnija dela na osnovu kojih se može doći do potpunije bibliografije. Ako se neki naslov ponavlja u više uzastopnih poglavlja, samo prvi put je naveden sa potpunim bibliografskim podacima; kasnije se navodi skraćeno: takav skraćeni naslov, dakle, uvek upućuje na bibliografiju iz prethodnog poglavlja, gde će se naći naslov sa potpunim bibliografskim podacima.

Emmanuel Anati, *La civilisation du Val Camonica*, Grenoble, Arthaud, 1960, 264 str. — H. Arens, str. 3—4. — Jean Arnal, *Les dolmens du département de l'Hérault*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1963, coll. »Préhistoire«, t. XV, 250 str. — E. Benveniste, »Communication animale et langage humain«, *Diogène*, I—1952, str. 1—8. — Henri Berr, predgovor »La main et l'outil« za: Jacques de Morgan, *Humanité préhistorique*, coll. »Evolution de l'Humanité«, Pariz, Renaissance du Livre, 1921, str. V—XIX. — Rémy Chauvin, u *Polarité du Symbole* (kolektivno delo), Pariz, Desclée de Brouwer, 1960, 252 str. — G. B. S. Haldane, »Rituel humain et communication animale», *Diogène*, 4—1953, str. 77—93. — Ph. Gramet, »Recherches acoustiques sur les corbeaux«, *La nature*, 2—1959, str. 49—55. — John A. King, »The social behavior of prairie dogs«, *Scientific American*, 10—1959, str. 128—136. — E. Laroche, »Problèmes de la linguistique asianique«, *C.I.L.*, br. IX (1949), str. 65—78. — Paul Lebel, *Principes et méthodes d'hydronymie française*, Dižon, Imprimerie Bernigaud & Privat, 1956, XXXII—391 str. — Robert E. Lees, »The basis of glottochronology«, *Language*, XXIX, 1953. — John Lotz, prikaz knjige: von Frisch, u: *Word*, VII—1951, str. 66—67. — Jacqueline Manessy, »La civilisation védique d'après le Rig—Véda«, *T.I.L.*, 3 (1958), str. 57—94. — André Leroi-Gourhan, *Les religions de la préhistoire*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1964, 154 str. — André Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, I deo: *Technique et langage*,

Pariz, A. Michel, 1964, 323 str; II deo: *La mémoire et les rythmes*, 1965, 285 str. — Alfred Métraux, »Les primitifs«, u *L'écriture et la psychologie des peuples*, Pariz, A. Colin, 1963, str. 9—19/27. — G. Mounin, »Communication non linguistique animale et communication linguistique humaine«, *Les Temps modernes*, 4/5, 1960, str. 1684—1700. — Mario Pei, *Histoire du langage*, prev. Gubler, Pariz, Payot, 1954, 298 str. (originalno englesko izdanje: *The Story of Language*, London, 1952). — Adolphe Pictet, *Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique*, 2. izd., Pariz, Sandoz & Fischbacher (1. izd. 1859), t. I: VIII—688 str. — Ch. Rostaing, *Essai sur la toponymie de la Provence*, Pariz, d'Artrey, s.d. [1950], 480 str. — Ch. Rostaing, *Les noms de lieux*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1952, 185 str. (1. izd. 1945). — G. Révész, *Origine et préhistoire du langage*, Payot, 1950, 234 str. (originalno izdanje na nemačkom, Bern, 1946). — R.-A. Spitz, *Le oui et le non, la genèse de la communication humaine*, prev. A.-M. Rocheblave-Spenlé, Pariz, Presses Universitaires de France, 1962, VII—132 str. — F. de Saussure, prikaz knjige Pictet, u *Recueil des Publications scientifiques de FdS*, Genève, Sonor, 1922, str. 391—402. — Stuart Piggott, *Prehistoric India*, Penguin books, 1952 (1. izd. 1950), 293 str. — Emanuele Süss, *Le incisioni rupestre della Val Camonica*, Milano, Ed. del Milione, 1958, XLII—66 str. — D. Taylor, prikaz knjige Révész, *Word*, 13, 2 (1958), str. 346 i sl. — Antonio Tovar, Linguistics and Prehistory, *Word*, 10 (1954), 2—3, str. 333—350. — J. Vendryes, *Le langage*, coll. »Evolution de l'humanité«, t. 3, Pariz, Renaissance du Livre, 1921. — J. Vendryès, Prikaz dela Révész, *B.S.L.*, t. 44 (1948), sv. 2, str. 5—7. — J. Vendryès, »La Société de Linguistique de Paris (1865—1955)«, u *Orbis*, IV, I (1955), str. 7—21. W. D. Whitney, *La vie du langage* (pogl. XIV: »Nature et origine du langage«, str. 229—254), Pariz, Baillière, 3. izd., 1880, VII—264 str. — W. D. Whitney, *Language and its Study*, etc., London, Trübner, 1876, XXII—317 str. — Zaborowski, *L'origine du langage*, Baillière, »Bibliothèque Utile«, 1878.

2. EGIPĆANI

E. Cary, *La traduction dans le monde moderne*, Ženeva, Georg, 1956. — M. Cohen, *La grande invention de l'écriture*, Pariz, Imprimerie Nationale, Librairie Klincksieck, 1958, t. I, str. 63—76. — Collection »Clio«, t. 2, *Les peuples de l'Orient Méditerranéen*. — D. Diringer, *The Alphabet*, Njujork, Philosophical Library, 2. prerađeno izdanje, 1953 (1. izd. 1948),

str. 51—68. — J.-G. Février, »L'alphabet«, u *Encyclopédie française*, t. I, f°s 1.44, 1.46. — J. G. Février, *Histoire de l'écriture*, Pariz, Payot, 1948, str. 119—139. — Hérodote, *Histoire*, knj. II, pogl. II, 3. — Ch. Higounet, *L'écriture*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1959, str. 25—29. — Halphen et Sagnac, »Peuples et civilisations«, t. I: *Premières civilisations*, Pariz, Alcan, 1926. — A. Meillet, Prikaz Baudouin de Courtenay, »Ob otnošenii russkovo pis'ma k russkomu jazyku«, u: *Bulletin de la Société de Linguistique*, t. 18 (1912—1913), str. CXIV. — A. Meillet, La langue et l'écriture, *Scientia*, t. XXVI, god. XIII (1919), br. XC (10), XII—1919, str. 290—293. — A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Pariz, Hachette, 7. izd. (1955) (1. izd. 1913). — A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Pariz, Renaissance du Livre, coll. »Evolution de l'Humanité«, 1926. — A. Moret, L'écriture hiéroglyphique en Egypte, *Scientia*, t. XXV, god. XIII (1919), br. LXXXII, str. 94—125. — H. Pedersen, *The discovery of Language*, str. 166—176. — Posener, Sauneron et Yoyotte, *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Pariz, F. Hazan, 1959, 324 str. — J. Sainte Fare Garnot, L'état présent des études linguistiques relatives à l'égyptien ancien, *Mélanges Maspéro*, sv. IV, 1961, str. 99—107. — J. Sainte Fare Garnot, »Les hiéroglyphes, l'évolution des écritures égyptiennes antiques«, u: *L'écriture et la psychologie des peuples*, Pariz, A. Colin, 1963, str. 51—71. — J. Sainte Fare Garnot, »Etat présent des études égyptologiques«, u: *Revue historique*, t. 226, (1961), str. 87—118.

3. SUMERCI I AKADJANI

M. Cohen, *La grande invention de l'écriture*, str. 79—99. — C. Delaporte, *La Mésopotamie*, Pariz, Renaissance du Livre, coll. »Evolution de l'Humanité«, 1923. — D. Diringer, *The Alphabet*, str. 41—57. — J.-G. Février, *Histoire de l'écriture*, str. 99—118. — Ch. Higounet, *L'écriture*, str. 19—25. — R. Labat, »L'écriture cunéiforme et la civilisation mésopotamienne«, u: *L'écriture et la psychologie des peuples*, str. 73—92. — M. Lambert, »La naissance de la bureaucratie«, *Revue historique*, t. 224, 1960, str. 1—26. — M. Lambert, »La traduction il y a 4000 ans«, u: *Traduire*, Bulletin de la Société française des Traducteurs, br. 39—40 (VI—1964), str. 36—48. — M. Lambert, »La traduction il y a 4000 ans«, u: *Babel*, X (1—1964), str. 17—20. — H. Pedersen, *The Discovery of Language*, str. 148—166. — V. Taton, *Histoire générale des sciences*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1957, t. I, str. 85—89.

4. DREVNA KINA

W. S. Allen, *Ancient Ideas...*, str. 35—60. — M. Cohen, *La grande invention*, I, str. 45—53. — D. Diringer, *The Alphabet*, str. 98—119. — J.-G. Février, L'alphabet, *Encyclopédie française*, t. I, str. 44 i sl. — J.-G. Février, *Histoire de l'écriture*, str. 69—98. — Y. L. Fung, *History of Chinese Philosophy*, nav. Allen, isp. u prethodnom tekstu. — Jacques Gernet, La Chine. »Aspects et fonctions psychologiques de l'écriture«, u: *L'écriture et la psychologie des peuples*, Pariz, A. Colin, 1963, str. 29—49. — M. Granet, *La civilisation chinoise*, Pariz, Renaissance du Livre, 1929, str. 142—148. — Ch. Higounet, *L'écriture*, str. 33—37. — Masson-Oursel, *Compendium philosophique*, str. 131, nav. Allen, isp. u gornjem tekstu. — A. Meillet, *La langue et l'écriture*, str. 290—291. — H. Pedersen, *The Discovery*, str. 131—133 i 143—145. Tagliavini, *Panorama*, str. 22. — Taton, *Histoire générale des sciences*, t. I, str. 184—201 i str. 477—489. — A. Waley, *The Ways of Thought in Ancient China*, nav. Allen, isp. u gornjem tekstu. — A. F. Wright, *Studies in Chinese Thought*, Čikago, University of Chicago Press, 1953 (kolektivno delo. Videti pre svega članak: W. Th. de Bary; i u članku A. F. Wrighta, sadašnji psihološki otpor transliteraciji, str. 296—299).

5. HINDUSI

W. S. Allen, *Phonetics in Ancient India*, London, Geoffrey Cumberledge University Press, 1953, X—96 str. — W. S. Allen, »Ancient Ideas on the Origin and development of language«, *Transactions of the Philological Society*, 1948, str. 35—60. — J. Brough, »Theories of general linguistics in the Sanskrit grammarians«, *Transactions of the Philological Society*, 1951, str. 27—46. — M. Cohen, *La grande invention de l'écriture*, str. 151—153. — D. Diringer, *The Alphabet*, st. 81—88. — Jean Filliozat, »Les écritures indiennes«, u: *L'écriture et la psychologie des peuples*, str. 147—166. — Higounet, *L'écriture*, str. 30—31 i 59—60. — Kukenheim, *Esquisse historique*, str. 9—10. — Leroy, *Les grands courants*, str. 3—4. — Renou i Filliozat, *L'Inde classique*, Hanoj, Ecole française d'Extrême-Orient, Imprimerie Nationale, 1953, t. 2, str. 79—83. — Louis Renou, *La grammaire de Pāṇini traduite du sanscrit avec des extraits des commentaires indigènes* (Adhyāya, 1, 2, 3), Pariz, Klincksieck, 1948, sv. 1, 179 str. — Louis Renou, *Etudes védiques et paninéennes*, t. VI, Pariz, E. de Boccard, 1960, str. 50—53. — Stuart Piggott, *Prehistoric India*. — Tagliavini, *Panorama*, str. 20—21. — V. Thomsen, *Historia de la Lingüistica*, 1. poglavlje.

6. FENIČANI

M. Cohen, *La grande invention...*, pogl. VIII, str. 113—153. — D. Diringer, *The Alphabet*, str. 195—300. — J.-G. Février, L'alphabet, *Encyclopédie française*, I. — J.-G. Février, *Histoire de l'écriture*, str. 203—229. — J.-G. Février, »Les sémites et l'alphabet. Ecritures concrètes et écritures abstraites«, u: *L'écriture et la psychologie des peuples*, str 117—129. — G. H. Gordon, »The Greeks and the Hebrews«, *Scientific American*, feb. 1965, str. 102—111. — Ch. Higounet, *L'écriture*, str. 42—50. — A. Meillet, »Le langage et l'écriture«, str. 292. — A. Meillet, *Aperçu*, str. 57. — H. Pedersen, *Discovery*, str. 176—188. — R. Weill, *Les Phéniciens et l'Asie occidentale*, C.A.C., br. 221, 1939, str. 153—174.

7. HEBREJI

L. Bloomfield, *Language*, str. 3. — L. Kukenheim, *Esquisse*, str. 9. — Tagliavini, *Panorama*, str. 19—20. — V. Thomsen, *Historia*, 1. poglavlje.

8. GRCI

W. S. Allen, *Phonetics*, str. 29—32 i 36—37. — Arens, str. 5—28. — Bloomfield, *Language*, str. 3—5. — Bréal, u Bopp, t. II, str. XXXI. — M. Cohen, *La grande invention*, str. 147 i sl. — Diringer, str. 449—489. — J.-G. Février, *Histoire de l'écriture*, str. 381—417. — Jespersen, *Language*, 1. poglavlje. — Kukenheim, *Esquisse*, str. 10—12. — M. Lejeune, La curiosité linguistique dans l'Antiquité classique., *C.I.L.* (1940—1948), str. 45—61. — Leroy, *Grands courants*, str. 4—6. — Meillet, »La langue et l'écriture«, *Scientia*, t. 26 (1919), str. 290—293; *Aperçu*, str. 57; *Introduction...*, Dodatak I, str. 407—408. — Pedersen, *Discovery*, str. 1—4. — Saussure, *Cours*, str. 13—14. — Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römerm mit besonderer Rücksicht auf die Logik*, Berlin, F. Dümmler, 2. izdanje, 1890—1891 (1. izdanje 1863), t. I, XVI—374 str.; t. 2, XII—368 str. — Tagliavini, *Panorama*, str. 21—31. — V. Thomsen, *Historia*, II i IV poglavlje. — Whitney, *Vie du langage*, str. 260—261.

9. RIMLJANI

W. S. Allen, *Ancient Ideas...* — Arens, str. 28—29. — Kukenheim, str. 12—13. — M. Lejeune, *La curiosité linguistique...*, str. 53, 57—

61. — Leroy, str. 6—7. — Pedersen, str. 1—4. — R. H. Robins, *Ancient and medieval grammatical theory in Europe*, London, 1951. — Steinthal, *Geschichte...*, t. 1, str. 343 i sl.; t. 2, str. 130—159, 327 i sl; Thomsen, III i IV poglavlje. — Varron, u *Collection des auteurs latins*, gl. urednik Nisard, Pariz, Dubochet, 1850, str. 477—596; *ibid.*, Macrobe, str. 117—145. — Varron, *De lingua latina*, prev. J. Collart, Pariz, Les Belles-Lettres, 1954, LVI—308 str. — *Varron grammairien latin*, Jean Collart, Pariz, Les Belles-Lettres, 1954, 375 str.

GLAVA DRUGA

SREDNJI VEK
(od IV do XIV veka)

1. *Druga artikulacija.* — Moglo bi se očekivati da se tokom srednjeg veka u tom pogledu uoče napredovanja, koja bi bila posledica delovanja značajnih istorijskih činilaca. Hrišćanstvo i Sveto pismo šire se na čitavom jednom kontinentu među paganskim narodima, a to rade misionari koji su bili stranci u krajevima u kojima delaju. Za te narode se prevode osnovni tekstovi, delovi Biblije, čitava Biblija ili jevanđelja. Prevođenje tih tekstova na jezike koji su do tada bili bez pisma vrlo često podstiče stvaranje alfabeta za te jezike. Sve to su povezane delatnosti koje zajednički doprinose da se pažnja usmeri ka foničkim problemima. Međutim, u celini posmatrano, nigde ne zapažamo da odmah dolazi do nekog pravog brzog kvalitativnog napretka što se tiče analize glasova jezika, napretka koji bi kao očita korist proizlazio iz tih delatnosti.

Tada se rađaju keltsko i germansko, ogamsko i runsko pismo, u periodu od II do IV veka. Problemi koje ta pisma postavljaju što se tiče smera pisanja, oblika slova, njihovih naziva i verovatnih pozajmica iz latinskog

pisma jesu problemi karakteristični za istorijat pisanja. Ali, redosled slova podseća, bar delimično, na neku vrstu fonetskog grupisanja: u stvari, ta slova su obično podeljena na porodice od po pet ili šest slova, čiji raspored izgleda nije baš u potpunosti plod slučaja. Za ogamski alfabet, imamo: *b, l, v, s, n — h, d, t, c (k), q — m, g, ng, z, r — a, o, u, e, i.*

Četvrta porodica pokazuje kako su grupisani vokali. Ali, Pedersen skreće pažnju i na neuobičajene redoslede:

»*u* posle *o*, *i* posle *e*, *t* posle *d*, *q* posle *c* (*k*) [...], a labijal *b* na početku prve raspodele možda odgovara labijalu *m* na početku treće raspodele; *s* i *n* na kraju prve raspodele odgovaraju možda *z* i *r* iz treće«[1].

Bez obzira na to koliko je krhka, ta pretpostavka privlači pažnju. Bilo je pokušaja da se za runski alfabet (koji je nazivan *futhark* po imenu prvih šest slova:

f, u, þ, a, r, k, g, w – h, n, i, j, E, p, z, s – t, b, e, u, l, ng, o, d –

naprave analogne pretpostavke: ovde bi najzanimljivije verovatno bilo da se razmotre slova stvorena za zapisivanje glasova svojstvenih tim jezicima: [þ], na primer, ili tvrdo [th] iz engleskog; ili, kao u runskom, prepoznavanje ng [ŋ] koje su engleski fonetičari dobro uočili tek početkom XVII veka.

Biskup Wulfila (311—384), prevodilac jevanđelja na jezik Gota, dolazi do toga da, polazeći od grčkog, upotpunjenog možda pozajmicama iz runskog, stvori alfabet za pisanje tog jezika koji je nazvan goticom. U V veku, jedan legendarni Mesrop ostvaruje isto to za jermenski. Kod Slovena se u IX veku pojavljuje pismo nazvano glagoljica, čije se stvaranje pripisuje episkopima Ćirilu (827—869) i Metodiju, Soluncima, koji su poznavali jedan slovenski dijalekt kojim se govorilo u okolini Soluna u njihovo doba i koji su došli da pokrštavaju narod u Moravskoj godine 864. Pismo nazvano ćirilica predstavlja još jedan primer korišćenja grčkog pisma. I tu su grčkim slovima koja su poslužila kao osnova dodata nova slova svojstvena slovenskom jeziku. Ta dodavanja su svuda plod upornog posmatranja i nužnog razmišljanja o glasovima jezika, i upravo ona su jedini pokazatelj koji svedoči o tome da su u to doba postojala takva razmišljanja. Interesantna stvar na koju treba skrenuti pažnju sa istorijskog gledišta jeste činjenica da Zapad, koji prima hrišćanstvo posredstvom rimokatoličke crkve, svuda koristi latinska slova (uključujući i Poljsku). U istočnoj Evropi, širenje hrišćanstva, tešnje povezano sa raznim jezicima zbog samog bogosluženja, koje se ne obavlja na latinskom, podstiče, naprotiv, stvaranje raznih alfabeta za razne jezike.

[1] *Discovery*, str. 233.

Međutim, ovo što je sad rečeno ne važi za islamski svet. Tu se, zbog same brzine kojom u Basri niču potpuni traktati o arapskoj gramatici već u II veku hedžre, javila pretpostavka da je došlo do nekog masovnog pozajmljivanja od civilizacija koje su već imale veoma razrađene gramatičke pojmove: od grčke i hinduske civilizacije. K. Vollers je ukazao na dodirne tačke na planu fonetike koje postoje već između prve generacije arapskih gramatičara (al-Halil i drugi) i Paninija. I mada je Brockelman napustio takav način gledanja, činjenica da ta fonetika postoji sama je po sebi značajna. I ovde se vidi koliko je stanovište istorijske lingvistike manjkavo.

Za Fleischa, koji je prevashodno filolog, »prikazati neku lingvističku činjenicu« znači rekonstruisati njen razvoj[2]; ali, Arapi nisu imali »nikakvu predstavu o tome kako bi mogla izgledati neka komparativna ili istorijska gramatika«[3], baš kao što »je Hindusima nedostajao (u lingvistici) pojam istorijskog razvoja«[4]. Zbog tih ispravnih primedbi suviše se olako prelazi preko sledeće istorijske činjenice koja je mnogo značajnija: već od VIII veka naše ere, gramatičari iz Basre razmišljali su o tome da daju fonetski opis svog jezika. Postavlja se problem da li su sami razradili jednu fonetiku dostojnu poređenja sa Paninijem ili su je od njega pozajmili; ali, treba pre svega konstatovati da ona postoji i da je izvanredna. Evo Abū-Halimovog teksta u kome je opisano 28 slova arapskog pisma:

»Ta slova imaju *zone* i *stepene*
Zona za *hā, ayn, gain, h'alif hamzé* je grlo.
... Zona za *qāf* i *kāf* je resica.
... Zona za *ǧīm, dād* i *šīn* je ivica usta«.

Artikulacioni opis se nastavlja:

»od vrha jezika do ivice prednjih zuba (*sad, sin, zā*); na nepcima na koja se priljubljuje jezik (*ta, dāl, tā'); na desnima (zā, dāl, tā);* na ivici usta *(rā', lām, nūm*); na usnama (*fā', bā', mim*); *'alif, wāw, yā'* su vazdušna slova u čijem izgovoru nema ni rezonance, ni udara, jer ona bez šuma izleću iz usne duplje.«[5]

U Evropi tokom čitavog ranog srednjeg veka nema ničeg sličnog. *Edda* Snorrija Sturlusona (1179—1241) sadrži prve tragove takvog opisa: jedna od rasprava pridodatih delu je, kao što je govorio već Pedersen[6], »prva i najstarija rasprava koja je, u obliku predloga reforme pravopisa, sjajno fonetičarsko delo, opis izgovora starog norenskog koji je veoma poučan za nas danas«. U stvari, u pitanju je jedinstven slučaj prethodnika koji ide hiljadu godina ispred vremena: da bi utemeljio i odbranio svoju reformu pravopisa, autor, koji je ostao nepoznat, bukvalno izumljuje principe fonološkog opisa: određeni glas poseduje distinktivnu realnost samo ako služi tome da stvara opoziciju između minimalnih parova čiji je fonički kontekst inače isti; a da bi se proverilo da ta distinktivna funkcija određenog glasa zaista postoji, mora, kada se on zameni nekim drugim glasom, doći do promene smisla. Taj autor izgrađuje tako sistem vokala u islandskom jeziku svoga vremena, uspostavljajući opoziciju između oralnih i nazalnih vokala, a zatim pokazujući da se može uspostaviti i opozicija između svih tih vokala kao kratkih i jednog novog odgovarajućeg niza dugih vokala, ukupno 36, i svaki put kao dokaz daje pet do deset minimalnih parova. Danci su ga poznavali od Raskovog vremena i hvalili su njegovo izvanredno tankoćutno osećanje za fonetiku; sjajno analizira [ŋ] kao kombinatornu varijantu [n] ispred [g]; ono što kaže za diftonge je jedinstveno za njegovo vreme. Ali Einar Haugen je dokazao da je čak bio bolji fonolog nego fonetičar, u obradi parova, [h] i [g], gde nije počinio grešku da alofone smatra različitim fonemima. Njegov primer još uvek iznenađuje istoričare, jer nameće razmišljanje o problemima otkrića ili pronalazaka, koji mogu imati uticaja samo ako se, s

2 *Introduction*, str. 10.

3 *Esquisse*, str. 20.

4 *Introduction*, str. 9

5 Vajda, str. 115—116.

6 *Discovery*, str. 5.

jedne strane, uklapaju u potrebe vremena i, s druge strane, u korpus učenja koji ima operativnu vrednost. Neko usamljeno otkriće, kao ovo ovde, opaža se u svom punom značenju tek u sistemu mišljenja koji je stvorila današnja lingvistika.

2. *Prva artikulacija.* — Gramatičko opisivanje se tokom srednjeg veka stolećima ograničava na latinski. Ponavljaju se učenja Dionizija Tračanina, Donata, Priskijana. Ima mnogo gramatičara i oni su poznati u čitavom hrišćanskom svetu: Isidor iz Sevilje (VI vek) se, kao i Donat, svuda citira. Najrasprostranjeniji uticaj posle Petra Helija koji je sažeo latinsku gramatiku u heksametrima (1150), jeste uticaj Aleksandra iz Vildjea (XII vek) čije je delo *Doctrinale puerorum*, traktat u stihovima o latinskoj gramatici, doživelo na stotine izdanja do kraja XV veka.

Gramatike posvećene evropskim jezicima javljaju se sa zakašnjenjem, što je posledica prezrivog stava crkve prema njima. Do XVI veka, pa i kasnije, smatra se da jedino latinski ima pravo da bude nazvan jezikom (za grčki se dugo znalo samo po čuvenju i ostao je gotovo nepoznat do početka XIV veka, osim u Irskoj). Etienne Dolet će još 1540. godine govoriti povodom evropskih jezika da su to

»jezici nesvedeni na veštinu [...], još uvek nesvedeni na pouzdanu i savladanu veštinu« (veština ovde znači *Ars*, odnosno upravo gramatika),

za razliku od latinskog za koji su pravila bila razrađena i utvrđena više od hiljadu godina pre toga vremena. Tokom čitavog srednjeg veka, *grammatica* je, uostalom, sinonim za klasični latinski. To je smisao koji ima, na primer, kod Dantea, u ovom tipičnom odlomku iz *Convivo*:

»Pošto sam još čuo i da je Ciceron takođe napisao knjigu u kojoj je, raspravljajući o prijateljstvu, rekao nešto o Lelijevom tešenju [...], počeo sam da čitam i nju; i mada mi je bilo teško da od prve prodrem u njen smisao, na kraju sam uspeo da se izborim sa njom u onoj meri koliko mi je to omogućila veština gramatike koju sam stekao.«[7]

Takođe u XVIII veku, opat Gédoyn može da napiše:

»Prevoditi znači preneti na narodski jezik nekog drevnog pisca, bilo grčkog, bilo latinskog.«

Drugi jezici u to doba još nisu sasvim stekli *illustratio* (ugled) i dovoljnu snagu da bi spadali u veštinu; to su *slabija narečja*, kako se često nazivaju, i to su samo *narodski* jezici.

Najstarija gramatika posvećena jednom od tih narodskih jezika Evrope potiče iz Irske, gde se između V i VII veka razvila sjajna, originalna i prilično nezavisna hrišćanska civilizacija. Ta gramatika je *Auraicept na n-Eces*, čiji je pisac, Cenn Faelad, je umro godine 679. To delo mnogo duguje Donatu i Priskijanu, koje autor navodi, i Vergiliju Maronu, a još više Isidoru iz Sevilje (koji je umro 636) koga ne navodi. Kad se ne drži latinskih gramatika, autor dodaje iz glave one srednjovekovne glose pune etimoloških simboličnih tumačenja koje svuda nalazimo, čak i kod Dantea. Evo njegove definicije konsonanata:

»Konsonanti, odnosno lepi glasovi, odnosno svetli glasovi; ili konsonanti od reči *consonantes*, koji zvuče zajedno, odnosno zvuče zajedno sa vokalima; ili konsonanti, odnosno tankoćutni glasovi, odnosno glasovi koji kratko zvuče zbog toga što je sam njihov zvuk mali.«[8]

---

[7] *Ibid.*, II, 13.

[8] *Ibid*, str. 29.

Međutim, Cenn Faelad ipak govori o fenomenu lenicije koji je svojstven keltskim jezicima[9] i daje tabelu irske deklinacije[10].

U Engleskoj, Aelfric (rođen oko 955, umro oko 1025), opat iz Ajnšema, koga su zvali Gramatičar, piše, na osnovu Priskijanovog dela *Institutiones grammaticae*, jednu latinsku gramatiku za potrebe svojih monaha. Dodaje joj latinsko-saksonski glosar, koji je čisto utilitaran i za koji se ne može reći da svedoči o zanimanju za saksonski jezik kao takav.

Edda Snorrija Sturlusona (oko 1179—1241), napisana oko 1222, sadrži, pored već pomenute *Prve rasprave o gramatici*, još tri traktata, nastala verovatno posle Snorrija, i to su manje ili više gramatički i stilistički traktati. U jednom od njih nalazi se originalno nabrajanje svih epiteta, atributa, metafora i perifraza vezanih ili za dvanaest bogova ili za najčešće upotrebljavane reči u irskoj poeziji, poređane po alfabetskom redu. Ovde navodimo taj traktat ne toliko zato što u njemu vidimo neku nameru da se autor bavi statistikom, jer te namere ni nema, koliko zato da bismo pokazali do koje mere praktični počeci onih aktivnosti koje će u nekom trenutku postati lingvističke i teorijske aktivnosti mogu biti istorijski raznoliki. Ovde je reč o katalogu formula namenjenih onima koji uče da pišu poeziju.

Petar Helije je već isticao, u XII veku, koliko korisno bi bilo da se napiše gramatika francuskog jezika. Ali, prva gramatika francuskog jezika čak nije ni *L'aprise de*

[9] *Ibid.*, str. 99.

[10] *Ibid.*, str. 137—139.

la langue françoise (XIV vek) Waltera od Bibbeswortha, jer je to *Nominale*, spisak reči i rečenica za strance, a ne gramatika. Teško je nazvati gramatikom i delo *Leys d'amour* (dve uzastopne verzije, iz 1323. i 1356), jer u njemu nije opisana gramatika francuskog jezika, nego gramatika langdoka. Videćemo da će se prve gramatike francuskog jezika pojaviti izvan Francuske, i to tek početkom XV veka.

3. *Opis jezika.* — Nije postojao nikakav razlog koji bi podsticao na to da se stranim narodskim jezicima pokloni veća pažnja nego sopstvenom narodskom jeziku, sem u situacijama dvojezičnosti, kao što je ona koju lepo opisuje Annie Owen, u uvodu za Gautiera od Bibbeswortha. (Jedini izuzetak na tom planu ostaje podsticaj koji proučavanju arapskog, sirijskog i hebrejskog daju krstaški ratovi, a potom želja za pokrštavanjem nevernika. Život Raymonda Lulla je poučan u tom pogledu.)

Jedino što je ovde vredno pomena i što je vidljivo jeste zanimanje koje Dante pokazuje za italijanske dijalekte u nedovršenoj raspravi *De vulgari eloquentia* (1304 ? 1308 ?). Tu nalazimo opis četrnaest italijanskih dijalekata, razgraničenih onako kako su to i danas, uz globalno uočavanje razlika koje postoje među njima. Reći da ti narodski jezici »tu postaju predmet naučnog proučavanja«, kao što to često čini italijanska istorija književnosti, možda predstavlja preterivanje. Naime, Dante proučava te dijalekte samo zato da bi ih sve odbacio, uključujući i toskanski, kao nesposobne da daju zajednički italijanski jezik kome on teži: »onaj sjajni narodski jezik«, »jezik kardinala, vladara i kurije«, koji bi, kao i

latinski, bio dostojan toga da se na njemu obrađuju velike teme: ljubav, ratništvo i vrlina. Rešenje je potpuno pogrešno: po njemu, taj sjajni narodski jezik (koji je on ispravno izjednačavao sa jezikom sicilijanskih, bolonjskih i firentinskih pesnika iz XII i XIII veka, uključujući tu i sebe) nije se izgradio na osnovu toskanskog — što će postati tačno prevashodno zbog njega — nego na osnovu neke vrste književnog *Mischsprachea*, na osnovu otmenih oblika zajedničkih svim pokrajinskim jezicima koje koriste najbolji pesnici. Već u *Convivo* (oko 1304—1307) on je smatrao da je taj sjajni narodski jezik gramatički organizovan *quasi come per esso latino*. Tek za nas danas je *De vulgari eloquentia* izvor za naučno proučavanje italijanskih dijalekata iz XIV veka.

4. *Jezici i istorija.* — Bilo bi čudno da, tokom tog hiljadugodišnjeg perioda, nijedan sveštenik nije, na ovaj ili onaj način, došao do svesti o tome da se jezici razvijaju i da taj razvoj postavlja probleme. Ali, primeri o sticanju takve svesti su retki i ovde se treba čuvati želje da ih proglašavamo modernim: njihov istinski značaj je u tome što uočavaju neku činjenicu, bez obzira na stanovište (ponekad veoma strano našem stanovištu i čak veoma strano naučnom posmatranju) sa koga je uočavaju i na nju ukazuju. Nijedna opisana činjenica nije nikada sasvim beskorisna i može kasnije privući nečiju pažnju. Upravo u tom smislu je uvek važno da se istakne — na primer za Dantea — da je, u nekom dobu, neko umeo da uoči određenu činjenicu kojom će se buduće epohe baviti. Tako, na primer, neki francuski opat iz IX veka zapaža razlike između Ciceronovog književnog latinskog

jezika i latinskog jezika koji koristi crkva (ali na osnovu toga ne dolazi ni do kakvog filološkog osećanja, nego samo do zaključka da se u slučaju nepoklapanja u pogledu jezika između *Donata* i Svetog pisma, treba držati Svetog pisma). Isto tako, pisac prve rasprave iz Snorrijeve *Edde* — možda je to Hallr Teitsson (1085—1150) — piše sledeću jednostavnu rečenicu, povodom engleskog i islandskog, jedino zato da bi opravdao svoju reformu pravopisa pomoću primera iz pravopisa engleskog jezika pisanog latinskim pismom:

»Pošto nam je jezik zajednički sa njima [Englezima] čak i ako se jedan od naša dva jezika veoma promenio ili su se oba pomalo promenila.«[11]

U Snorrijevoj *Eddi* postoji možda jedan rad koji je u punijem smislu filološki, ma koliko rudimentaran bio, jer opažanje da islandski jezik stari dovodi do pojave traktata ili delova traktata posvećenih objašnjavanju svih reči ili oblika koji su postali zastareli.

I čitava arapska gramatika je na izvestan način određeni filološki napor, jer polazi od želje da se utvrdi tačan jezik Korana: otuda se vrlo rano, već od II veka hedžre, javljaju radovi škole iz Kufe i škole iz Basre, istraživanja radi prikupljanja beduinske poezije iz pustinje, koja se smatrala svedočanstvom o tom jeziku u njegovom najčistijem obliku, i radi objašnjavanja svega onoga što je već bilo zastarelo ili iskvareno. Taj stav doveo je do toga da se pokazuje vrlo malo zanimanja za oblike dijalekatskog arapskog koji će se ubrzo namnožiti: u tom pogledu klasični arapski je gotovo do XX veka u položaju jezika čije narodske varijante nisu nikada postale

[11] Haugen, str. 12.

nacionalni jezici sa pismom, dok se kod latinskog to nije dogodilo.

Osećanje da jezici imaju istorijat, koje praktično ne postoji u svom filološkom obliku (sem za mrtve jezike), ne postoji ni u nekom komparativističkom obliku, čak ni u začetku. Ne može se tvrditi da je srodnost među romanskim jezicima zaista uočena. Dante je izuzetak i u tom pogledu: u delu *De vulgari eloquentia* on pripisuje zajedničko poreklo italijanskom, španskom i provansalskom, ali tvrdi da provansalski predstavlja prajezik iz koga su nastala ona druga dva. Toliko je daleko od toga da najavljuje neki komparativizam, čak samo krajnje intuitivan, da, kad govori o tom pitanju, proglašava latinski nekom vrstom veštačke tvorevine, gotovo nekim književnim esperantom koji je potpuno veštački napravljen radi borbe protiv jezičke zbrke.

Kao paralelu jevrejskom i hrišćanskom shvatanju koje, iz teoloških razloga, dovodi do teorije o hebrejskom kao prajeziku (a to je teorija na koju ćemo se još vratiti), kod arapskih gramatičara nalazimo ideju da je njihov jezik zajednički prajezik iz kog su nastali svi drugi, jer je to jezik zemaljskog raja i Alahov jezik[12]. Stvaranje sveta odigralo se u dve etape. Prvo je Alah stvorio alfabet, slovo po slovo; i onda je svako slovo postojalo jedino samo po sebi. A zatim je Alah okupio slova u grupe od po četiri ili pet, stvarajući svaki put neku reč čije izgovaranje je stvaralo dotičnu stvar: »grupisana, slova svojim grupisanjem označavaju nešto drugo od onoga što označavaju sama po sebi«, jer »Bog uvek okuplja i slaže

12 Videti H. Fleisch, *Introd.* str. 11.

slova samo zato da bi izrazio neki smisao«[13]. Postoje takođe i fonetska dokazivanja da je arapski bio prajezik: njegov alfabet je savršen, jer »u njemu ne nedostaje nijedno slovo [...] i ne opterećuje ga nijedno suvišno slovo«[14].

5. *Lingvističke teorije.* — I pored svih ograničenosti koje smo ovde izneli, srednji vek je mnogo razmišljao o jeziku, ali u funkciji logike, koja tada doživljava izvanredan razvoj. Sholastika se bavi prevashodno odnosima između jezika i misli. Rasprava koja na tom planu dominira u srednjem veku jeste rasprava između realista i nominalista, čime je preuzet stari grčki sukob između onih za koje je jezik bio *physei* i onih za koje je bio *thései*. Za realiste, čije učenje je proisteklo iz Platona i svetog Avgustina, reči su konkretna ispoljavanja Ideja i postoji jedan svojstveni unutrašnji odnos između ideje i reči. Za nominaliste, koji polaze od Aristotela (i, kasnije, od svetog Tome), ideje imaju realnost samo u duhu ljudi, i reči nisu stvari, niti su klice stvari, već su samo imena; a imena su takva kakva su samo po dogovoru, što je teza koja nikada neće pasti u nemilost kod logičara i koju će Saussure preuzeti od njih. Glavni predstavnik realista je Duns Scotus, a glavni predstavnici nominalista su Roscelin, Abelard, Toma Akvinski, Viljem od Okama.

Ti filozofski sukobi među logičarima dovode do rađanja ili učvršćivanja drugih teza koje će se vekovima održavati. Takva je teza Rogera Bacona da je

13 Abu Hālim, naveo Vajda, str. 121.

14 *Id., Ibid.*, str. 114—115.

»gramatika suštinski ista stvar u svim jezicima, iako pokazuje povremena variranja«.

U XVIII veku Port-Royal će preuzeti tu tezu od sholastičara i ona će se čak održavati dugo, sve do samog početka XX veka, kroz pokušaj stvaranja opšte gramatike. Tu spada i teza o glagolu supstantivu ili kopuli, prisutnom u svakoj rečenici, jer u osnovi svake rečenice leži neki sud: *Petrus amat* = *Petrus est amans*; to je teza koja će biti kamen temeljac učenja Port-Royala. To je i doba kad svaki autor piše svoju *Grammaticu speculativu* ili svoj *De modis significandi*, što su pravi traktati iz semantike, za koje danas — pošto su vekovima bili izloženi podsmehu — vrlo često uočavamo koliko su iznenađujuće moderni (na primer, razlikovanje između upotrebe i navođenja znaka, odnosno između njegove lingvističke i njegove metalingvističke funkcije)[15]. A to je i vreme Raymonda Lullea, izumitelja neke vrste kombinatorne semantike (sem ako je nije izvukao iz *zairje* Ibn-Halduna) koja će biti razrađena u *Caractéristique universelle de Leibniz* i čiji su naslednici danas stručnjaci za dokumentarnu automatiku. I Raymonda Lullea i sve ono što je, od XI do XIV veka, sholastika govorila u vezi sa lingvistikom, tek treba podrobno proučiti.

BIBLIOGRAFIJA

Arens, str. 30—46. — Arnaldez i Massignon, u Taton, *Histoire générale des sciences*, t. 1, str. 430—470. — A. G. Brodeur, *The Prose Edda by Snorri Sturluson*, London, Oxford University Press, 3. izdanje, 1929 (1. izdanje 1916), XXII—266 str. — G. Calder, *Auraicept na n-Eces*, Edinburg,

---

15 Videti Llinarès, *R. Lulle philosophe de l'action*, Presses Universitaires de France, 1963.

John Grant, 1917, LVI—374 str. — H. Fleisch, *Introduction à l'étude des langues sémitiques*, Pariz, A. Maisonneuve, 1947, 147. str. — H. Fleisch, »Esquisse d'un historique de la grammaire arabe«, *Arabica*, IV, 1 (1957), str. 1—22. — E. Gilson, *La philosophie au Moyen Age*, Pariz, Payot, 2. izmenjeno i prošireno izdanje, 1962. (1. izdanje 1922), str. 401—411 i neke druge. — Einar Haugen, *First Grammatical Treatise. The Earliest Germanic Phonology*, Language Monograph 25, dodatak za *Language*, t. 26, br. 4 (1950), 64 str.; Kukenheim, str. 14—16. — L. Kukenheim, *Contribution à l'histoire de la grammaire grecque, latine et hébraïque à l'époque de la Renaissance*, Lajden, Bril, 1951, X—143 str. — Leroy, str. 7—8. — Armand Llinarès, *Raymond Lulle, philosophe de l'action*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1963, str. 73—127 i str. 181—234. — P.-H. Mallet, *Histoire de Dannemarc*, Ženeva, Barde, Mauget & Cie, 1787, t. 2 (3. izmenjeno, ispravljeno i znatno dopunjeno izdanje, 333 str.) [o Snorri, *L'Edda*]. — Annie Owen, *Le traité de W. de Bibbesworth sur la langue française*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1929, 200 str. — Pedersen, str. 4—5 i neke druge. — R. H. Robins, *Ancient and Medioeval grammatical Theory in Europe*, etc., London, 1951. — Tagliavini, *Panorama* (o Arapima), str. 31—34 i 35—42. — Thomsen, V poglavlje. — G. Vajda, »Les lettres et les sons de la langue arabe d'après Abū Halim al Rāzi«, *Arabica*, VIII, 2 (1961), str. 113—130.

GLAVA TREĆA

MODERNA VREMENA

1. HUMANIZAM I RENESANSA (XV I XVI VEK)

1. *Druga artikulacija.* — Uopšte uzevši, u XV veku ponovo počinje da se uspostavlja bolje razlikovanje između napisanog slova i glasa koji fonički izražava to napisano slovo. U načelu, to razlikovanje nikada nije ni trebalo da se izgubi jer su Grci i Latini jasno razdvajali *stoicheion* i *gramma*, *elementum* i *litera*; sholastičari su, posle njih, uvek navodili tri atributa slova: *nomen*, *figura* i *potestas*. Međutim, istovremeno, razvoj tih pojmova kao da ukazuje na to da dolazi do sve većeg brkanja slova i glasa; slovo zamagljuje glas, što oseća već Priskijan koji beleži da se pogrešno kaže *elementum* za *litera* i *litera* za *elementum*. Do napretka koji se uočava od XV veka dolazi, izgleda, zahvaljujući pre svega praktičnim potrebama. Naredba Luja XII iz 1510. godine kojom je francuski jezik proglašen jezikom na kome će se voditi svi sudski procesi i naredba Villers-Cotteretsa (1539) kojom je francuski proglašen jezikom čitave kraljevske uprave, uključujući i evidenciju o ličnim podacima, dale su podsticaj nastavi gramatike. S druge strane, razvoj odnosa među državama doveo je do izrade rečnika i

udžbenika za strane jezike. I, konačno, čitavo talasanje u teološkom svetu koje dovodi do reformacije ima za posledicu i povećano zanimanje za proučavanje hebrejskog, jermenskog i sirijskog. A zbog širenja štamparstva javljaju se problemi u vezi sa grafijama. Sve to doprinosilo je sticanju svesti o foničkim činjenicama kao takvim.

Percyvall piše delo koje je udžbenik španskog jezika za engleze, a A. Berkley (ili Barclay) piše *The introductorie to writte and pronouce frenche* (1521); John Palsgrave piše *Esclaircissement de la langue françoyse* (1530), što je prividno prva francuska gramatika, ali joj ipak prethodi Gile du Wès ili Du Guez, ili Dewes (1527). Cl. de Sainlien objavljuje u Londonu (1580) delo *De pronuntiatione linguae gallicae*; Théodore de Bèze objavljuje u Ženevi (1584) svoje delo *De Francicae linguae rectae pronunciatione tractatus*. Gramatike počinju da niču kao pečurke: među njima su gramatike francuskog jezika pisane na latinskom, često tako da se njima mogu služiti stranci, kao što izričito kaže Jacques Dubois; takve su, na primer, gramatike koje pišu isti taj Dubois (Pariz, 1531), Jean Garnier (Marburg, 1558), Robert Estienne, (Pariz, 1558), Jean Pillot (Pariz, 1561), Antoine Cauchie (1570) i drugi; postoje i gramatike na francuskom, kao što su one koje pišu Meygret (1550), Robert Estienne (1557), Ramus (1562); pojavljuju se i prva *Gramatica castellana* (1492) čiji je autor Antonio de Nebrija (ili Lebrixa), prva *Gramatica da linguagem portuguesa* (1536) Fern. de Oliveire, koja je veoma značajna zbog fonetike, firentinska gramatika *Della Lingua che si parla e si scrive a Firenze* (1551), čiji je autor Giambullari i koja se javlja pedeset godina posle dela *Le regole della lingua fiorentina* (oko

1495), koje je možda napisao Lorenco Veličanstveni; španska gramatika (1597) koju na francuskom piše Cézar Oudin, kraljev sekretar-tumač za strane jezike od 1587. Samo u Francuskoj, zbog razmirica oko pravopisa svoja dela pišu Meygret iz Liona (1542), Guillaume des Autels iz Burgundije (1548), Peletier iz Mana (1550), Ramus (1562), Jean Antoine de Baïf (1574), Honorat Rambaud, učitelj u Marselju (1578). Španci imaju Nebriju, a Italijani Trissina. U Engleskoj, John Cheke i Th. Smith, koji se bore za reformu izgovora starog grčkog (svađa između *etista* i *itista*), zanimaju se i za strogo fonetsku reformu engleskog pravopisa; isti je slučaj i sa W. Bullokarom i njegovim delom *Book at large for the Amendment of Orthographie for English Speech* (1580), kome prethodi John Hart (1551). A Timothy Bright pokreće iste probleme na osnovu izuma stenografije. Postoji neverovatno bujanje raznih predloga. Briga da se »slova i pismo usklade sa glasovima i sa izgovorom« i »da se svakom slovu vrati njegova istinska moć (*potestas*)«, da se od pisma načini »skup slova koja odgovaraju građevini glasova« (Meygret) dovodi do toga da taj autor, uz mnogo nedoslednosti, traga za likovnim alfabetom govora: »Pismo, piše Meygret, mora imati isto onoliko slova koliko izgovor zahteva glasova«. U Rambaudovom alfabetu, svi grafički simboli su novi; Baïf stvara različite grafeme za [ı], [ŋ], [u]; Meygret i Peletier ukidaju etimološka slova, koja Meygret naziva »besposlenim«; Ramus, posle pokušaja koje su neki već činili, predlaže da se ukinu *q* i *y*, i da se pomoću grafije razlikuju *i* i *j* (kao i Meygret) i *u* i *v*; Meygret uvodi tildu za *ñ* = *gn*, a i špansku sedilju (koju možda preuzima od Geofroya

Toryja, štampara); Meygret, koji nastoji da klasifikuje slova »prema njihovoj srodnosti« — tu se nadovezuje na klasifikaciju Grka — daje sledeće nizove: *a*, *é*, *è*, *i*, *o*, *ou*, *u* — *b*, *p*, *ph*, *f*, *v* — *c*, *k*, *q*, *g*, tvrdo *ch* — *d*, *t*, *th* — *s*, *ç*, *z*, meko *ch* — *l*, *ll*, *m*, *n*, *ng*, *r* — *j*, *x*, *cs*, *ks*, *gs*. Gile Dewes je već upotrebljavao akcente (ali napisane ispod slova) da bi uspostavio razliku između *e*, *è*, *é*, koje Palsgrave, Dubois i Ramus takođe razlikuju; osim toga, Ramus predlaže proste znake za proste glasove koji se beleže sa *au*, *eu*, *ou*. U Italiji, već 1524, u jednom pismu papi Klementu VII Trissino predlaže različite grafije za *i* i *u* vokale i *i* i *u* konsonante, za otvoreno *o* i zatvoreno *o* (*o* i ω), za otvoreno i zatvoreno *e* (ε i *e*), za *g* ispred *i* i *e* (*ç*), a za *gl* (meko *l*) predlaže lj, dok *ch* u *chiaro* piše kao *kiaro*. Svi naveliko preispituju probleme diftonga. Meygret traga za načinom beleženja naglasaka, a Baïf, sa jednim prijateljem muzičarem, pokušava da analizira kvantitet u francuskom. Na osnovu svega toga stiče se utisak da su aktivnosti svakako smušene, ali da se glasovima poklanja veoma velika pažnja, da ima mnogo konkretnih opažanja i da sve to tek treba podrobno da sagledamo sa stanovišta današnje lingvistike. Međutim, reč je ipak samo o stvaranju preduslova za istinsko sticanje svesti o fonetskim problemima, sem u raspravi koja se može smatrati prvom fonetskom raspravom, a to je delo Danca J. Matthiasa (1538—1586), *De literis libri duo* (Bazel, 1586), koga je Ed. Sievers nazvao »prvim fonetičarem modernih vremena« i, možda, Joana Daffydda Rhysa, Velšanina, čije delo *De Italica pronunciatione* sadrži analize italijanskih glasova kroz uspostavljanje paralela sa glasovima drugih evropskih jezika.

2. *Prva artikulacija.* — Razvoj gramatike ne dovodi, ipak, do rezultata koji predstavljaju baš tako veliku novinu. Analiziraju se vrste reči, po Aristotelu i Varonu, ili po srednjovekovnim gramatikama latinskog jezika koje se ugledaju na njih. (Pritisak koji vrše gramatike latinskog jezika veoma dobro se oseća po činjenici da gramatičari humanisti, do H. Estiennea, ne priznaju član kao vrstu reči, zato što ne postoji u latinskom; ali, priznaju ga praktičari, kao Palsgrave, a i oni koji su se bavili grčkim, kao Nebrija, H. Estienne i drugi). Meygret, za čije smo delo *Tretté de la grammère françoèze* (1550) rekli da već sadrži čitavu potonju francusku tradicionalnu gramatiku, definiše glagol, istovremeno formalno i semantički, putem razrade aristotelovske formule: »Deo jezika koji označava radnju ili strast, sa vremenima i načinima.« Dobro uviđa da francuski supstantiv u njegovo doba više nema padešku promenu; ali, smešta *du* i *des* među predloge, kao gotovo svi gramatičari francuskog jezika izuzev Palsgravea. U svojoj sintaksi, koja je sasvim nova, proučava pravila slaganja i upotrebu pomoćnih glagola (neki drugi počinju da dodaju tome ponekad i pitanje mesta prideva i nenaglašenih zamenica). Najviše što se može reći je da on, kao i ostali gramatičari njegovog veka, pokazuje do koje mere gramatika Port-Royala nije u potpunosti proistekla iz kartezijanskih umova Nicolea i Lancelota (uostalom, Lancelot u predgovoru svome delu *Méthode grecque* odaje priznanje Ramusu).

3. *Opis jezika.* — Naravno da se i pre XVI veka putovalo; ali tada počinje više da se putuje i tako veći broj ljudi dolazi u dodir sa većim brojem novih jezika.

Busbecq i Postel bili su u Istambulu. Posle prodora Françoisa Xaviera, jezuiti se učvršćuju u Kini i Japanu. Otac Thévet odlazi čak do Rio de la Plate; Englezi i Holanđani počinju da upoznaju Moskoviju; Boris Godunov šalje studente u Pariz itd. Ljudi opisuju ta putovanja, uče nove jezike, beleže ih (iako se sve ne izdaje, kao što je to slučaj sa pismima koja Sasseti piše iz Goe ukazujući na srodnosti između italijanskog i sanskrita, 1583—1588). Postel piše gramatiku arapskog jezika. Otac Thévet nam daje podatke o jezicima u Brazilu, čarui i vaitaki; prevodi i prepisuje na jezik tupi *Credo*, *Pater* i *Ave* u svom delu *Cosmographie universelle* (Pariz, 1571). Flamanac Busbecq brižljivo beleži preživele ostatke gotskog na Krimu (1589). To je vek višejezičkih rečnika. *Dictionarium* Ambrogia Calepina (Ređo, 1502), koji štamparska porodica Aldo izdaje osamnaest puta, obuhvata sedam jezika; u lionskom izdanju (1586) njihov broj povećan je na deset; u bazelskom izdanju (1590) ima ih jedanaest, a uključeni su i mađarski i poljski. Conrad Gessner je već napisao delo *Mithridates, sive de differentis linguarum* etc. (Cirih, 1555), gde je prevod *Patera* takođe služio kao lingvistički uzorak, a naslov tog dela će gotovo tri veka biti upotrebljavan kao zajednički naziv za te višejezične zbornike. Postel je, pre toga, na svoj način pružio svedočanstvo o toj novoj potrebi za istraživanjem jezika, dajući komparativni opis dvanaest alfabeta: *Linguarum XII characteribus differentium alphabetum introductio ac legendi methodus* (Pariz, 1538). A T. Bright je, u svom delu *Characterie* prvi objavio znake kineskog pisma i nastojao da napravi semantičke ili ideografske klasifikacije za koje su mu ideju dali ključevi iz kine-

skog jezika. Može se reći da je naveliko počeo proces buđenja lingvističke radoznalosti koja se od tada više neće gasiti.

4. *Istorijska stanovišta.* — Na tom planu vladajuća ideja je, više nego ikada, teološka teza o monogenezi jezika, odnosno teza da je hebrejski zajednički prajezik iz kojeg su nastali svi jezici. U to doba, proučavanje hebrejskog doživljava veliki zamah (svi veliki filolozi, Lefèvre, d'Etaples, Bibliander, Nebrija, Calepin, Postel, Dubois, Goropius, Gessner i drugi znaju hebrejski) i to navodi na traganje za dokazima o srodnosti svih jezika sa hebrejskim, a ti dokazi traže se u sličnostima na planu rečnika. Klasično delo te vrste je Postelovo *De Originibus seu de Hebraicae linguae et gentis antiquitate, atque variarum linguarum affinitate* (Pariz, 1538), iza koga sledi Biblianderovo delo *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius* (Cirih, 1548), gde je dvanaest jezika svedeno na hebrejski.

Međutim, bujanje zanimanja humanista za filologiju dovodi i do drugih hipoteza. Ima pojedinačnih zabluda: tako, na primer, Giambullari hoće da dokaže da firentinski potiče od etrurskog, koji pak potiče od hebrejskog i haldejskog [aramejskog], pre svega zato da bi se narugao onima koji tvrde da je firentinski iskvareni latinski (*Il Gello*, 1546). A Goropijus [Van Gorp] iz Antverpena tvrdi da je Adamov jezik bio teutonski, odnosno flamanski (*Origines Antwerpianae*, 1569). Tvrdokorni kult koji se gaji prema grčko-rimskom antičkom periodu navodi na dokazivanje da francuski, na primer, mora poticati od grčkog, koji je savršen jezik. Joachim Périon zato počinje

da traži srodnosti [*cognatio*] između ta dva jezika[1]. Ali, H. Estienne u delu *Traité de la conformité du français avec le grec* (1569) pokazuje da ponekad nije reč toliko o genetskoj srodnosti u onom smislu kako je shvata moderna istorijska lingvistika, koliko o sličnosti i srodnosti[2], odnosno da je reč o uzdizanju narodskog francuskog na nivo jednog klasičnog jezika, kroz pružanje dokaza da se i on može svesti na precizna gramatička pravila. Istraživanja srodnosti i sličnosti često se prepliću: Ramus, na primer, nastoji da pokaže pre svega da se sve kategorije latinske gramatike mogu u potpunosti prilagoditi opisivanju francuskog, ali istovremeno tvrdi da su Grcima pismo dali Gali tokom jednog osvajanja koje ih je odvelo do Delfa. Etienne Pasquier će, krajem veka, ispravnim filološkim razlozima pobijati te keltomanske hipoteze.

Začetak pravog komparativnog proučavanja, iako još uvek veoma neuobličenog, javlja se u većoj meri u radovima kao što su radovi Caninijusa koji kroz delo *Institutiones* posvećeno sirijskom, asirskom, talmudskom, etiopskom i arabijskom jeziku (Pariz, 1554) širi po Evropi ideju o srodnosti semitskih jezika, koju su Arapi i Jevreji već potpuno priznali u srednjem veku, ili rad A. de Pize koji poredi sirijski i baskijski; a Bonaventure de Smet (Vulcanus) istražuje 22 primera podudaranja između germanskih jezika i persijskog[3]. Godine 1599, Joseph Justus Scaliger piše delo *Diatriba de Europearum linguis*

---

1 *Dialogorum de linguae gallicae origine, eiiusque cum graeca cognatione libri quatuor*, 1555.

2 Videti s tim u vezi izvrstan članak: R. L. Wagner, »Contribution à la préhistoire du romanisme«. *C.I.L.*, X (1950—1951), str. 101—124.

3 *De literis et linguâ Getarum sive Gothorum*, Lajden, 1597.

u kome su dati obrisi tipološke klasifikacije na osnovu raznih oblika reči *bog*: jezici sa *theos* (grčki), sa *deus* (latinski jezici), sa *Gott* (germanski jezici), sa *bog* (slovenski jezici), kojima inače osporava svaku srodnost u genetskom smislu te reči. Na planu romanskih narodskih jezika, na površinu izbija (s mukom) ideja da su proistekli iz latinskog, putem prirodnog razvoja[4], a ne da su proizvod kvarenja latinskog jezika od strane jezika koje varvari donose svojim osvajanjima. Pomaljaju se i prva pravila o fonetskim paralelama (latinsko *x* = italijansko *ss*; latinsko *i* iz *litera* = zatvoreno *e* iz *lettera* itd.), na primer, kod Tolomeija, ili kod Castelvetra, u Italiji, koji počinju da koriste i komparativnu analogiju; ako *habeo* > *haggio*, u italijanskom se oblik *creggio* mora objašnjavati postojanjem nekog *credeo*. Istraživanja u vezi s tim na koji način se klasični latinski verovatno izgovarao idu u istom pravcu kao i istraživanja o grčkom kojima se bave Cheke i Smith, posle podstreka koji je dao Erazmo.

5. *Lingvističke teorije*. — Najznačajnije su teorije Bacona, J. C. Scaligera i Francesca Sanzia (Francisca Sancheza). Bacon u svom delu *De dignitate et argumentis scientiarum* (1623) ostaje, što se tiče jezika, na filozofskom planu bavljenja odnosima između jezika i misli. Scaliger, autor dela *De causis linguae latinae* (1540), često se pogrešno smatra ocem naučne gramatike zato što je pokušao da Aristotelove logičke kategorije primeni na gramatičku analizu latinskog: bolje je reći da je on otac,

[4] Isp. Claude Fauchet, *Recueil de l'origine de la langue et pensée française*.

često nepriznat, čitave potonje klasične gramatike, koja će vladati od doba Port-Royala do 1900. godine, pa čak i kasnije. Sanchez u delu *Minerva, seu de causis linguae latinae* (Salamanka, 1587) sledi njegov primer sa strogom metodičnošću i velikom jasnoćom, što mu je donelo ogroman uspeh i pohvale Lancelota, po čijem mišljenju on »bez premca nadilazi sve one koji su mu prethodili«.

Na osnovu ovog pregleda lingvističkih preokupacija u XVI veku sigurno možemo steći isti utisak kao Pedersen[5]: da su sva ta opažanja o jeziku slučajna, a da su i brojna pogrešna razmišljanja koja se oko tih opažanja pletu takođe plod slučaja[6]. No, to bi ipak bio suviše strog sud kad ne bismo dodali da su ta brojna nasumična istraživanja često prvi put pokretala pitanja koja do tada nisu postavljana i formulisala probleme koji će, u budućnosti biti pomno proučavani; često će polazeći upravo od toga, raditi naslednici iz XVII i XVIII veka, sve do Adelungovog dela *Mithridate* (1806—1817), gde su gotovo uvek sabirani podaci do kojih su oni dolazili.

2. XVII VEK

1. *Druga artikulacija*. — Zamah koji su ispitivanja glasova jezika dobila u XVI veku oseća se i u XVII veku, ne odražavajući se možda toliko bučno na opštu kulturu. Najvidljivije ispoljavanje te sklonosti je možda čas pravopisa u *Građaninu plemiću* (1670), koji odslikava

[5] *Op. cit.*, str. 7.

[6] *Ibid*, str. 8.

rasprostranjenu atmosferu rasprava: godine 1666, De Cordemoy, jedan od učitelja princa naslednika, izdao je delo *Discours physique de la parole*, koje naslovom podseća na Matthiasa. Iste godine Louis de L'Esclache napisao je *Véritables règles de l'orthographe francèze* i time ponovo probudio rasprave koje su nekoliko decenija bile utihnule. (U Španiji su nastavili da ih vode Nebrija i naslednici kao što su Mateo Alemán, Gonzalo Correas). U Port-Royalu Arnauld i Lancelot napisali su 1660. godine *Grammaire générale et raisonnée* u kojoj je u nekoliko reči oprezno otklonjena rasprava o pravopisu (i poimenično odbačen Ramus), ali gde je čitav prvi deo posvećen »slovima kao glasovima« koja se izričito razlikuju od »slova kao pismena«. U fonetici ti autori uglavnom prenose saznanja iz XVI veka, ali osiromašena: *eu* i *ou* su prosti glasovi; [ɔ] i [o], *é* i *è*, kao i muklo *e*, jesu različiti vokali; pojam diftonga ostaje maglovit. Ta fonetika je opšta u tom smislu što se svodi na opštepriznatu fizičku jedinicu, »na proste glasove koji su u upotrebi u glavnim jezicima«, s tim što odstranjuje »neke druge proste glasove [jer] su oni toliko teški za izgovaranje da se slobodno mogu ne računati«. Ti glavni jezici su francuski, latinski, hebrejski[7].

Zanimanje za glasove ne slabi ni van Francuske. Holanđanin Petrus Montanus izdaje 1635. godine delo *Spreeckonst* [*Veština govora*] u kome nalazimo opis delova usne duplje, nosa i grla i opis pokreta koji se njima mogu izvoditi; tu je i analiza artikulacionih položaja na

[7] Uz pozivanje na: Jean Buxtorf, *Thesaurus grammaticus linguae hebraae*, Bazel, 1609, ponovna izdanja 1615. i 1663.

osnovu otvorenosti i zatvorenosti, položaja glote i oblika usne duplje na koji utiče položaj jezika; i kod proučavanja svakog pojedinačnog glasa imamo razlikovanje tri momenta: napetost [*voordeefsel*], zadržavanje [*gront*] i opuštanje [*naedeefsel*]. U Engleskoj, problemi vezani za pravopis i dalje podstiču posmatranje glasova: traktat *Of the orthographie and congruitie of the Briton Tongue* Alexandera Humea datira iz 1617. godine. Ali, mnogi se i dalje bave i samom fonetikom (Robert Robinson, *The art of pronunciation*, 1617). Fonetika se povezuje i sa prvim delotvornim i metodičnim pokušajima rehabilitacije gluvonemih: tako John Wallis piše delo *Grammatica linguae anglicanae* (Oksford, 1652), u kome se na početku nalazi *De loquela*, gde je opisan način proizvođenja artikulisanih glasova; W. Holder svoje delo *Elements of Speech, an Essay of Inquiry into the natural production of letters* (1669) propraćuje »Dodatkom o gluvonemima«; Dalgarno se u delu *Didascalocophus, or the deaf and dumb man's lector* (1680) takođe bavi tim problemima. Ponekad je to zanimanje za analizu glasova vezano za istraživanja posvećena univerzalnim jezicima, kao što je to slučaj kod Lodwicka (*A common writing...*, 1647), kod Cavea Becka (*The Universal Character*, 1657), kod Dalgarna (*Ars signorum*, 1661) ili kod Johna Wilkinsa (*Essay towards a real character*, 1668), gde nalazimo možda prve šeme pomoću kojih se prikazuju artikulacione foničke činjenice. U nekim slučajevima reč je o istraživanjima vezanim za stenografiju koja tada ponovo postaje predmet interesovanja: Lodwick oko 1650. godine opisuje jednu stenografsku metodu u dve verzije, engleskoj i holandskoj. A neki, kao Wallis (koga su čitali J.-B. Du Hamel i Duc-

los) bave se kriptografijom. Lodwick se zanima i za tonove u kineskom jeziku.

Može se smatrati da se krajem tog veka javljaju prva proučavanja koja spadaju u naučnu fonetiku, što važi možda ne toliko za kratke napomene u Rohaultovom delu *Traité de physique* (1671) koliko za delo *De corpore animato* (1673) J.-B. Du Hamela, prvog stalnog sekretara Akademije nauka, koji je secirao glasovne organe jednog lava. Du Hamel u svom opisu vokala uzima u obzir varijacije koje se javljaju u raznim zemljama; kad opisuje konsonante, drži se klasifikacije po mestu izgovora i po načinu izgovora, izdvaja i ispravno opisuje nazale i uočava da *l* i *r* zauzimaju posebno mesto. Međutim, iako su ga jezuiti usvojili u nastavi, izgleda da taj traktat na latinskom nije imao stvarnog šireg uticaja.

2. *Prva artikulacija.* — I dalje se pišu brojne gramatike koje još uvek — bar u Francuskoj — robuju kategorijama latinskog i sve više su aristotelovske i normativne: pored Scioppiusa, čija se *Grammatica philosophica* (Milano, 1628) nadovezuje na Scaligera i Sancheza, tu su pre svega Vaugelas i njegovo delo *Remarques sur la langue française* (1647) koje su propratila dela što ga kritikuju, a i Ménageovo delo *Observations sur la langue française* (1672), Bouhoursovo delo *Entretiens...* (1671), i *Doutes sur la langue françoise* (1674) opata Dangeaua koji je napisao još i *Essais de grammaire* (1694), kao i Tallemant i njegovo delo *Remarques et décisions de l'Académie* (1698); ta dela udaraju pečat drugoj polovini tog veka i sva doživljavaju veliki uspeh, o čemu svedoče

ponovna izdanja, kojih je bilo čak deset (Bouhours), odnosno dvadeset (Vaugelas) u roku od nekoliko decenija.

Suštinsko delo u tom veku je *Gramatika* Port-Royala, odnosno njen drugi deo. Njenu osnovu još uvek čini beleženje pravilne upotrebe koju je, bez obzira na to koliko je »proizvoljna«, »ćudljiva i bezrazložna« uvek teško menjati i koja je uvek praćena izuzecima. Ali taj prvi stav dolazi u sukob sa željom da se gramatika »racionalizuje«, odnosno da se za upotrebu daju objašnjenja koja bi bila logična i koja bi, prema tome, bila, po mogućnosti, valjana za sve jezike. Izrazi »svi jezici«, »glavni jezici«, »svi narodski jezici«, čije je neprekidno ponavljanje u tom tekstu bremenito značenjem, eksplicitno izražavaju tu ambiciju. Međutim, uopštavanje se, u stvari, uvek svodi na poređenje latinskog, francuskog, i ponekad grčkog i hebrejskog; nemački je pomenut samo dva-tri puta (pomoćni glagoli *werden* i *wollen*), a španski i italijanski se pominju još manje (samo kod sintakse objekta); valonski se pominje jedanput, u vezi sa jednim dijalekatskim podatkom. Sve u svemu, francuski je taj koji uvek služi kao nesvesna i povlašćena referentna tačka za racionalnu analizu. Pošto se sve podvrgava latinskom, to dovodi do toga da se tvrdi da svi jezici treba da imaju padeže — iz logičkih i pedagoških razloga, »da se ne bi unosila zbrka u analogiju«; međutim, ti padeži istinski postoje samo u latinskom i grčkom: s jedne strane će, dakle, postojati pokušaji da se *son* i *sa* proglase genitivom od *il*, ali, s druge strane će se napominjati da ti padeži u suštini nisu logični i da bi, ako bismo se, kao što bi filozofski to trebalo činiti, držali toga da »uvek razma-

tramo stvari odvojeno«, jedine deklinacije morale biti (kao u francuskom) rod i broj. Odsustvo »istinskog« akuzativa u francuskom objašnjava se logički, jer »mi govo uvek stavljamo reči u njihov prirodan poredak« (osećamo filozofsku težinu tog *prirodan*). J.-C. Scaliger je izložen grdnjama zato što je rekao da je član beskorisna vrsta reči, jer ga latinski nije imao, »iako je veoma koristan za postizanje veće jasnoće diskursa i za izbegavanje nekih dvosmislenosti« (kao u »novim jezicima«). Kao razlog za uvođenje zamenice *je*, u duhu psihologije koja je tipična za to doba i veoma francuska, navodi se učtivost (koja je važila u XVII veku), odnosno osećanje da je »nepristojno« imenovati samoga sebe.

Najznačajniji deo ove gramatike, onaj koji će imati najvećeg uticaja na potonja shvatanja, jeste onaj koji nastoji da obradi jezik putem kriterijuma logike. Tu se dokazuje da supstantiv imenuje *suštinu*, a da pridev može imenovati samo *slučajnost*, u sholastičarskom smislu ta dva izraza: ali time se ne mogu opravdati supstantivi koji imenuju slučaj (*la rougeur*) i pridevi kod kojih dolazi do toga da označavaju supstance (*les humains, les philosophes, l'humanité* kao skup svih ljudi, *le blanc*). Teorija o glagolu dovodi do osuđivanja Aristotelove retorike u ime njegove logike: on, kao što znamo, definiše glagol kao reč koja označava i koja u sebi sadrži ideju vremena. Po gramatici Port-Royala, glagol se prevashodno upotrebljava za označavanje proste i jednostavne logičke tvrdnje, »odnosno da označi da je diskurs u kome je ta reč upotrebljena diskurs čoveka koji ne samo što poima stvari nego i prosuđuje o njima i tvrdi ih«. A samo kroz neku vrstu kvarenja logike jezika, glagol dodaje toj upotrebi pominjanje

drugih atributa, kao što su vreme, lice, broj i, naročito, *supstanca* tvrdnje.

»Kao kad kažem *Petrus vivit* [...], jer reč *vivit* sama sadrži tvrdnju, a pored toga, atribut *živ*; i zato je ista stvar reći *Pierre vit* i *Pierre est vivant*. Otuda je proistekla velika raznolikost glagola u svakom jeziku, umesto da smo se zadovoljili time da glagolu damo opšte značenje tvrdnje [...], pa bi nam onda u svakom jeziku bio potreban samo jedan jedini glagol, koji je onaj koji zovemo supstantiv [*être*].«

Gramatički iskaz i logički iskaz, i jezik i razum, uvek bi se poklapali.

Naravno da u poduhvatu Port-Royala nije sve obeleženo pečatom tolike zastarelosti: nalazi se tu i tanana opaska o muklom *e*, koje postoji u mnogim jezicima, ali se ne piše, kao u hebrejskom ili u francuskom; a i opaska o funkciji predloga koji nadoknađuju odsustvo padeških oznaka; ili o relativnoj zamenici koja može da stvori umetnutu rečenicu koja je deo subjekta ili predikatskog dodatka, što je moderni pogled na prirodu širenja relativne zamenice u imenskoj grupi ili glagolskoj grupi, itd. Ali, sve u svemu, u izradi tog nacrta opšte gramatike nigde se ne pribegava jezicima koji su već priznati u delu *Mithridate*, odnosno poljskom, mađarskom, turskom, arapskom, američkim jezicima; može se smatrati da je ta gramatika dugo kočila razvoj objektivnijeg razmišljanja o jeziku. To važi i pored toga što Saussure izriče na njen račun pohvalu koja je opravdana s obzirom na ono na šta se odnosi, a i mnogo toga nam govori:

»A kako su, opet, postupali oni koji su izučavali jezik pre uspostavljanja lingvističkih nauka [...]? Zanimljivo je konstatovati da je njihovo gledanje [...] sasvim besprekorno. Njihovi radovi jasno pokazuju da oni hoće da opišu stanja; njihov program je strogo sinhroničan. Tako, na primer, gramatika Por-Ruajala (Port-Royal) [...]. Klasičnoj se gramatici prebacivalo da nije naučna; pa ipak, njena osnova je manje

podložna kritici, a njen predmet bolje definisan no što je to slučaj sa lingvistikom koju je Bop inaugurisao.«[8]

Važi i pored pokušaja Chomskog[9] koji želi da u gramatici Port-Royala vidi pretka svoje transformacione gramatike:

»Kao kad kažem *Nevidljivi Bog stvorio je vidljivi svet*: u mom duhu se odigravaju tri suda, sadržana u toj rečenici. Jer prvo donosim sud *da je Bog nevidljiv*; drugo, da *je stvorio svet*; treće, da *je svet vidljiv*. A od te tri rečenice, ona druga po redu je glavna i suštinska za čitavu rečenicu; ali prva i treća su samo ubačene i samo su deo glavne rečenice, s tim što prva predstavlja njen subjekt, a treća atribut [...]. *Bog koji je nevidljiv, stvorio je svet koji je vidljiv*.«

3. *Opis jezika*. — I dalje se objavljuju razna dela kao što je *Mithridate. Thesaurus polyglottus* J. Mégisera[10] obuhvata oko 400 jezika; *Le Trésor de l'histoire des langues de l'univers* Claudea Dureta[11] je skromniji. Mégiser je napisao i jedan udžbenik turskog[12]. Višejezički rečnici (kao Londonski rečnik iz 1677, sa jedanaest jezika), višejezičke Biblije (kao što je ona iz Alkale, a zatim iz Pariza 1645, i Biblija Isaaca Waltona, izdata u Londonu 1657, na osam jezika) i dalje se objavljuju. Randle Cotgrave je autor prvog englesko-francuskog rečnika[13]; sin Cesarea Udina objavljuje italijanski (1645) i španski (1675) rečnik svog oca itd. Job Ludolf, koji poznaje 25

[8] *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1969, str. 100—101, preveo Sreten Marić.

[9] Isp: *Diogène*, br. 51, 1965, str. 14—21.

[10] Veoma prošireno izdanje, Frankfurt, 1603.

[11] Keln, 1613, Iverdon, 1619.

[12] Lajpcig, 1612.

jezika, oduševljen je etiopskim i izdaje delo *Grammatica amharicae linguae*[14]. Njegov nećak H. G. Ludolf, koji je putovao po Maloj Aziji, Palestini i Egiptu, objavljuje delo *Grammatica russica*[15], što je jedna od prvih gramatika tog jezika. Međutim, nemamo utisak da postoji neko brzo napredovanje, naročito ne u pravcu Istoka i Azije. Ruski je, na primer, potpuno nepoznat u Francuskoj. Kad je godine 1653. jedan izaslanik iz Moskve stigao u Versaj, nije nađen tumač, pa je moskovski izaslanik govorio na ruskom jeziku jednom Flamancu, koji je je onda to prevodio na latinski, a zatim je taj latinski prevođen na francuski. U Engleskoj i Holandiji stanje je nešto bolje. Na drugom kraju sveta, za vreme rusko-kineskih pregovora oko Nerčinskog sporazuma (1688—1689), jedan jezuita služi kao jedini tumač između dve strane: Rusima prevodi kineski na latinski, a Kinezima prevodi na kineski latinski kojim govore Rusi. Do 1670. neka diplomatska pisma razmenjivana između te dve zemlje ostajala su 26, pa čak i 56 godina nepročitana pošto u Moskvi nije imao ko da ih prevede.

4. *Istorija jezika*. — Još uvek dominira teza o hebrejskom kao zajedničkom prajeziku. A Guichard izdaje delo *Harmonie étymologique des langues où se démontre que toutes les langues sont descendues de l'hébraïque*[16]. Napredak koji ostvaruju jedni (oni koji razmišljaju o gla-

[13] London, 1632.

[14] Frankfurt, 1698.

[15] Oksford, 1696.

[16] Pariz, 1606; ponovna izdanja: 1610, 1618, 1619.

sovima) od veoma je male koristi drugima (onima koji razmišljaju o istoriji), što se najbolje vidi na osnovu činjenice da Guichard često pomoću permutacija slova dokazuje da svi jezici potiču od hebrejskog:

»Što se tiče izvođenja reči putem dodavanja, oduzimanja ili premetanja slova: izvesno je da to možemo i moramo tako činiti ako želimo da pronađemo etimologije. A to uopšte nije teško poverovati ako uzmemo u obzir da Jevreji pišu s desna nalevo, a Grci i drugi s leva nadesno.«

Pošto im je viđenje prilikom kritičkog razmatranja tekstova možda bilo zamagljeno greškama prepisivača, učeni ljudi koji su razmišljali o glasovima i počeli da razrađuju filološke tehnike za uspostavljanje fonetskih paralela izgleda ne primećuju zablude do kojih može dovesti takav postupak koji uopšte ne vodi računa o govornom lancu kao osnovnoj činjenici. Ovde nije reč o ispoljavanju zastarelosti iz XVI veka; Walton 1657. godine ponovo štampa o istoj toj temi hebrejskog kao zajedničkog prajezika delo *Trisagion* Louisa Cappela, teologa i profesora hebrejskog u Somiru (koji je, inače, veoma značajan zbog radova na zasnivanju istinske filologije biblijskog hebrejskog, čime se suprotstavlja Buxtorfovom sinu i protestantskim teolozima).

Na skromnijim planovima udaraju se stvarni temelji budućih komparativnih proučavanja: otac Kircher pomno proučava koptski sa mišlju da će tako dospeti do »rekonstruisanog egipatskog jezika«. Litvanac Michalon uočava formalnu srodnost između svog jezika i latinskog (ali iz toga zaljučuje da je njegov narod italijanskog porekla). Ménage u delu *Origines de la langue françoise*, koje je još uvek puno neverovatnih etimologija, bar pokazuje da je došao do svesti o uslovima istraživanja kad se zalaže, u pogodbenom načinu, za istraživanje »o raznim rečjima naših oblasti i o jeziku seljaka«. A F.-J. de Jongere izdaje Wulfilin prevod Biblije na gotski (IV vek) i propraćuje ga poređenjem sa starim oblicima anglosaksonskog, frizijskog i ranog nemačkog (1665).

5. *Opšti problemi*. — Problem koji izgleda izbija na površinu u XVII veku pred kojim je velika budućnost jeste problem univerzalnih veštačkih jezika: obično je reč o izmišljanju nekog »filozofskog jezika« u kome bi logičke klasifikacije svih pojmova bile kombinovane sa univerzalnim kodiranjem, koje bi se ostvarivalo čas putem šifrovanja čas putem veštačkog alfabeta: Descartes, Scioppius, Lodwick, Dalgarno, Cave Beck, Wilkins, opat Dangeau, Leibniz i mnogi drugi ozbiljno su se bavili time. Kod Couturata ćemo naći pregled tih istraživanja koja mnogi još uvek proglašavaju potpuno utopijskom primenjenom lingvistikom iako treba smatrati da su ona preteče semantičke analize u njenim najapstraktnijim oblicima, uključujući tu i taksonomije i dokumentarnu automatiku.

Na teorijskom planu još uvek je prisutno aristotelovsko shvatanje: centralni problem je i dalje odnos jezika prema misli, jer filozofi Bacon, Descartes, Hobbes, ili Spinoza, Locke i Leibniz još uvek poimaju jezik kao sredstvo izražavanja misli (Port-Royal uočava, ipak, da pored *glavne* upotrebe glagola, postoje i neke druge: da on ne označava samo tvrdnju i sud nego i želju, molbu, naredbu). Najzanimljivija stvar je svakako to što možemo uočiti da se neprekidno prenosi jedna teorija o znaku koja, mada je formulisana, nikada ne postaje produktivna u proučavanju jezika.

»Glasovi koje ispuštamo vičući ili smejući se slični su u svim jezicima. Ali kad vidim nebo ili zemlju, to me ne primorava da ih pre nazovem na jedan nego na drugi način«, kaže Descartes[17].

Leibniz takođe ispravno uviđa da su »naša slova i kineski znaci označavajući samo zbog volje ljudi«[18], dok Locke u jednoj već sosirovskoj formuli kaže da je »reč samo znak čiji je smisao »potpuno proizvoljan«[19]. To su temeljci koji će čekati više od dva veka da im se otvori istinska budućnost.

3. GIAMBATTISTA VICO

1. *Godine 1689—1744.* — Giambattista Vico verovatno na tipičan način odražava jedan od najčešćih problema u istoriji lingvistike: problem ispravne naučne procene određenog intelektualnog nasleđa.

Vico je rođen u Napulju kao sin siromašnog knjižara i bio je nastavnik, a zatim profesor retorike na univerzitetu u svom rodnom gradu (čitavog života je sanjao da na tom univerzutetu drži katedru za pravo, prema kome je osećao veliku naklonost), a postao je slavan u Italiji tek sredinom XIX veka po svom glavnom delu *Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni* koje je do smrti neprekidno prerađivao[20].

Vico uživa veoma veliki ugled kod svojih zemljaka. Po mišljenju Nicolinija, svog najnovijeg izdavača i biografa, on je »jedan zaista herojski duh«, »jedna istinski božanska inteligencija« zbog sposobnosti »da obuhvati sve ono što se tiče čoveka i večna prostranstva vremena«, a i zbog »posebnih otkrića«, naročito u oblasti jezika. Po mišljenju istoričara književnosti, »on je otvorio nove puteve istoriji i filologiji«[21], a »istine koje su u punijem smislu filološke i koje je otkrio ostaju nepromenjene«. Na primer:

»da je jezik nastao spontano, kao stvaranje slika, da je rođen kao neka vrsta pesme, strasnog izbijanja bujice kod primitivnih ljudi (odakle potiče činjenica da se jezik i poezija poklapaju); da su istorija jezika i istorija poezije, koji su stvaraoci mitova i junačkih predanja, zapravo, jedna jedina i ista stvar«[22].

Međutim, italijanski lingvisti su manje poneseni njime. Tagliavini mu u delu *Panorama* posvećuje samo dvadeset redova, ali u tih dvadeset redova ipak izjavljuje da je Vico

»postavio filozofski problem jezika na nove osnove, ali će one dati plodove tek mnogo kasnije«[23].

Bolelli, pak, smatra da je Vico značajan utoliko što »u onome što piše prevazilazi sve ranije načine postavljanja lingvističkog problema« i što »raskida sa jednom tradicijom koja se, od antičkog doba, neprekidno oslanjala na logiku kad se bavila proučavanjem jezika«[24]. On čak prilično žustro zamera Hansu Arensu što misli da može da napiše istoriju lingvistike ne navodeći nijednom Vicoa (ista zamerka mogla bi se staviti i Pedersenu).

---

17 Pismo ocu Mersenneu, 20. novembar 1624.

18 *Caractéristique universelle.*

19 *Essai*, III, 8.

20 Prvo izdanje 1725; drugo, potpuno prerađeno izdanje 1730; treće, opet prerađeno i dopunjeno izdanje 1744.

21 Momigliano, str. 352.

22 Sapegno, II, 415.

23 *Ibid.*, str. 47.

24 *Per una storia*, str. 18.

Lingvisti iz drugih zemalja drukčije odmeravaju Vicoov značaj. Kukenheim mu posvećuje jedan red i kaže da je njegovo delo »važno za istorijsko shvatanje lingvističkih proučavanja« (str. 31). Leroy (str. 12—13) nešto opširnije govori o Vicou i predstavlja ga kao »originalnog istraživača« čije je »poetsko viđenje ljudskog jezika izlazilo van utabanih staza«. Ali (str. 125) dodaje sledeću rečenicu koja nesumnjivo prilično dobro smešta problem: govoreći o Croceovim idejama o jeziku, on piše:

»razumećemo, dakle, korist koju je mogao da izvuče iz Vicoovih ideja i kako se oslonio na svog čuvenog prethodnika da bi sazidao svoju filozofiju duha i sagradio svoju teoriju izraza«.

Bilo bi, bez sumnje, preterano tvrditi da je Vico Croceova tvorevina, jer je već De Sanctis veličao delo *Scienza nuova* kao »*Božansku komediju* nauke« a ne može se tvrditi ni da je tvorevina napuljske škole (gde je Croce De Sanctisov naslednik), jer ga je već Michelet pažljivo čitao; možda i Montesquieu koji ništa ne govori o njemu, a možda i Humboldt? Ali, treba proučavati Vicoove ideje o jeziku, ne osvrćući se na Croceov pristrasan prikaz tih ideja.

2. *Vico i jezik kao sistem.* — *Scienza nuova* je prevashodno teorija o poreklu jezika, i to već veoma ograničava zaslugu koja se može pripisati Vicou kao lingvisti. Čuven je po svojoj teoriji o tri lingvističke etape. Ljudi su prvo imali prvobitan jezik, božanski ili mitološki, koji Vico zove i »hijeroglifski ili sveti« jezik ili »jezik bogova«[25]. »Taj jezik«, kaže on, »bio je prvo mentalan, u doba kad ljudi još nisu znali za upotrebu govora (*tempi mutoli*).«[26] I dodaje da su »ljudi, prvo nemi, u početku, kao što ćemo pokazati, govorili pišući«[27]. Taj prvi »mentalni i božanski jezik sastojao se iz skupa nemih verskih činova i propisanih obreda« (str. 368) i »bio je neophodan u jednom dobu kad ljudi još nisu bili sposobni da govore.« (str. 368) Vico se oslanja na posmatranje nemih »koji se izražavaju pomoću pokreta ili pomoću predmeta koji su prirodno povezani sa idejama koje žele da prenesu« (str. 80) i tvrdi »da je taj aksiom o nemima načelo hijeroglifa koje svi narodi upotrebljavaju za izražavanje u prvobitnim epohama svog varvarstva« (str. 80). Taj »jezik doba bogova« se, kako kaže Vico, ispoljavao i kroz božanske »odlike«, odnosno kroz alegorijsku ili simboličnu vrednost bogova; Jupiter je označavao znamenje, Junona brak itd. (str. 369).

25 *S.N.*, str. 150.

Drugi jezik bio je jezik junaka (str. 150); to je »junački ili pesnički« jezik i takođe je nem; on je simboličan, sačinjen je »od junačkih grbova koji su se morali sastojati iz nemih podražavanja« (str. 154) — »to je jezik grbova koji je ostao jezik vojnog života« (str. 368) a i jezik koji se sastoji »iz medalja, novčića, međaša, granica« (str. 150). On govori i kroz aktivne alegorije: »Ahil je mitološka reč koja znači snagu, Odisej znači mudrost, itd.« (str. 137): to je jezik poetskih »odlika«. Može biti i pisan, kaže Vico, polazeći od pogrešnog tumačenja homerovskog izraza *sémata*, tako da smatra simboličnim znacima ono što je bez sumnje bilo neka vrsta kriptografije.

26 *S.n.*, str. 135.

27 *S.n.*, str. 148.

Treći jezik je jezik plebsa, »delo mase« (str. 154); on je nazvan »epistolarnim«, jer služi za praktično saobraćanje među ljudima. »Kao što je junački ili pesnički jezik bio delo junaka, tako je narodske jezike stvorilo narodsko, odnosno, kako ćemo pokazati, stvorio ih je plebs junačkih naroda.« (str. 157) I dodaje: »Jezik i pismenost proizlaze iz neke vrste vlasti koju masa vrši nad njima i time se objašnjava izraz narodski koji se na njih primenjuje.« (str. 370) »Taj jezik, kaže on takođe, za pisanje je verovatno koristio znake koji su isto tako narodski [feničanske znake].« (str. 155)

Tako izgleda prvi, doslovni i istorijski prikaz ta tri jezika. Vico dodaje jedan drugi, alegorijski i idealistički prikaz: naime, doba bogova je i doba junaka, odnosno doba vladavine malobrojnog plemstva koje svoju vlast proglašava vlašću bogova (str. 154). A zatim dodaje i sledeću, još korenitiju ispravku:

»Ta tri jezika i te tri vrste pisma javili su se istovremeno, razlikujući se, međutim, po tome što je jezik bogova bio gotovo nem, ili neznatno artikulisan; jezik junaka bio je mešavina nemog jezika i artikulisanog jezika, ili, drugim rečima, mešavina narodskih izraza i junačkih znakova kojima su se junaci služili za pisanje (*sémata* prema Homeru); i konačno, jezik ljudi bio je gotovo potpuno artikulisan i gotovo nimalo nem.« (str. 160)

3. *Vico i razni jezici.* — Da bi objasnio zašto ima onoliko jezika koliko naroda, i zašto su toliko raznoliki, Vico navodi (prema aristotelovskim idejama koje se često preuzimaju posle svetog Tome) raznolikost podneblja, vremena, strasti i običaja (str. 58—59).

Prilično nadugačko (str. 160—164) razrađuje pitanje nastanka vrsta reči. Po njegovom mišljenju, čovek je prvo znao samo za onomatopeju; zatim su se pojavili uzvici, jer snažne strasti mogle su se izraziti samo pomoću jednosložnica, kakve su i zamenice koje dolaze posle uzvika (str. 162). Zatim su rođene čestice, koje su takođe često jednosložne i iz kojih je sastavljen najveći deo rečenica; njihova pojava mora prethoditi pojavi imenica i glagola, »jer čestice ulaze u njihov sastav« (str. 163). Imenice se javljaju »malo pomalo«, pre glagola, »jer rečenica nužno mora imati subjekt« (str. 163). Glagoli se javljaju na poslednjem mestu. »Sve to izgleda nam razumnije nego ono što je J.-C. Scaliger [...] rekao povodom latinskog jezika«, dodaje Vico, iz čijih se dela uvek navodi jedan drugi odlomak, koji izgleda moderniji kad se izdvoji iz detinjastih (a i aristotelovskih) razmatranja koja mu prethode: »Kao da su«, piše Vico ironišući na račun Scaligera i Sanzia, »narodi koji su stvorili jezike morali prvo da idu u školu kod Aristotela, na osnovu čijih načela su obojica [Scaliger i Sanzio] razmišljali o jezicima.«

4. *Vico lingvista?* — Da bismo procenili Vicoove ideje sa čisto lingvističkog stanovišta, treba da uspostavimo jasnu razliku između tri problema: vrednost njegovih teorija u XVIII veku, njihov uticaj i njihova opšta teorijska vrednost.

Što se tiče onog prvog, isti oni koji hvale Vicoa u opštim crtama dolaze do uzdržanih stavova koji dovode u pitanje pojedinosti u njegovom delu: tako Nicolini priznaje da je »njegovo filološko i istorijsko obrazovanje siromašno, nesređeno, zastarelo i nepotpuno«.[28] I Momi-

[28] *S.n.*, str. XXXVII.

gliano iznosi isti sud kad govori o tome »da mu je dokumentacija nepouzdana i da mu nedostaje učenost« (str. 352). Ovo su veoma strogi sudovi koji su duboko poljuljali sve ono što je Vico rekao, bar u vezi sa jezikom.

Što se tiče drugog pitanja, svi su složni: Vico je ostao gotovo potpuno nepoznat, bar do epohe *risorgimenta*, a u Francuskoj do Micheletovog doba. Teško je, dakle, pripisati mu zaslugu da je izvršio neki uticaj, pogotovo na planu jezika: na primer, komparativizam mu (neposredno) ne duguje apsolutno ništa, a to je utoliko čudnije što izgleda da se u domenu prava, morala i mitologije s punim pravom može smatrati prethodnikom komparativne metode. Ali on kaže, na primer, za nemački jezik da je prajezik, »jer nemački nikada nije bio podvrgnut stegama stranih osvajača i jer su svi njegovi koreni jednosložni« (str. 163). U tom pogledu je Vico daleko ispod Scaligera, Ludolfa, Lluyda ili Gyármathija.

Svakako da se i kod njega, kao kod mnogih pisaca, pa čak i samouka koji su imali originalan temperament kao on, mogu naći bezbrojne stvari koje podstiču na razmišljanje: na primer, što se tiče filologije, »otkriće pravoga Homera« (do čega je već došao D'Aubignac za koga Vico nije znao i do čega će ponovo doći Wolf, kome nije bio poznat Vico). Ideja o »rečniku mentalnih glasova zajedničkih svim narodima«, mada je on ponovo izmišlja ne oslanjajući se ni na koga, stara je već čitavih sto godina u trenutku kad je on iznosi: dovoljno je setiti se Dalgarna, Wilkinsa ili oca Kirchera, a pre svega Leibniza. Vicou bi lingvističku slavu mogle doneti samo njegove teze o neraskidivo zajedničkom poreklu jezika i poezije. Ali, te teze, i pored toga što ih je Croce razradio,

izgledaju kao stavovi koji su neodrživi, odnosno nedokazivi, bar što se tiče jezika. Tvrdeći da u pesničkom stvaralaštvu prioritetno pravo imaju intuicija i mašta, on se svakako delotvorno bori protiv versifikatorskog racionalizma svoga doba, ali treba skrenuti pažnju na to da je potpuno nepotrebno da ti pogledi ostanu vezani za jednu nekoherentnu i arhaičnu teoriju o poreklu jezika — kao što je potpuno nepotrebno da, radi razrade onog opravdanog što sadrži, Croceova estetika, koja se oslanja na te Vicoove poglede, ostane vezana za jednu individualističku teoriju o poreklu jezika, koju opovrgava čitavo funkcionisanje jezika.

Vico je, naročito kroz De Sanctisa i Crocea, odigrao podsticajnu istorijsku ulogu u estetskom istraživanju u italijanskoj kulturi, ali to je nešto što spada u domen italijanske književnosti u širokom smislu te reči. Može mu se davati veoma značajno mesto u italijanskoj stilistici i postoji važna činjenica da ga Carla Schick, u delu *Il linguaggio*, u kom se moglo pokazati koliko je Vicoova misao bogata i moderna, navodi samo u vezi sa problemima koji se odnose na stilistiku[29]. Ali, izgleda da mesto koje mu je do sada davano u međunarodnim istorijama lingvistike nije baš sasvim odmereno. Možda je, naprotiv, ugled Crocea u mnogim sredinama doveo do toga da se Vicou pripisuje suviše istaknuta uloga. Pomoću nekoliko formulacija koje su izvučene iz konteksta i kojima je pripisana obojenost koju bi mogle imati u XX veku i, pre svega, pomoću hermeneutike koja ga je idealizovala, mogla se sugerisati slika o jednom nepriznа-

[29] Str. 77, 78, 102, 260, 345, 362.

tom velikanu lingvističke misli; ista stvar mogla bi se uraditi i sa Rousseauom ili Diderotom. Ako bolje pogledamo Vicoove spise, i to sve ono što je napisao — i ako nismo obeleženi afektivnim vrednostima jedne kulturne tradicije svojstvene Italiji — otkrićemo da je u pitanju zastareli sistem mišljenja u kome je neosporno bilo iskri, ali one nikada nisu postale svetlost za potonje epohe, sem kod Crocea, u jednoj »lingvistici« koja je potpuno marginalna. Želja da se Vicoova lingvistika po svaku cenu kuje u zvezde bila bi otprilike podjednaka želji da se slava Augustea Comtea zasnuje samo na zakonu o tri stanja, ili Hegelova slava samo na inkarnaciji apsolutnog duha u istoriji. Nemamo nikakvog razloga da ispravljamo implicitno mišljenje koje postoji kod svih da je Vico možda pre zakasneli glas nego preteča.

4. XVIII VEK

1. *Fonetsko istraživanje.* — Do XVIII veka literatura o jeziku je relativno skromna i izvodljivo je da je, bar u glavnim crtama, proučava jedan jedini istraživač, a od XVIII veka stanje se menja i materija koju treba proučavati prilično naglo postaje sve složenija i sve obimnija. Svi počinju da pišu o jeziku: svi pisci, naravno, i veliki i mali, Rousseau i Diderot, ali i Court de Gébelin, Charles de Brosses i Frain du Tremblay; filozofi — a svi postaju filozofi — pišu gramatike, kao na primer, Condillac; ekonomisti, kao na primer, Adam Smith, pišu eseje o poreklu jezika; a političari, na primer Turgot, bave se teorijama prevođenja. Samo dugim i strpljivim radom može se tačno utvrditi šta sve sadrži ta građa. Jer, uopšte uzevši, u pogledu nje raspolažemo samo sudovima izrečenim sa stanovišta XIX veka, što je vreme kad se rađaju i trijumfuju istorijski stav i istorijska metoda. Kao što su pokazala naša pozivanja na Saussurea i Chomskog u prethodnom poglavlju, sud XX veka može i mora biti prilično drukčiji. A on tek treba da bude donet.

Jedino polje na kome se nesumnjivo ne opaža ta nagla eksplozija jeste analiza glasova. Ali, ne može se reći ni da tu vlada potpuno zatišje. I dalje se vode rasprave o pravopisu, na primer u Francuskoj, od Gilesa Vaudelina (1713) do F. de Waillyja (1771), a i kasnije: tako Waillyjevo delo *L'orthographe des dames* u kome se on bori za fonetsko pismo zasnovano na dobrom izgovoru datira iz 1782; u Engleskoj se W. Tiffin bavio između ostalog i stenografijom, kao mnogi drugi (u periodu od 1664. do 1877. javlja se čak 161 sistem stenografskog beleženja), i do analize glasova engleskog jezika dovelo ga je traganje za fonetskim znacima koji bi beležili samo jedan glas, dok se Steele — inače izvanredno — bavi fonetikom ritma i intonacije u svom delu *Essay towards Establishing the Melody and Measure of Speech, to be expressed and perpetuated by peculiar symbols*[30], podstaknut željom da analizira i zabeleži način recitovanja velikog glumca Garricka koji je tumačio Šekspirove likove. Holanđanin Lambert Ten Kate bavi se neposredno glasovima i buni se protiv lingvističkog razmišljanja na osnovu slova (1710). Abraham Tucker[31] se zanima za izgovorena slova, traga za tim kako da budućim gramatičarima prikaže izgovor koji se čuo u njegovo doba i

30 London, 1775.

31 *The Vocal Sounds*, 1776.

predlaže da se u rečnicima koristi fonetska transkripcija (što će biti ostvareno u rečniku Thomasa Spencea iz 1775). Hellwag[32] daje opis samoglasnika pomoću trougaone šeme koja će postati opšte poznata. Ali, sve u svemu, čitava ta aktivnost ostaje po strani od glavnih preokupacija toga veka. Čak se i jedan tako originalan gramatičar kao što je bio James Harris ograničava na to da u svom delu *Hermes*, u vezi sa *artikulisanim glasom* rezimira na nekoliko stranica ono što su stari govorili o tome, mada uviđa da upravo tim »načelima koja su prividno tako malo dostojna pažnje, kao što je to slučaj sa dvadesetak osnovnih glasova« dugujemo »onu raznolikost artikulisanih glasova koji su bili dovoljni da se izraze misli i osećanja tog ogromnog mnoštva koje čine generacije ljudi iz prošlosti i sadašnjosti«[33].

2. *Gramatika*. — Gramatičarska struja se u XVIII veku, naprotiv, nastavlja i razvija; kod Kukenheima i Ferdinanda Brunota naći ćemo bibliografiju i analizu tog ogromnog materijala u kome u celini preovlađuju aristotelovski duh i kartezijanski racionalizam Port-Royala koji je uopšten u odrednici »Jezik« u *Enciklopediji*: svi jezici imaju isti cilj, a to je iskazivanje misli; gramatičke kategorije su univerzalne; sintaksa je logički zasnovana na redu reči, koji izražava »istovremeno i rezultat analize misli, i rezultat analize diskursa, bez obzira na to na kom jeziku je izrečen«, i sve je to izvesno, »jer je nepromenjivo, kao i sama priroda ljudskog duha«. Čak ni kod

32 *De formatione loquelae*, 1781.

33 *Ibid.*, str. 317—318.

originalnih istraživača (kao što je otac Buffier [1709], koji se pobunio protiv preslikavanja latinskih gramatika, smatrajući da bi svaki jezik trebalo da ima svoj poseban opis) izgleda da nijedna od tih filozofskih gramatika ne predstavlja neki istinski teorijski napredak, ni na planu analize, a naročito ne na planu sagledavanja funkcionisanja jedinica prve artikulacije; jedini izuzetak je možda James Harris, u čijem se delu *Hermes, or a Philosophical Inquiry concerning universal grammar* (1751) kroz gramatiku koja je, posmatrana u celini, u skladu sa idejama toga vremena, ponekad uočava jasna sklonost ka metodičnoj strukturalnoj analizi, naročito u prva tri poglavlja prve knjige.

3. *Opis jezika*. — Naporedo sa tom gramatičarskom strujom, ali gotovo bez ikakvog preplitanja sa njom, među misionarima i piscima putnicima, u Aziji, Americi i, nešto manje, Africi, nastavlja se rad na popisivanju i opisivanju živih jezika. Jean Chardin, koji je dva puta boravio na Istoku — u Persiji, u Indiji i na Kavkazu — objavljuje 1711. *Journal de voyage* (naširoko piše o arapskom jeziku i tvrdi da u njemu ima 12.350.042 reči, hiljadu izraza za *kamilu*, pet stotina za *lava*, ogroman broj za *palmu* itd.). Leibniz nagovara sve sa kojima se dopisuje, uključujući i Petra Velikog, da se organizuje jedno široko istraživanje. Ta ideja biće prihvaćena na lični podstrek Katarine II, koja pravi upitnik od oko 200 reči i šalje ga svim gubernatorima u carstvu. Prikupljeni materijal će objediniti nemački etnograf P. S. Pallas koji će, 1786—1787. izdati delo *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* (Petrograd), u obliku rečnika od 285 reči, datih na oko 200 jezika, evropskih i azijskih;

u drugom izdanju (1790—1791) nalazi se 280 jezika, a tu su i dopune koje se odnose na Afriku i Ameriku. Španac Lorenzo Hervas y Panduro, jezuita, u 17. tomu svog dela *Idea dell'universo*[34] daje takođe *Catalogo delle lingue conosciute e notizie della loro affinità e diversità*: on je živeo u Novom svetu i napisao je, pored ovog dela, četrdesetak gramatika američkih jezika (a i dela o gluvonemima, Madrid, 1795). Lord Monboddo daje izvanrednu analizu »hjuronskog« u funkciji svoje teze o poreklu jezika[35].

4. *Istorijski stav*. — U jednom veku koji je usredsređen na »filozofiju«, odnosno na svemoć apstraktnog univerzalnog razuma, smisao za istoriju još uvek nije dominantan. Istorijsko stanovište je, svakako, prisutno, ali kod malo poznatih istraživača ili kod istraživača čije delo nema velikog uticaja. Međutim, racionalističke rekontrukcije porekla jezika putem razuma imaju široku publiku. U odrednici »Jezik« u *Enciklopediji* posvećena im je jedna trećina teksta, a kao zajednički prajezik još uvek se navodi hebrejski. Rousseauova rekonstrukcija u *Discours sur l'origine de l'inégalité* (1755), rekonstrukcija Adama Smitha u delu *Essai sur la première formation des langues et sur la différence du génie des langues originales et des langues composées* i desetine drugih urađene su na osnovu rasprostranjenih ideja filozofa toga doba, Lockea, Hobbesa, Condillaca: a to znači da se te rekonstrukcije mnogo više oslanjaju na apriorne konstrukcije tadašnje genetske psihologije nego na istorijsko istraživanje.

34 Izdato na italijanskom, Čezena, 1784; šp. izd. 1800—1804.

35 Videti kod Arensa.

Na planu istorijskog istraživanja, uobličava se sve čvršći stav koji će dovesti do komparativne gramatike XIX veka. Leibniz, koristeći veliki ugled vezan za svoje ime, počinje da u *Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum*[36] naučno podriva tezu o hebrejskom kao zajedničkom prajeziku. Leibnizova teza je da je jezik nastao u doba pre pojave svih poznatih jezika i da je reč o nekom hipotetičkom adamovskom jeziku (čiju idealnu sliku i on rekonstruiše na osnovu filozofije prosvećenosti). Smatra da, što se tiče Starog sveta, postoje jedna semitska grupa i jedna jafetska grupa, podeljena na skitsku (grčki, latinski, germanski, slovenski) i keltsku (uralo-altajski). Prisvaja tvrdnju svojih prethodnika koji su smatrali da postoje sličnosti između germanskog, grčkog i persijskog. Orijentalista Job Ludolf — sa kojim se Leibniz dopisivao — već je prikazao srodnost semitskih jezika (1702), a Velšanin Edw. Lhuyd je u delu *Glossography* (1707) započeo poređenja između keltskih jezika u Bretanji, Velsu i Irskoj. Lambert Ten Kate — koga će čitati čak i Jakob Grimm — ističe srodnost između gotskog i holandskog (1710). Ovde nećemo govoriti o podstreku koji je komparativnoj gramatici dalo »otkriće« sanskrita — na šta ćemo se vratiti — ali treba da istaknemo da, što u našim očima nema toliki sjaj (zato što nam ta stvar izgleda lakša i običnija), preteče romanista nastavljaju istraživanja koja su vođena tokom prethodna dva veka da bi se bolje shvatio mehanizam na osnovu koga su romanski jezici proistekli iz latinskog. Smeta im nacionalistička teza koja

36 Berlin, 1710.

sve više uzima maha i čiji zastupnici tvrde da je francuski proistekao iz galskog i da je tako bliži hebrejskom nego latinskom[37]. Međutim, ovde ipak treba navesti Bonamyja koji 1756. godine objavljuje svoje delo *Causes sur la cessation du tudesque en France* i proučava jezik kojim su pisani *Serments de Strasbourg*; a provansalski leksikografi i gramatičari[38] i dalje raspravljaju o tačnom mestu i tačnoj ulozi provansalskog u nastanku romanskih narodskih jezika (postavlja se pitanje da li provanalski predstavlja prajezik iz koga su nastali svi ti jezici, ili je on nastao zajedno sa njima, iz zajedničkog prajezika, da li im je istorijski predak ili »veliki književni brat«), što pokazuje u kakvoj kulturnoj sredini će se razvijati Raynouardovi radovi. A na prelasku iz XVIII u XIX vek, posle svog zemljaka Sajnovicsa (1733—1785), Mađar Gyármathi (1751—1830) usavršava već poznato poređenje uralskog, jer zasniva tvrđenje o srodnosti mađarskog i finskog — kao što je to Ludolf uradio za semitski — na korelacijama gramatičkih oblika, a ne na poklapanjima na planu rečnika: piše delo *Affinitates linguae hungaricae cum linguae fennicae originis grammatice demonstratae*[39], čiji prikaz će Sylvestre de Sacy objaviti u *Magasin encyclopédique*[40].

Ovakvo stanje pokazuje da se ideja o komparativizmu razvija (nalazimo je i kod Hervasa, čiju pažnju više

37 O tome videti i odrednicu »Langue« u *Encyclopédie*, koja odbacuje etimološke srodnosti i želi da zasnuje utvrđivanje srodnosti među jezicima samo na sintaksi.

38 Isp. članak: Jean Stéfanini.

39 Getingen, 1799.

40 Godina IV, t. VI, 86.

privlače srodnosti gramatičkih struktura nego srodnosti na planu rečnika i koji već tvrdi da postoje sličnosti između grčkog i sanskrita i između malezijskog i polinezijskog); tu ideju nalazimo i kod Lorda Monboddoa koji, očito nezavisno od W. Jonesa, uočava povezanosti između klasičnih jezika i sanskrita. Ali, ničemu ne treba pridavati preteran značaj. Treba više nego u svim ostalim slučajevima porazmisliti o upozorenju R. L. Wagnera, sadržanom u već pomenutom članku, koji je izvanredan kao metodološki uvod u istoriju lingvistike:

»Zasnivamo se«, piše on, »na jednoj rečenici, na jednom pasusu koji govore u prilog tezi koju želimo da stvorimo, a zanemarujemo mnoge druge delove u kojima su izražena druga gledišta...«[41].

I insistira na tome da je nužno (što se stalno zaboravlja) da se svaki istorijski podatak, bez obzira na to da li je reč o nekoj lingvističkoj ideji, o nekom delu ili o nekom čoveku, stavi u »istorijski i psihološki kontekst«. Pokazuje da pojam porekla i genetske srodnosti jezika u XVI i XVII veku nikako ne može da se oslobodi pojmova *convenientia*[42], srodnost i podudarnost, što su pojmovi koji često nisu genetički, a ponekad više spadaju u domen tipološkog, normativnog ili retoričkog. I u XVIII veku je to potpuno jasno i očito, na primer kod opata Férauda, koji provansalskom jeziku pripisuje više ulogu književnog nego lingvističkog prajezika, jer »doprinosi pročišćavanju italijanskog« i jer je pomogao romanskim jezicima da se uzdignu i postanu dostojni toga da budu književni jezici i pružio im pesničke uzore[43].

41 Videti odeljak o humanizmu i renesansi.

42 Isp. Dante.

43 Isp. Stéfanini.

Taj tip negenetskih pogleda je u XVIII veku rasprostranjeniji nego tip shvatanja koji neguju Ludolf, Lhuyd, Hervas ili Gyármathi: poređenje se često vrši u smeru u kome je to počela da čini *Gramatika* Port-Royala, u smislu procenjivanja »savršenosti« određenog jezika u poređenju sa gramatikom nekog jezika za koji se smatra da je »uređeniji pravilima« ili da je čistiji i da u njemu nema mešavina. Frain du Tremblay objavljuje 1703. svoje delo *Traité des langues où l'on donne des règles pour juger du mérite et de l'excellence de chaque langue, et en particulier de la langue françoise*[44]. I po tom pitanju, odrednica »Jezik« u *Enciklopediji* i Rivarolov *Discours sur l'universalité de la langue française* iz 1784. (koji je samo proširivanje onoga što piše u odrednici »Jezik«) zauzimaju mnogo značajnije mesto u misli toga vremena nego Leibnizovo delo *Brevis designatio...* Godine 1794, Jénisch piše delo *Comparaison et appréciation phylosophiques et critiques de 14 langues anciennes et modernes* (na nemačkom) da bi pokazao da jezik na izvestan način otkriva i čitavu intelektualnu i moralnu suštinu čoveka: grčki i francuski su prefinjeni, nemački je filozofski itd. Može se reći da će na duh jednog Humboldta, na primer, takva filozofija uticati bar onoliko koliko i čitav istorijski komparativizam koji se rađa i čije rađanje on pomaže.

5. *Teorije o jeziku.* — Osamnaesti vek je teoretičarski vek. Tada se, kao što smo videli, javljaju brojne istorijske i psihološke teorije o poreklu (i tu je Monboddo originalan, sa svojim predosećanjima koja liče na ono što

[44] Pariz, Delespine, VI—280.

će dati Darwin)[45]. A mnogo se radi i na stvaranju veštačkih jezika među kojima je poslednji u tom veku Delormelov *Projet d'une langue universelle présenté à la Convention nationale*, 1795 — prvi su Leibnizovi; čak i opat De l'Épée dodaje svom delu *Institution des Sourds-Muets par la voie des signes méthodiques* (1776) jedan nacrt univerzalnog jezika; a njegov naslednik, opat Sicard — koji je bio i prvi profesor opšte gramatike na *Ecole normale* (1794) — izmišlja jednu pasigrafiju (pisanje pomoću znakova koji nisu slova i koji su razumljivi svim ljudima). *Enciklopedija* u odrednici »Novi jezik« takođe daje jedan jezik koji nije u potpunosti univerzalni veštački jezik, ali je normiran i rađen na osnovu »kalupa«.

Otac Buffier (1709) predlaže da se, po ugledu na geometriju, uvede aksiomatski postupak za izlaganje gramatike na osnovu jednoznačnih definicija. Charles de Brosses (*Traité de la formation méchanique des langues*, 1765) i Court de Gébelin (*Origine du langage et de l'écriture*, 1775) pokušavaju da objasne formiranje jezika na osnovu opšte fonostilistike koja nije daleko od Herdera (*Ursprung der Sprache*, 1770). Veliki deo toga potiče od filozofa, među kojima je možda najbolji primer Condillac (1714—1780), i u *Traité des sensations* (1754), i u *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746), i u *Traité des systèmes* (1749). Kod njega nije najzanimljivija njegova teorija o poreklu jezika, jer je to teorija rasprostranjena u to doba (mimika, pa afektivni gest, pa krik, pa pesma, a zatim govor). Nisu najzanimljivija ni njegova naslućivanja koja se javljaju samo na pojedinim mestima i koja nas tek danas zapanjuju: na primer, »da

[45] Isp. njegovo delo *Origin and Progress of Language*, 1773—1792.

ljudi mogu sebi stvarati znake samo zato što žive zajedno«; ili da je Locke grešio što je pretpostavljao da »duh stvara mentalne iskaze u kojima spaja ili razdvaja ideje bez mešanja reči«; ili njegovo zanimanje za tonove u kineskom jeziku. Ima i drugih, suprotnih stvari, pa tako možemo naći delove u kojima govori o uticaju književnih genija na jezike (što je čist Varon), o svom osećanju da kod jezika postoji dekadencija (što je čist klasični humanizam), o muzici i o poeziji (što je čist Vico). Condillacova istinska vrednost leži u tome što je veoma jasno formulisao jednu teoriju o proizvoljnosti znaka tvrdeći sledeće:

— da su znaci u jezicima »institucionalni« znaci (termin opet potiče od Aristotela) »koje smo sami izabrali i koji imaju potpuno proizvoljan odnos prema našim idejama«;
— da je »jezik najuočljiviji primer veza koje namerno stvaramo«;
— da »ta operacija 'putem koje dajemo znake svim idejama' proizlazi iz mašte koja daje duhu znake o kojima do tada uopšte nismo imali ideju i iz pažnje koja ih povezuje sa idejama«;
— da »gestove, glasove, brojeve i slova, razrađujemo pomoću oruđa koja su tako strana našim idejama«, itd. (*Essai sur l'origine...*).

Ne treba potcenjivati značaj tih teorija sa kraja XVIII veka za ligvistiku koja ponovo oživljava sa Saussureom. Bréal koga je Saussure pomno slušao, bio je zadojen Condillacom, na koga se eksplicitno poziva, žaleći što je njegovo učenje o znaku bilo odbačeno.

U poređenju sa Condillacom, sve ostalo je bledo, ali ne i nezanimljivo. Trebalo bi proučiti Diderotove lingvističke ideje, u kojima postoji sve, i shvatanje da je hebrejski zajednički prajezik, i strasno zanimanje za gluvoneme, i sosirovsko shvatanje o proizvoljnosti znaka, i klasična pristojnost koja se buni protiv prostih reči, i veoma čudna teorija o ekspresivnim »hijeroglifima«, pa čak i Meilletova sociološka lingvistika. Ni Turgotove ideje nisu ništa manje zanimljive. A da bismo uočili do koje mere je taj vek, opijen razumom, umeo da se pozabavi svime, a da to ne bude protivno razumu, treba da ponovo pročitamo *Amusement philosophique sur le langage des bêtes* oca Bougeanta[46], iz koga ćemo saznati mnogo više (o povezanosti između jezika i situacije, na primer) nego iz pomalo lapidarne Buffonove izreke: »Životinje nemaju jezik upravo zato što on pretpostavlja postojanje sleda misli.«

BIBLIOGRAFIJA

1. HUMANIZAM I RENESANSA

D. Abercrombie, »Qu'est-ce qu'une 'lettre'?« *Lingua*, I, 1 (1949), str. 54—63, preštampano u *Studies in phonetics and linguistics*, London, Oxford University Press, 1965, 151 str. — Arens, str. 47—65. — E. J. Dobson, *English pronunciation 1500—1700*, Oksford, Clarendon Press, 1957, t. I, XXIV—444 str. — L. Kukenheim, *Esquisse...*, str. 17—23. — L. Kukenheim, *Contributions à l'histoire de la grammaire italienne, espagnole et française à l'époque de la Renaissance*, Amsterdam, 1932, XII—232 str. — L. Kukenheim, *Contribution à l'histoire de la grammaire grecque, latine, hébraïque*, Lejden, Bril, 1951, X—144 str. — M. Leroy,

[46] Peking; nalazi se u Parizu kod Goguéa, itd., 1739; ponovljeno izdanje 1750, 1757, 1783.

Grands courants, str. 8—10. — Ch.—L. Livet, *La grammaire française et les grammairiens du XVIe siècle*, Pariz, Didier & Durand, 1859, VIII—536 str. — Suzanne Lussagnet, odlomci iz *Singularitez de la France antarctique* P. Théveta, u *Pays d'outre-mer*, 2. serija, *Les Français en Amérique...*, *Le Brésil et les Brésiliens*, Pariz, Presses Universitaires de France, 1953, str. 6, 53, 287. — Serafim da Silva Neto, *História da lingua portuguêsa*, Rio de Žaneiro, 1952, str. 489—493 (o Oliveiri). — Tagliavini, *Panorama*, str. 42—43. — V. Thomsen, *Historia*, pog. V.

2. XVII VEK

Arens, str. 65—68. — Kukenheim, str. 23—30. — Leroy, str. 8—11. — Pedersen, str. 7—8. — Tagliavini, str. 43—50. — Thomsen, str. 52—55. — D. Abercrombie, »Forgotten phoneticians«, u *Transactions Philol. Soc.*, 1948, str. 1—34. — F. Brunot, *Hist. de la langue fr.*, III i IV. — L. Couturat i L. Leau, *Histoire de la langue universelle*, Pariz, Hachette, 1903. — E. J. Dobson, *English Pronunciation 1500—1700* , Oxford University Press, 1957, 2. t. — E. J. Dobson, »Robert Robinson and his phonetic transcripts of early 17th century english pronunciation«, *Transactions Philol. Soc.*, 1947, str. 25—63. — Guy Harnois, *Les théories du langage en France de 1660 à 1821*, Pariz, Les Belles-Lettres, s. d., 1928 (?). — J. R. Firth, The English School of Phonetics, *Transactions Philol. Soc.*, 1946, str. 92—132. — F. Gégou, *André Furetière...*, Pariz, Nizet, 1962. — P. Montanus, *De Spreekonst*, izd. Caron, Trivium, n° V, 1964. — Abbé Tolmer, La leçon de phonétique de J.-B. Du Hamel, *Français moderne*, 1938, str. 242—251. — C. Voile, »La leçon d'orthographe du Bourgeois gentilhomme«, *Français moderne*, 1935, str. 54—64.

3. VICO

Bolelli, str. 18—19. — Kukenheim, str. 31. — Leroy, str 12—13 i 125—126. — Momigliano, Storia della letteratura italiana, Milano, Principato, 8. prerađeno izdanje, str. 351—353. — Sapegno, *Compendio di storia della letteratura italiana*, Firenca, La Nuova Editrice, 7. izdanje, 1952, t. 2, str. 404—422. — C. Schick, *Il Linguaggio*, Torino, Einaudi, 1960. — Tagliavini, *Panorama*, str. 47—48. — Vico, *La science nouvelle* (*La Scienza nuova*), Uvod: Fausto Nicolini, Pariz, Nagel, 1953, XLVII—558 str.

XVIII VEK

Arens, str. 88—132. — Bloomfield, str. 7—13. — Bolelli, *Per una storia...*, str. 24—29. — Jespersen, str. 26—31. — Kukenheim, str. 31—39. — Leroy, str. 8—14. — Pedersen, str. 9—11. — Tagliavini, str. 75—77 (Gyármathi). — Thomsen, str. 57—62. — Abercrombie, *Studies in Phonetics & Linguistics*, Oxford University Press, 1965, 151 str. — H. J. Hunt, »Logics and linguistics. Diderot as grammairien-philosophe«, u *The Modern Language Review*, t. 33 (2), 1938, str. 215 i sl. — G. Mounin, »Pseudolangues, interlangues et métalangues«, *Babel*, IV, 2, 1958. — G. Mounin, »Une illusion d'optique en histoire de la linguistique«, *T.I.L.*, 4, 1959. — J. Stéfanini, »Le provençal, langue mère ou langue soeur«, *Actes et mémoires du Ier Congrès intern. de Langue et de Littérature du midi de la France*, str. 208—211. — François Thurot, prev.: J. Harris, *Hermès*, Pariz, Imprimerie de la République, Messidor an IV, CXX + 415 str. (sa *Discours préliminaire* koji predstavlja pokušaj pisanja istorije gramatike). — R. L. Wagner, *Contribution à la préhistoire du romanisme*, Conférences de l'Institut de Linguistique, Pariz. t. X, 1950—1951, str. 101—124.

GLAVA ČETVRTA

XIX VEK

1. PREOKRET IZAZVAN SANSKRITOM

1. *Fonetika i sanskrit.* — Najupadljivija činjenica u periodu od 1786. do 1816. neosporno je to što se prilikom proučavanja uzima u obzir sanskrit. Treba ipak ukazati na to da dodir između evropskih lingvista i sjajnog artikulacionog opisa hinduskih gramatičara nije odmah uticao na posmatranja na planu fonetike. Utemeljivači lingvistike nisu direktno nasledili ni rezultate dugotrajnih i plodonosnih istraživanja kojima su se tokom tri veka bavili reformatori pravopisa i profesori stranih jezika. Komparativizam koji se tada rađa gotovo uvek će razmišljati o slovima, a ne o glasovima, kao što se to činilo od Aristotela čija učenja su slepo poštovana sa doslovnošću u kojoj se gubio svaki smisao. Tako F. Schlegel (1808), koji s pravom odbacuje utvrđivanje srodnosti koje se u prethodnim vekovima oslanja na »etimološke suptilnosti«, odbacuje i sva pravila o alternaciji i transpoziciji i prihvata samo vidljiva poklapanja slova, u slučaju kad su međukarike (o kojima se ne izjašnjava sa stanovišta fonetike) očite: sanskrit: *findoti, schrityoti, onto, monuschyo* itd > nemač. *findet, schreitet, Ende, Mensch*

itd. Jakob Grimm će, na primer, još 1822. pisati da se »u nemač. *Schrift* izgovara osam glasova, jer *f* služi *za ph*« — što je izjava u kojoj potpuno zapanjujuća gluvoća za fonetiku nesumnjivo nije ispoljena kroz rekonstruisanje *ph*, nego kroz nepoznavanje tačne foničke prirode *sch*, koju su reformatori pravopisa i drugi koji su se bavili tim pitanjima uočili već u XVI veku. Iako su Bopp i, naročito Grimm, polako ispravili svoj prvobitni stav zanemarivanja fonetike, ona će vrlo sporo sticati mesto u radovima lingvista. U Pottovom delu iz 1833—36, *Recherches étymologiques* nesumnjivo će se pojaviti svest da su proučavanja zasnovana na fonetici nužna. Međutim, postoji činjenica koja je veoma značajna, a to je da on još uvek govori o *slovu* i kaže da je »*slovo* pouzdaniji vodič u lavirintu etimologije nego značenje, koje je često podložno najsmelijim skokovima«, ili to da se njegova odbrana fonetike ispoljava kroz odbacivanje tvrdnje da »*slovo* ubija a duh oživljava«.

2. *Gramatika i sanskrit.* — Ni dodir mlade evropske lingvistike sa onim što je često nazivano »providnom« morfologijom sanskrita i sa izvanrednom morfološkom analizom hinduskih gramatičara ne dovodi odmah do revolucionarnih izmena u razmišljanjima o gramatici. Svakako da se od Hindusa pozajmljuje njihov pojam *korena*. Ali, taj pojam ne samo da ne dovodi do toga da savremene strukture jedinica prve artikulacije budu bolje opisane nego se koristi na metaforičan i metafizički način da bi se krenulo u traganje za *Ursprache*, za zajedničkim prvobitnim jezikom. F. Schlegel, koji je, na primer, neosporno prvi naširoko primenio taj pojam korena, koristi

ga pre svega da bi opravdao prednost koju daje jezicima sa fleksijom:

»U hinduskom jeziku«, piše on, »ili u grčkom, svaki koren je vidljivo, kao što mu ime kaže, neka vrsta žive klice.«[1]

Njegov brat, A. W. Schlegel, vratiće se na tu sliku »plodnih« ili »plodonosnih« korena. Po njegovom mišljenju, jezici prve klase [jezici bez fleksije] imaju samo jednu vrstu reči, koje su nesposobne da dožive bilo kakav razvoj ili izmenu. Moglo bi se reći da su u tim jezicima sve reči koreni, »ali jalovi koreni koji ne proizvode ni bilje, ni drveće«. A što se tiče jezika sa fleksijom:

»mogli bismo ih nazvati organskim jezicima, jer sadrže u sebi živi princip razvijanja i povećavanja i jer, ako tako mogu da se izrazim, jedino oni imaju obilnu i plodnu vegetaciju«[2].

To baratanje pojmom korena ne samo što ne podstiče deskriptivnu analizu nego je odvodi na potpunu stranputicu: pošto su koreni karakteristični za savršene jezike (indoevropske), taj pojam ne sme da bude primenjiv na arapski — u kome je njegovo prisustvo, međutim, veoma očito. F. Schlegel će dokazati da semitski jezici nemaju ni prave korene, ni prave fleksije! (Najčudnije u tom dokazivanju nije to što se može pomisliti da on u svojoj komparativističkoj metodi, koja je u zametku, mnogo duguje holandskoj školi iz XVIII veka — Hemsterhuys, Valcknaer, Lennep i drugi — koja je pokušala da semitski sistem dvoslovnih, troslovnih i četvoroslovnih korena primeni na grčki). To koliko je pojam korena tada još uvek stran misli o analizi strukture jedinica prve artikulacije može se proceniti i na osnovu činjenice da Schlegelov prevodilac na francuski objašnjava, 1809, u napomeni, stručne izraze afiks, prefiks i sufiks, gotovo se izvinjavajući što ih upotrebljava.

1 *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, 1808, I, IV.

2 *Observations...*, str. 14—15.

3. *Opis jezika.* — Na prelasku iz XVIII u XIX vek ni oni koji opisuju jezike ne znaju za otkriće sanskrita, koji bi mogao pružiti novu osnovu za genetsku klasifikaciju. *Mithridate* J. Ch. Adelunga[3] jednostavno je korpus u kome su bez kriterijuma sabrani svi dokumenti o jezicima sveta sakupljani vekovima: oko 500 jezika, koji su, kad je to moguće, ilustrovani prevodom *Patera*, propraćeni zastarelim uspostavljanjima srodnosti, čime su poneki istraživači pokušavali da se bave već od XVI veka, i starim pokušajima utvrđivanja grupa ili porodica jezika. Inače je taj korpus dragocen, i još nekoliko decenija mnogi će ga koristiti kao izvor podataka o jeziku. Ni W. von Humboldt neće se stideti da tome doprinese opširnim člankom o baskijskom, objavljenim u *Corrections et Additions* (1817). Posle Adelunga, pojaviće se *Atlas ethnographique du globe ou classification des peuples anciens et modernes d'après leur langue* (što je pojednostavljena verzija dela *Mithridate*, uz dodatke) A. Balbija[4], a pre svega popisi jezika koji postaju sve naučniji, kao što je, na primer, Klaprothova *Asia Polyglotta*[5], ili popisi jezika američkih Indijanaca koje je sačinio major William Powell, i druga dela, iz kojih će na kraju pro-

3 Berlin, 1806—1817, 4. t.

4 Pariz, 1826.

5 Pariz, 1823.

isteći *Grundriss* F. Müllera (1876—1888) i *Langues du monde* Meilleta i Cohena (1924). U ovom kratkom istorijskom pregledu više se nećemo vraćati na te popise.

4. *»Otkriće« sanskrita*? — Otkriće sanskrita nije, u suštini, značajna tekovina ovog doba. Sanskrit je otkriven još mnogo ranije, 1816, kad je Bopp skrenuo pažnju na taj jezik tako što ga je koristio u svojim istraživanjima; Bopp to i sam kaže u predgovoru svom delu *Grammaire comparée*[6].

Svakako da sada, naknadno, ne treba da se bavimo nekim preteranim dokazivanjima na tom planu. Vulcanius (povodom sličnosti sa ciganskim), a i drugi, pominjali su sanskrit. Sassetti je uočio sličnosti sa italijanskim (*sas/sei, sapta/sette, deva/dio*, itd.), ali njegova pisma će biti ponovo otkrivena i objavljena tek 1855. Poznato je i da je 1763. godine opat Barthélemy tražio od oca Coeurdouxa da napiše gramatiku i rečnik sanskrita, a Coeurdoux je na taj zahtev odgovorio nekom vrstom rasprave:

»Odakle to da se u sanskritskom jeziku nalazi veliki broj reči koje su mu zajedničke sa grčkim i, naročito, sa latinskim?«

Ta rasprava sadrži četiri spiska reči i gramatičkih oblika; zatim je uputio i pismo u kome su prikazane identičnosti između sanskrita, nemačkog i slovenskog; ta pisma biće pročitana na sednici Akademije za arheologiju, ali neće privući pažnju jer ne daju odgovore na istorijska pitanja za koja se zanima Anquetil-Duperron, i Akademija će ih izdati tek 1808. godine kad je sanskrit

[6] Prevod: Bréal, str. 2.

već i inače privukao opštu pažnju. Zahvaljujući Williamu Jonesu — odnosno engleskoj kolonizaciji, jer W. Jones je sudija u Kalkuti, sanskrit dolazi u Evropu. U jednom saopštenju Azijskom društvu u Bengalu, koje je osnovao, Jones piše (1786) sledeće redove koji odmah na pravi način postavljaju problem:

»Bez obzira na to šta mu je prethodilo, sanskritski jezik ima čudesnu strukturu; savršeniji je nego grčki jezik, bogatiji je nego latinski, kultura mu je istančanija nego kultura grčkog i latinskog, a ipak ima tako tesnu srodnost sa ta dva jezika, i što se tiče glagolskih korena, i što se tiče gramatičkih oblika, da se ta srodnost ne može pripisati slučaju. Ispitavši ta tri jezika, svaki filolog bi morao da prizna da su proistekli iz nekog zajedničkog izvora koji možda više ne postoji. Tu je i jedan razlog iste vrste, iako možda ne toliko očit, koji navodi na pretpostavku da su keltski i gotski, mada su se pomešali sa jednim potpuno drugačijim jezikom, imali isto poreklo kao sanskrit; a i stari persijski bi se mogao dodati toj porodici.«[7]

Otprilike u isto vreme, otac Paulin de Saint-Barthélemy, austrijski karmelićanin, koji je bio misionar u Malabaru od 1774. do 1790, izdaje dela *Grammatica sanscridana* (Rim, 1790), *De antiquitate et affinitate linguae zendicae, sanscridanae et germanicae* (Padova, 1799), *De latini sermonis origine et cum orientalibus linguis connexione* (Rim, 1802) i *Vicarana seu grammatica indica nova* (Rim, 1804). Njegovo delo *Viaggio alle Indie orientali* (1796) prevedeno je na francuski, sa primedbama Forstera, Anquetil-Duperrona i Sylvestrea de Sacyja (Pariz, 1808). F. Schlegel posvećuje čitav prvi deo svog dela *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Hajdelberg, 1808) pružanju dokaza za tu tezu. Ali, u to doba, najviše građe još uvek daje Engleska: pet gramatika sanskrita do

[7] *Asiatic Researches*, t. I, str. 422.

1815, među kojima Careyjeva, Forsterova, Colebrookeova i Wilkinsova (1808), kao i Wilsonov rečnik. A svi nemački tvorci komparativne gramatike doći će u Pariz da proučavaju sanskrit, jer Sylvestre de Sacy pretvara taj grad u pravi istraživački centar svojom aktivnošću od 1796. na Katedri za orijentalne jezike i od 1806. na *Collège de France*. On 1803. uključuje u taj rad Alexandera Hamiltona koji ne može da napusti Francusku zbog kontinentalne blokade; prikazuje Wilkinsovu gramatiku u *Moniteuru* (1810), obrazuje Chézyja, Quatremèrea, Rémusata i Fauriela i prima braću Schlegel, Humboldta, a od 1812. do 1817. i samog Franza Boppa.

5. *Otkriće »komparativizma«?* — Ako je 1816. sanskrit već poznat i više ga ne treba otkrivati, da li se kapitalnim preokretom može smatrati otkriće komparativne metode? I ovde bi bilo pogrešno prikazivati rađanje komparativne gramatike kao grom iz vedra neba. Tu, naprotiv, otkrivamo nešto što je prilično klasična pojava u istoriji nauka: jednu nauku što se rađa i nastoji da usvoji principe i metode koje razrađuju nauke koje su više u modi ili su više napredovale — što, kako bismo mi to danas rekli, pozajmljuje od njih njihove teorijske obrasce i koristi ih ili kao hipoteze ili kao teze koje su ponekad suviše doslovno prenete. Komparativna metoda nastala je mnogo pre 1816. godine, i to verovatno na polju verske misli. Ali, polje na kome će trijumfovati jedan komparativizam čiji će sjajni uspeh opčinjavati lingviste jesu upravo komparativna anatomija, komparativna biologija i komparativna paleontologija. Glavna reč nove lingvističke nauke biće ne toliko *sistem* ili *struktura* (već u čestoj upotrebi) koliko *organizam*. Lingvistika će biti obeležena njome tokom čitavog jednog veka, do samog Saussurea, mada on posle Bréala odbacuje njenu metaforičnu upotrebu. Već smo videli kako braća Schlegel uporno prave poređenja sa biljnim svetom: plodne ili neplodne klice i plodni ili neplodni koreni. Ali F. Schlegel uporno naglašava i činjenicu da je hinduski jezik formiran »na organski način«, da se njegov sklop može porediti sa sklopom »nekog organskog tkiva« — na jednom drugom mestu kaže »živog tkiva«. U pozadini stoji primer Cuviera koji je stalno prisutan u mislima onih koji se bacaju na osvajanje *Ursprachea* kao na neku vrstu »lingvističke paleontologije« (to će biti izraz koji će Pictet upotrebiti 1859). A F. Schlegel, dokazujući da je nužno da se stvori »komparativna gramatika« koja će nam pružiti apsolutno nova rešenja o genealogiji jezika«[8], odmah ističe odakle potiče uzor, sledećim rečima, koje su, po njegovom mišljenju, presudne: »onako kako je komparativna anatomija bacila punu svetlost na gornje delove istorijata prirode«[9]. Ta moda poređenja se kod jednog epigona poligrafa kao što je Balbi ispoljava kroz pisanje dela *Statistique comparée du Portugal* (1826), *Empire russe comparé aux principaux Etats du monde* (1829); i kroz *The World compared with the British Isles* (1830) i *La statistique comparée de l'instruction et du nombre des crimes* (1829). A trideset godina pre otvaranja katedre za komparativnu gramatiku, za Fauriela je na *Collège de France* otvorena katedra za komparativnu književnost. Čine se, dakle, pokušaji da se

[8] *Weisheit*, I, III.

[9] *Ibid.*

pomoću komparativizma nađu odgovori na gotovo sva pitanja.

Sam termin *komparativna gramatika*, čijim se tvorcem obično smatra F. Schlegel, svakako je kod njega veoma prisutan, i u citatu koji sledi, i na drugim mestima, tamo gde govori o korisnosti »komparativnog rečnika«[10], ili »o principima na kojima bi trebalo zasnovati neku vrstu komparativne gramatike«[11]. Temeljno opisuje i sam pojam komparativne gramatike[12]. Što se tiče sanskrita, na primer, on kaže:

»Sličnost sa latinskim, grčkim, nemačkim, persijskim leži ne samo u velikom broju zajedničkih korena nego se prostire i na unutrašnju strukturu tih jezika, pa čak i na sam temelj gramatike«; dakle, ovde nije uopšte reč »o nekoj slučajnoj podudarnosti«, nego o srodnosti koju otkriva čitava lingvistička struktura i »gramatika sanskrita se toliko poklapa sa gramatikom grčkog i latinskog da se od te dve gramatike ne razlikuje više nego što se njih dve razlikuju jedna od druge.«[13]

Međutim, kao što smo videli, to nastojanje da se genetska poređenja obezbede pre svega ili čak isključivo na bazi gramatičkih oblika postojalo je već kod Ludolfa, Lhuyda i — formalno postavljeno već u naslovu — kod Gyármathija, a i kod W. Jonesa. Bopp će biti proglašen osnivačem lingvistike ne zato što je otkrio sanskrit, a ni zato što je otkrio komparativizam, nego zato što ih je iskoristio za postavljanje i razrešavanje novih problema vezanih za jezike.

10 *Ibid.*, I, II.

11 *Ibid.*, I, IV.

12 *Ibid.*, knj. I, gl. I, II, III, najbolje u tom delu.

13 *Ibid.*, I, I i III.

6. *Klasifikovanje jezika.* — Pogrešno bavljenje problemima hebrejskog kao zajedničkog prajezika ili, ponegde problemima galskog kao zajedničkog prajezika, negde brže a negde sporije biva potisnuto iz prvog plana. Međutim *keltomani* će se, u Francuskoj, uporno održavati: Keltska akademija Francuske osniva se 1805. godine i sebi još uvek postavlja za cilj »da proučava i objavljuje etimologiju svih jezika pomoću bretonskog, galskog i erskog (gornjoškotskog)«; a Garnier de Cassagnac će, 1872, još uvek tvrditi, nalazeći i izvesnu publiku, da francuski potiče od galskog. S druge strane, takođe veoma polako, opšta gramatika zasnovana na idejama Port-Royala će, posle Volneya i Destutta de Tracyja polako početi da propada.

Sad se novi problemi postavljaju ili prelaze u prvi plan. Najpoznatiji je problem klasifikacije jezika. Klasifikacija koju predlaže Adelung još uvek je prednaučna i predstavlja odraz radova iz prethodnih vekova i ideologije Adelungove epohe: to je, s jedne strane, geografska klasifikacija, po kontinentima, i podela azijskih jezika na jednosložne i dvosložne, a s druge strane, to je nedosledno grupisanje evropskih jezika, gde imamo baskijsku grupu, i grane, keltsku, kelto-germansku, germansku, tračko—pelago—grčko—latinsku, slovensku, litvansku granu i germano—slovensku, hungaro—albansku granu itd. To je bila klasifikacija u kojoj se ogleda stara teza o čistim jezicima i mešanim jezicima. Schlegel u svojoj klasifikaciji, koja se potpuno zasniva na sanskritu, razlikuje »dve glavne klase jezika na osnovu njihove unutrašnje strukture«[14]; i, dodaje on, »to razlikovanje obuhvata

14 *Weisheit*, I, IV.

i potpuno iscrpljuje čitav domen jezika«: jezici sa fleksijom (indoevropski) i ostali jezici, koji nemaju nikakve veze sa ovim jezicima koji su »otmeni jezici«, odnosno »rođeni i formirani na organski način«[15]. (Isključuje semitske jezike jer, kako tvrdi, fleksiona struktura na osnovu korena nije stara i jer je, u tim jezicima, kako takođe tvrdi, pozajmljena.) Jezici bez fleksije — mada Schlegel uporno tvrdi da u njegovoj klasifikaciji nema nikakve namere omalovažavanja — opisani su kao veoma nesavršeni u poređenju sa jezicima sa fleksijom: nedostatak suštinskih slova, velika sklonost ka čudnim konsonantskim grupama kao što je *tl*, odsustvo roda, broja, padeža, ponekad glagola *biti*, prideva i infinitiva u jezicima američkih Indijanaca, koje on smešta »na najnižu stepenicu među jezicima« (ali, na jednom drugom mestu, »na najnižoj stepenici lestvice« naći će se kineski); jezici koji pokazuju koliko je isprazna nada onih koji sanjaju o tome »da sve jezike svedu na jedan zajednički tip«. Sanskrit je, naprotiv, »još od samog nastanka, sistematičan i savršen jezik«, to je »jezik naroda koji se ne sastoji od prostaka, nego od čiste inteligencije«. Tom viđenju, koje je već veoma evropocentrično — pa čak i germanocentrično, jer je nemački viđen kao jezik najbliži sanskritu — Schlegel dodaje niz teza veoma raznolikih vrednosti: da je apsolutno suvišno tražiti neprirodne uzroke za nastanak jezika; da je sanskrit najstariji među indoevropskim jezicima i da ostali jezici proizlaze iz njega (*Weisheit*, I, III); da je sanskrit možda proistekao iz nekog starijeg jezika; da se razlike između sanskrita i »prelaznih« jezika objašnjavaju mešanjima koja su ti »prelazni« jezici pretrpeli; da turski koreni koje nalazimo u nemačkom, nemački koreni koje nalazimo u zendskom, u mandžučkom, u japanskom, u filipinskom, u kečui dokazuju da su arijevske migracije zahvatile veoma veliki prostor; da su se jezici bez fleksije usavršavali putem mešanja sa jezicima sa fleksijom; da jezici sa fleksijom propadaju posle jedne tačke savršenstva koja se nalazi na samom početku nastanka tih jezika. Sve su to teze koje se objašnjavaju istovremeno nivoom koji je oko 1808. dostigao opis jezika sveta i delovanjem istorijskih činilaca svojstvenih Evropi i, naročito, Nemačkoj na početku XIX veka, na šta ćemo imati prilike da se opširnije vratimo povodom Boppa i Humboldta.

[15] *Ibid.*

2. RASMUS RASK

1. *Slučaj Rask.* — Pre nego što pređemo na Boppovo delo, poučno je da se pozabavimo značenjem dela Rasmusa Raska (1787—1832). Njegovo delo i njegova uloga bili su rasvetljeni tek naknadno. Bréal, u pregledu začetaka komparativne gramatike (čak i u drugom izdanju iz 1875), navodi Raska jedino u vezi sa njegovim radovima o zendskom. Raumer je, međutim, već 1870. godine, ukazao na ono što je Grimm dugovao tom danskom lingvisti. Ali, Raskovo delo su na svetlost dana ponovo izneli pre svega njegovi zemljaci. Thomsen uočava već 1902. neke posebne odlike te ličnosti; a i Meillet od samog početka uzima u obzir Raskovo delo (1903). Zatim Jespersen (1922), Pedersen (1924) i, konačno, još produbljenije, Hjelmslev (1951) upotpunjuju predstavu o njemu. Raskov slučaj je veoma zanimljiv jer pokazuje kako opredeljenja određene epohe često uslovljavaju sud-

binu nekog izuzetnog dela i utiču na to da ono bude prihvaćeno ili neprihvaćeno; i kako je i sam istorijat tih istorijskih nesporazuma često uslovljen raznim činiocima. Tako, na primer, Pedersen, koji je čitao Thomsena i Raska, ostaje ravnodušan prema svemu onom što kod Raska nije komparativna gramatika, a i Meilletov stav (1922, 1923) je isti. Sude o Rasku jedino u svetlosti istorijske lingvistike svoga vremena. Treba sačekati Hjelmsleva — u okviru deskriptivne, strukturalne, neistorijske lingvistike — pa da Raskovo delo bude čitano, proučavano i prosuđivano na osnovu onoga što je on želeo da učini, a ne na osnovu onoga što bi njegovo doba ili naredno doba voleli da je učinio.

2. *Nepriznati pionir?* — Godine 1811. Rask je već filolog koji je izdao gramatiku starog islandskog. Sigurno već razmišlja o pisanju gramatike starog engleskog koju će i objaviti 1817. Godine 1818. objaviće i prvu poznatu gramatiku jednog germanskog jezika, delo anonimnog islandskog pisca iz XII veka o kome je već bilo reči.

Međutim, 1811. Danska akademija nauka raspisuje konkurs o sledećoj temi:

»Tragati za izvornim jezikom iz koga se stari skandinavski jezik može najpouzdanije izvesti, i potkrepiti to odgovarajućim primerima, putem istorijske kritike; utvrditi karakter tog jezika i njegove veze sa skandinavskim i sa germanskim, od najdrevnijih vremena do kraja srednjeg veka; tačno odrediti osnovne principe na kojima se sve derivacije i sva poređenja tih jezika moraju zasnivati.«

To je tema u čijoj formulaciji još uvek možda osećamo svu težinu bremena starih ideja o zajedničkim prajezicima, ali u kojoj ipak osećamo i čitavu težinu još uvek neoformljenog ali svesnog komparativizma sa kraja

XVIII i početka XIX veka. Rask se 1814. javlja na taj konkurs jednom rukom pisanom raspravom, *Investigation sur l'origine du vieux norrois ou islandais*. Taj rukopis biće izdat tek 1818. godine, dve godine pošto Bopp bude objavio svoje delo *Konjugationssystem* kojim su u očima učene evropske javnosti udareni temelji komparativne gramatike. Osim te nezgode i činjenice da piše na jeziku koji ima malobrojne čitaoce, Rask će imati i tu nesreću da ga na nemački prevede Vater, ali loše i delimično, pod naslovom koji je suviše nadahnut Adelungovom mišlju: *Über die thrakische Sprachklasse* (1822). Raskova rasprava dobila je nagradu Danske akademije. To je, po mišljenju Hjelmsleva, bio početak njegovih nedaća. Naime, vlasti koje su želele da ga usmere da istražuje u onom pravcu koji je u to doba bio rasprostranjen, nude mu i zapravo mu nameću daleko putovanje na Istok, čak do Indije (1816—1823), kuda on kreće ispunjen odbojnošću, posle zaustavljanja od preko godinu dana u Stokholmu i u Petrogradu, i noseći sa sobom čitavu jednu biblioteku, i ne haje baš mnogo za to kako će obaviti svoj zadatak. Naravno da izneverava nade koje su polagane u njega kao orijentalistu; nikada ne obavlja baš u potpunosti ono što se zapravo očekuje, oseća se progonjenim u svojoj karijeri, upušta se u istraživanja koja su tada mogla izgledati zastarela: o pasilaliji ili univerzalnom jeziku, o pasigrafiji, o reformi pravopisa. Na osnovu mnogih stvari u njegovom učenju moglo je izgledati da se više bavi traganjem za opštom gramatikom nego traganjem za komparativnom gramatikom. Umro je mlad, u 45. godini.

3. *Komparativna gramatika.* — Međutim, u svom delu *Investigation* ipak je u skladu sa svojim vremenom. Uspostavlja povezanosti između islandskog, skandinavskih jezika i germanskih jezika, grčkog, latinskog, litvanskog, slovenskog, jermenskog. Samo dopušta mogućnost povezanosti sa sanskritom i sa iranskim, a ne uzima u obzir keltske jezike (ali će tu dvostruku grešku ispraviti već 1818) i albanski (i u tom pogledu će se kasnije ispraviti). Što se tiče litvanskog, njegov doprinos je odlučujući, kao suprotnost Adelungu, koji će taj jezik još uvek prikazivati onako kako se to činilo u prethodnim vekovima, kao mešavinu slovenskog i germanskog. Što se tiče iranskog, Rask 1826. godine poredi taj jezik sa sanskritom i to poređenje je od presudnog značaja.

Njegovi radovi svakako sadrže mnoge zablude, kao i radovi njegovih savremenika. Ali, vrednost njegovih dela proizlazi pre svega iz njegovih principa i njegove metode. Prikazao je Adelunga 1809, a čitao je i Sajnovicsa i Gyármathija, koje i navodi. Čak i u svojoj raspravi *Investigation*, i to uprkos formulaciji Akademije, odbacuje mit o traganju za zajedničkim prajezikom:

»Pošto nam je«, piše Pedersen, »detaljno pokazao da je grčki najstariji i najprimitivniji od svih jezika srodnih starom norenskom, on nas u zaključku izričito opominje da ne zapadamo u zabludu da poverujemo da je norenski proistekao neposredno iz grčkog. Grčki je jednostavno najstariji preživeli ostatak [...] iščezlog jezika od koga potiče takođe i stari norenski.«[16]

A pre svega izričito tvrdi da se poređenje jezika mora zasnivati na gramatičkim kategorijama,

[16] *Discovery*, str. 249.

»jer«, piše on, »iskustvo pokazuje da je povezanost među rečima nešto krajnje neizvesno. Putem razmena među narodima, iz jednog jezika u drugi može preći neverovatan broj reči, bez obzira na to koliko ta dva jezika mogu biti različita i po poreklu i po tipu [...]. Gramatička sličnost je mnogo izvesniji pokazatelj srodnosti ili istog porekla, jer jedan jezik koji se meša sa nekim drugim jezikom vrlo retko pozajmljuje ili uopšte ne pozajmljuje morfološke promene ili nastavke jezika sa kojim se meša [...]. Ta vrsta srodnosti koja je najvažnija i najizvesnija je, međutim, do sada bila gotovo u potpunosti prećutkivana kad se utvrđivalo koji jezici iz kojih proizlaze, i to zanemarivanje je glavna zabluda u većini rasprava iz prošlosti posvećenih tom predmetu; upravo zbog toga su radovi koji nam prethode toliko nepouzdani i upravo zato nemaju veliku naučnu vrednost«[17].

Međutim, u drugom planu se možemo oslanjati i na rečnik; a u tom pogledu je Raskova formulacija veoma vredna zbog preciznosti postupaka koje predlaže:

»Jedan jezik, bez obzira na to koliko se mešao sa drugim jezicima, pripada istoj grani kao neki drugi jezik kad su mu sa tim jezikom zajedničke najsuštinskije, najkonkretnije, najobičnije reči [...]. Kad se kod dva jezika pronađe srodnost među takvim rečima, i to sa takvom učestalošću da se iz toga mogu izvući pravila o prelasku nekog slova u neko drugo određeno slovo u drugom jeziku, onda to znači da između ta dva jezika postoji suštinska povezanost.«[18]

Iako još uvek govori o *slovima*, a ne o glasovima, Rask je, od 1814, značajan zbog pažnje koju poklanja pojavama fonetske povezanosti. On pre Grimma formuliše zakone o promenama konsonanata u germanskom: prelazak sa *p* na *f* (*pater* > *faðir*, itd.), sa *t* na *þ* (*treis* > *þrir*, itd.), sa *g* na *k* (*genos* > *kyn*, itd.). Pedersen primećuje da je Rask sigurno u izvesnoj meri uticao na Grimma; a posledice su očite, ako se pogledaju prvo iz-

[17] *Discovery*, str. 250—251.

[18] *Discovery*, str. 251.

danje (1819) i drugo izdanje (1822) Grimmove *Deutsche Grammatik*: u prvom izdanju nema nijedne reči o fonetici, a u drugom joj je posvećeno 595 stranica.

4. *Ko je Rask?* — Od 1870. do 1920. godine oni danski lingvisti koji otkrivaju Raska i ukazuju drugima na njega donose gotovo uvek isti sud o njemu. Po Pedersenovom mišljenju, on je napisao »začetak«, »prvi nacrt« jedne komparativne gramatike, ali sa pogreškama; verovatno je kasnije mogao ukloniti mnoge od tih pogrešaka, ali »ostatak njegovog kratkog života ispunjenog stalnim radom bio je posvećen drugim poduhvatima«, dodaje Pedersen, sa osetnim tonom žaljenja[19].

Po Meilletovom mišljenju (i mišljenju istoričara lingvistike koji su došli posle njega i koji su ga u tom pogledu uglavnom sledili), Rask je »naučniji«, »dosledniji« i »moderniji« od Boppa[20], ali »okolnosti nisu omogućile Rasku ni da razradi svoju ideju, ni da se dalje bavi njome«[21]. Na Raska se još uvek gleda kao na pionira komparativne gramatike. Smatra se da spada među one koji su dali putokaze za razvoj komparativne gramatike: ali, pošto piše na danskom, pošto se nije odmah upoznao sa sanskritom, pošto su njegova dela objavljena sa zakašnjenjem, a i život mu je bio kratak i nesređen, to mu je onemogućilo da dâ sve od sebe, tako da, nažalost, nije mogao da postane utemeljivač komparativne gramatike, što je trebalo da bude i što je zasluživao da bude.

---

[19] *Discovery*, str. 248—254.

[20] *Introduction*, str. 418.

[21] *Linguistique*, II, str. 153.

Ovakav način prikazivanja stvari jeste lep primer za linearno svođenje u istoriji. U stvarnosti, Raskova putanja je bila mnogo drukčija. Da bismo je sagledali u čitavoj njenoj složenosti, treba jasno da sagledamo da je prvo bio romantičar sličan nemačkim romantičarima i zaokupljen skandinavskim nacionalnim starinama, verovatno iz istih razloga kao i njegovi savremenici, ali da je brzo promenio način gledanja i zainteresovao se ne za filologiju i za istoriju, nego za opis sistema jezika, na šta ga navode njegovo obrazovanje u duhu XVIII veka i njegove lične duhovne sklonosti. Ona prividno beskorisna biblioteka koju uz velike teškoće nosi sa sobom u Indiju, u kovčezima, u kočiji koja je posebno pravljena za te svrhe, neophodna mu je za džinovski rad o kome sanja i koji silno želi da započne, i pored toga što putuje: želi da napiše opštu gramatiku koja ne bi bila zasnovana na *apriornostima* filozofije, nego »izvedena iz istinskih jezika«, kako sam to kaže. Tako je nastalo njegovih 150 rukopisa u kojima opisuje strukture raznih jezika sveta; tako su nastale i deskriptivne gramatike koje piše posle 1823: španska, islandska, frizonska, italijanska gramatika i gramatika jezika akra (Obala Slonovače), itd. i one zbunjuju sve koji od njega očekuju da piše komparativne gramatike. Bio je pre svega gramatičarski i racionalan duh i već Thomsen je to jasno uočio i ispravno je pisao:

»Pre svega, Rask je sistematičar koji se okreće od istorije i zanima se za ono što se u XX veku zove deskriptivna lingvistika i tipologija. On, i pored privida, svakako mnogo više pripada XVIII nego XIX veku. A na njegovom primeru se dobro vide svi oni preživeli ostaci iz XVIII veka koji postoje u mladoj lingvistici XIX veka, čak i komparativnoj, dok mi danas suviše ističemo oštar rez između ta dva veka i te dve lingvistike, u preteranoj težnji za periodizacijom i diferencijacijom. Izgleda da je Rask imao ambiciju da izgradi jednu lingvističku

sistematiku, i u tome se izričito poziva na Linnéa, što je veoma rečito. Osim toga, a i tu pokazuje šta sve lingvistika XIX veka pozajmljuje, i to veoma svesno, od XVIII veka, on tvrdi da je jezik predmet prirode i da spoznavanje jezika liči na istoriju prirode. Jezik nam pruža dva predmeta za filozofsko razmatranje: 1. odnosi među objektima, odnosno sistem; 2. struktura tih objekata, odnosno fiziologija. To nije nešto mehaničko, već, naprotiv, vrhunska pobeda primene filozofije na prirodu, ako omogućava da se pronađe istinski sistem prirode i da se pokaže njegova istinitost.« (Naveo Hjelmslev, str. 148—149)

Upravo zbog tog traganja za sistemom jezika istorijska lingvistika je često pogrešno procenjivala Raska. Hjelmslev, kome dugujemo istorijsko i psihološko razjašnjenje, svakako ima pravo kad piše da »izrazi 'srodnost među jezicima' i 'porodica jezika' nemaju isto značenje za Raska i za njegove naslednike«, i da »razlikovanje između tipološkog stanovišta i genetskog stanovišta [...] nije uspostavio Rask« (str. 153—154). Rask proučava pre svega srodnosti struktura, tipološke srodnosti — i time se vrlo često mogu objasniti njegove zablude zbog kojih mu njegovi savremenici zameraju: na primer, to što je u početku odbijao da uvrsti keltski među indoevropske jezike.

Rask je nesumnjivo najizrazitiji primer koji ilustruje sledeću, veoma tačnu Pedersenovu tvrdnju, koji ipak nije uvideo do koje mere ona važi i za samog Raska: »I pored toga što je prividno veoma različita, lingvistička nauka XIX veka logički nastavlja da razvija dostignuća koja su joj prethodila.« (*Discovery*, str. 12)

3. FRANZ BOPP (1791—1867)

1. *Atmosfera toga doba.* — Atmosfera u kojoj su nastala Boppova dela biće opisana nepotpuno ako se ograničimo na to da pomenemo otkriće sanskrita i nagli razvoj komparativizma koji se primenjuje na svim mogućim poljima. Treba istaći bar još dva aspekta tadašnje misli. Mora se, pre svega, voditi računa o veoma snažnoj struji radoznalosti usmerene ka poreklu misli i religije — složenoj struji u kojoj su počeci istinskog istorijskog stava izmešani sa polemičkim predmetima kojima se ta epoha bavila. Pažnja se okreće prema Istoku i pretražuju se najdrevnije filozofije u nadi da će se tu naći otkrića o poreklu ljudskog duha koja će biti u većoj meri zadovoljavajuća. Za većinu orijetalista koji se tada obrazuju, proučavanje jezika je, kao što Bréal veoma dobro primećuje, nezaobilazni kuluk koji treba odraditi da bi se doprlo do verske misli (naslov koji Schlegel odabire je tipičan: on piše o *jeziku i mudrosti* Hindusa). I sledeća izjava W. Jonesa već ima taj smisao:

»Uvek sam smatrao da su jezici samo oruđe istinskog saznanja.«

Još uvek je, dakle, prisutna atmosfera filozofije prosvećenosti; a Bopp je produkt jedne od tipičnih škola koje najbolje odražavaju tu struju: bio je Windischmannov učenik i, samim tim, potpuno zadojen učenjima koja propovedaju Creuzer i simbolistička škola iz Hajdelberga. Predgovor koji je njegov učitelj napisao za *Conjugationssystem* je rečit u tom pogledu: hvali Boppa zbog njegove sklonosti ka ozbiljnoj nauci i kaže:

»posvećuje se pre svega istraživanju jezika, jer se nada da će tim putem doći do bližeg saznanja o prirodi i zakonima ljudskog duha«.

Druga odlika tog doba je nemački romantizam koji se rađa — i ona nije baš sasvim nezavisna od one prethodne. Želja za tim da se da ugled nacionalnim vrednostima kako bi se pružio otpor francuskom klasicizmu koji sve preplavljuje i koji je već okoštao navodi na istorijska

istraživanja germanske prošlosti. Grčko-rimskim starinama suprotstavljaju se nacionalne starine; grčko-rimskim epopejama suprotstavljaju se nacionalne epopeje kao što su *Eda, Nibelunzi,* Osijan; a zatim i *Ramajana* i *Mahabharata,* kad se za njih bude saznalo. Schlegel i Bopp u svojim delima-programima daju, posle lingvističkog uvoda, prevode hinduskih tekstova, koje lingvisti samo uzgred pominju; ali, istorijski gledano, u duhovima čitalaca ti prevodi imaju istu težinu kao stotinak stranica o jeziku koje im prethode. U Rousseauovom i Herderovom duhu, pravi se stroga razlika između *Kunstpoesie* i *Naturpoesie*: da bi se nacionalni preci suprotstavili klasičnim precima — čime se opravdava francuski klasicizam — razrađuje se teza o spontanom narodnom stvaralaštvu i o moćnoj stvaralačkoj intuiciji primitivnih naroda, koju Creuzer veoma voli. A Bopp je, čak i onda kad ih odbacuje, zadojen tim učenjima, koja se moraju razjasniti da bi se Bopp sagledao u pravom svetlu.

2. *Utemeljivač komparativne gramatike.* — Bopp je rođen u Majncu, bio je Windischmannov učenik i boravio je u Parizu od 1812. do 1816. Tu je slušao predavanja Sylvestrea de Sacyja i proučavao persijski, arapski, hebrejski; a i sanskrit sa Chézyjem, koji od 1814. drži katedru na *Collège de France.* Upravo u Parizu nastala je naučna rasprava *Ueber das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt, 1816) zahvaljujući kojoj Bopp postaje utemeljitelj komparativne gramatike. Windischmann onda dobija od bavarskog kralja stipendiju za Boppa, koji odlazi

u London (1816—1820). Tu upućuje Humboldta u sanskrit i sreće Colebrookea i Wilkinsa. Po povratku u Nemačku, ne dobija mesto profesora sanskrita koje je tražio na Univerzitetu u Vircburgu, jer se na tom univerzitetu još uvek smatra da je proučavanje tog jezika »od male koristi« za klasične filologe. Humboldt ispravlja tu grešku već 1821, pozivajući Boppa na katedru za sanskrit Berlinskog univerziteta. Izgleda da je od tada izvanredan razvoj koji će komaprativna gramatika doživeti u Nemačkoj uslovljen mudrim trudom koji ulaže jedan uticajan čovek, Humboldt, a pre svega jednom situacijom koja u Francuskoj ne postoji, odnosno nemačkim romantizmom u filozofiji, politici i kulturi, koji je sav okrenut ka otkrivanju i veličanju nacionalne prošlosti, u koju je uključen i nemački jezik sa svojom istorijom, a toj istoriji priključuje se sanskrit: već 1823. Klaproth će za indoevropske jezike izmisliti termin indogermanski jezici, koji na prilično neodgovarajući način određuje poreklo nemačkog jezika, ali koji će prihvatiti svi u Nemačkoj izuzev Boppa (i Schopenhauera).

Bopp će tokom pedeset godina delovati kao komparatista. Predaće, jednu za drugom, pet rasprava Berlinskom univerzitetu: *Vergleichende Zergliederung des Sanskrits und der mit ihm verwandten Sprachen* (1824—1831); a zatim *Vergleichende Grammatik* (1833—1852)[22].

Ako Raskova i Boppova dela posmatramo ostavljajući po strani rezultate koje su dala, primećujemo da se, s jedne strane, kod Raska poređenje ne odnosi na

[22] Drugo izd., 1857—1861; 3. izd. 1866—1870; prevod na engleski 1845—1853; prevod na francuski 1865—1872, 2. izd. 1875.

sanskrit, a da se, s druge strane, kod Boppa ono ne odnosi ni na latinski, ni na slovenski (koji će dodati 1833. i 1835), ni na jermejski (koji će dodati 1857). Kod Boppa, poređenje uključuje i persijski, o kome on 1816. ima samo zastarela shvatanja o iransko-germanskim srodnostima uočenim u XVI veku. Ne uviđa srodnost sa keltskim, koji će uključiti 1838, ali na kome će raditi tek 1854, a ni sa albanskim, koji će uključiti 1854.

Na planu principa i metoda, poređenje Boppa sa Raskom pokazuje da je Bopp u početku uži: njegov rad odnosi se samo na fleksije glagola; ali, proširiće svoje polje delovanja već prilikom prerade dela *Conjugationssystem*[23] za englesko izdanje, tako što će uzeti u obzir i sistem deklinacija. Na tom planu ga, uostalom, treba odmeravati u odnosu na Schlegela, koji je stvorio pojam fleksije. Bopp kritikuje Schlegela i Grimma i odbija da izjednačava vokalne alternacije u okviru korena i afikse koji se dodaju korenima i nazivaju i jedni i drugi fleksijom: po njegovom mišljenju, samo afiksi koji se dodaju na korene jesu fleksije. Inače, prihvata shvatanja braće Schlegel o tom pitanju: zastupa ideju o klasifikovanju jezika koje podseća »na carstvo prirode« (?), za koju smatra da je »puna smisla«, i ideju o superiornosti indoevropskih jezika.

3. *Boppova teorija.* — Najslabija tačka Boppovog dela nikako nije to što, kao čitava njegova epoha, neprekidno izjednačava jezik sa živim *organizmom*, dajući tom

[23] *Analytical Comparison of the Sanskrit, Greek, Latin and Teutonic Languages, Shewing the Original Identity od their Grammatical Structure*, 1820, ponovno izdanje 1889.

terminu čas onaj smisao koji mi danas dajemo terminu *struktura* (»Stavljam sebi u zadatak da u ovom delu dam opis organizma raznih jezika koji su navedeni u naslovu«), a čas onaj smisao koji ima u prirodnim naukama. Njegova suštinska teorija je neuspela. U početku se možda kolebao da li da u sanskritu vidi zajednički prvobitni jezik, ali je zatim jasno odustao od te utopije:

»Ne verujem da treba smatrati da su grčki, latinski i drugi jezici Evrope proistekli iz sanskrita [...]. Skloniji sam tome da sve te jezike, bez izuzetka, smatram postepenim promenama jednog jedinog i istog prvobitnog jezika«,

piše on u *Annales de littérature orientale*[24]. Ali, on kroz sanskrit neumorno traga za samim poreklom jezika: »Nastojimo da posmatramo jezik u njegovom nastanku i razvoju«, precizira on u predgovoru svoje *Grammaire comparée* (str. 2). Pošto je sanskrit stariji od grčkog i latinskog i pošto mu je morfologija providna, on misli da se preko njega može vratiti daleko u prošlost, do prvobitnog stanja jezika, dospeti do prvobitnih reči, do izolovanih jednosložnih korenova u kojima se pre njega uvek uočavao — kao što su to verovali Schlegel, Adam Smith, Court de Gébelin, De Brosses — označavajući odnos koji ide od čistog glasa ka smislu, s tim što prvi glasovi moraju da budu označujući sami po sebi, a ne u smislu proizvoljnosti znaka (to poslednje pitanje, »tajna korenova«, »uzrok zbog koga je neki prvobitan pojam obeležen ovim, a ne onim glasom« jedino je pitanje u koje se »neće upuštati«)[25]. Upravo ta hipoteza ga, 1840,

[24] London, 1820.

[25] *Gram. comp.*, predgovor, str. 1.

navodi da pokuša da utvrdi srodnost kavkaskih, indonezijskih, malezijskih i polinezijskih jezika sa indoevropskim jezicima. Ona ga — što je nasleđe Port-Royala — navodi i na to da svuda želi po svaku cenu da nađe nastavke proistekle iz korena *es*, »être«, »biti«, »apstraktnog« glagola, prvobitnog glagola »imenice«. Navodi ga i na to da ponovo opravdava teoriju o dekadenciji jezika. Francuska lingvistika je uvek bila veoma neprijateljski nastrojena prema tom misticizmu *Ursprachea*, čime se objašnjava zašto je Bréal onako strog prema Schlegelu i njegovom delu *Weisheit*, »koje se posle prvih poglavlja gubi u gustoj magli hipoteza« (str. X) — ili prema Humboldtu; a i Meilletovi sudovi: iako brižljivo opisuje veličinu Boppovog doprinosa, ne propušta da, već 1923. godine[26] ukaže na to čime »romantični« deo njegovog opusa, i njegovo »himerično« tumačenje lingvističkih oblika, razočaravaju. Za razliku od Arensa, koji se 1955. godine još uvek divi svemu kod Boppa i kao da piše neku pobožnu porodičnu hroniku u kojoj su svi preci pomalo genijalni (divi se čak i velikom otkriću apstraktnog glagola uključenog u glagolski koren), treba napomenuti da su Bréal i Meillet bili, uopšte uzevši, izvanredni kada detaljno, sa krajnom istorijskom istančanošću, analiziraju razvoj lingvistike, do te mere da je, u tom pogledu, svaka njihova rečenica sugestivna i navodi na egzaktno istorijsko istraživanje koje još treba obaviti. Meillet, na primer, i u svom delu *Introduction à la grammaire comparée des langues i.-e.*, gde veliča Boppa, ne okleva da napiše

[26] *Linguistique*, II, str. 153; isp. takođe str. 185.

»da je ovaj pronašao komparativnu gramatiku pokušavajući da objasni indoevropske jezike, kao što je Kristifor Kolumbo otkrio Ameriku tražeći put za Indiju«[27]. To je izvanredan istoričarski sud, kao što su i sudovi koje u dva navrata izriče o sledećoj pojavi: da su i najsmelija Boppova razmišljanja »nesumnjivo više učinila u početku za uspeh komparativne gramatike, nego čvrsti deo njegovog dela«[28]. Treba sačekati Verburga koji će 1950. godine dati iscrpnu analizu uslovljenosti istorijskim činjenicima u čijoj svetlosti se konačno uviđa zašto u čitavom Boppovom delu postoje realistički principi (koje Verburg, nesumnjivo s pravom, povezuje sa Leibnizom) i mnogi jednostrani pogledi i mnoge metodološke greške. Zahvaljujući njemu jasno se vidi još uvek utopijski smisao Boppovog pojma *koren*, koji suprotstavlja Schlegelu, ali i Grimmu[29].

Ovo utvrđivanje pravih Boppovih zasluga, koje je istorijski u najvećoj mogućoj meri tačno, ni na koji način ne umanjuje značaj njegovog dela. Naprotiv, kad ga, u njegovom vremenu sagledamo onakvog kakvo je bilo, bolje procenjujemo izvesne elemente koji su prolazili nezapaženo u pojednostavljujućem uzdizanju njegovog dela. A pre svega jasnije uočavamo do koje mere je Bopp, kao uostalom i Rask, u suštini najmanje romantičar među lingvistima svoga doba. Na primer, on u predgovoru svom delu *Vergleichende Grammatik* zadržava termin *indoevropski*:

[27] *Ibid.*, str. 458, 3. izd., 1934.

[28] *Linguistique*, II, str. 185; isp. takođe str. 154.

[29] Videti njegovo delo *Grammaire comparée*, t. I, str. 221 i sledeće, par. 105 do 108.

»Ne mogu«, piše on, »da odobrim izraz *indogermanski* pošto ne vidim zašto bi se Germani smatrali predstavnicima svih naroda našeg kontinenta.«[30]

Godine 1833, ima u tome mnogo poštenja, antiromantizma, a i naučne hladnokrvnosti. Meillet takođe piše, s puno prava, da bi istakao koliko Bopp nije romantičar, da je »on bio samo *stručnjak* za istraživanje«[31] i da je njegova zasluga bila što je »dao precizan oblik idejama koje bi, u svom opštem obliku, ostale jalove«[32]. A kad govori o »mističnom karakteru« koji je komparativna gramatika u početku imala kod Nemaca, Meillet uvek isključuje Boppa, »koji je po prirodi bio pozitivistički duh«[33]: godine 1829, u jednom prikazu o Windischmannu, Boppovom učitelju (koga je razočarao), on dobro ističe put kojim Bopp kreće: za druge je, prema rečima R. Gérarda, »sanskrit bio samo ključ za prvobitni svet«, — dok Bopp tvrdi: »Za mene je pre svega važan jezik...«[34]. Meillet nam sigurno još bolje nego Pedersen, čiji sud o Boppu je već izvanredan[35], pomaže da pravilno sagledamo tog naučnika, koji je više gramatičar nego »filozof«, više zaljubljen u *Kleinarbeit* nego u široki *Geisteswissenschaft*; jer bivši Windischmannov učenik je svesno definisao sebe u jednoj rečenici kojom se odvojio i od čitave metafizike svog obrazovanja, i od W. Jonesa,

[30] Str. 21 prevoda na francuski.

[31] *Linguistique*, II, str. 153.

[32] *Ibid.*, str. 153.

[33] *Ibid.*, str. 216.

[34] Gérard, *L'orient...*, str. 157.

[35] *Discovery*, str. 256—257.

i od Herdera, Schlegela i Humboldta, i koja je zaista rečenica-proglas lingvistike u rađanju i kojom se Bopp suprotstavlja čitavoj tradicionalnoj filologiji: »Jezici kojima se bavi ovo delo proučavani su zbog njih samih, odnosno kao predmet, a ne kao sredstvo saznanja.«[36] To je rečenica u kojoj je, inače, nemoguće ne videti najavu poslednje rečenice iz Saussureovog dela *Cours de linguistique générale,* koja je možda proistekla iz nje.

4. LINGVISTIKA POSLE FRANZA BOPPA

1. *Istorijska lingvistika ili komparativna gramatika*? — Za razliku od Leroya, koji misli da »od 1870. komparativna gramatika kreće novim smerom«[37], Kukenheim, privučen metodom prikazivanja koja je nazvana metodom *generacija*[38], razlikuje prvu trećinu XIX veka koja je komparativistička, od druge trećine koja je, po njemu, doba istorijske lingvistike. A, po Pedersenovom mišljenju, taj vek deli se na dva perioda: prvi period se prostire od Raska i Boppa do Schleichera, na vrhuncu dela (1862); drugi deo počinje oko 1870. godine[39], a godina 1876. je »najodlučnija godina za preobražaj indoevropske lingvistike«[40]. Meillet je smeštao tu promenu u isto vreme, ali je njene prve znake uočavao već u *Deutsche*

[36] *Vergleichende Grammatik*, predgovor, franc. izdanje, str. 8.

[37] *Grands courants*, str. 40.

[38] *Esquisse*, str. 4.

[39] *Discovery*, str. 242—243.

[40] *Ibid.*, str. 273; takođe str. 277.

Grammatik Jakoba Grimma[41] i *Grammatik der romanischen sprachen* Friedricha Dieza[42].

»U isto vreme kad je Bopp razrađivao komparativnu gramatiku«, kaže on, »Jakob Grimm je stvarao istorijsku gramatiku nemačkog [...]. Ubrzo se i drugi ugledaju na taj uzor, pa Diez stvara komparativnu i istorijsku gramatiku romanskih jezika [...]. Od 1870. istraživanje je, uostalom, poprimilo nov karakter.«[43]

Što se tiče datuma, on deli Saussureovo mišljenje »da je lingvistika u pravom smislu, koja je poređenju tačno odredila mesto koje mu pripada, nastala iz proučavanja romanskih i germanskih jezika«[44], i da se »tek negde oko 1870. počelo postavljati pitanje uslova života jezika«[45], sa Whitneyjem (1875), a zatim sa mladogramatičarima (1876).

Taj problem periodizacije, koja izgleda samo olakšava izlaganje, pretpostavlja da prvo u stvari bude dato rešenje za jedan drugi problem: šta je to komparativna gramatika (koja je ponekad nazivana, kao što to čini čak i Saussure, ugledajući se na Engleze, komparativna filologija)? Možda ćemo moći da razgraničimo periode ako znamo po čemu se ona razlikuje, ili bi trebalo da se razlikuje, od istorijske lingvistike, koja dolazi posle nje.

2. *Jedna čisto komparativistička epoha.* — Meillet kao da se koleba. Čas, onda kad suprotstavlja Boppovu komparativnu gramatiku Grimmovoj istorijskoj lingvisti-

[41] T. I, 1819; 2. izd. 1822; sledeći tomovi 1826, 1831, 1837.

[42] 1836—1844.

[43] *Linguistique historique...*, II, str. 155—156.

[44] *Cours*, str. 18, preveo S. Marić.

[45] *Ibid.*, str. 18, preveo S. Marić.

ci, postavlja ta dva shvatanja kao potpuno različita. Čas, naprotiv, kao da ih izjednačava:

»Ako postoji«, piše on, »komparativna gramatika, odnosno istorijska lingvistika...«[46]

Može se u najmanju ruku reći da pokazuje sklonost da umanjuje ono po čemu se one razlikuju ili suprotstavljaju jedna drugoj, pošto je jedna od njih samo procvat one druge, kao što je to slučaj sa »gramatikom koja je istovremeno komparativna i istorijska«, kod Dieza. Meilletova poslednja reč o tom predmetu nalazi se nesumnjivo u njegovom delu *Traité de grammaire comparée des langues classiques*:

»Iako se komparativna gramatika u Francuskoj predaje već pedesetak godina«, kaže on, »treba priznati da ne postoji nauka sa tim imenom; postoji samo komparativna metoda. Ono što se neprikladno naziva komparativnom gramatikom samo je jedan poseban oblik istorijske lingvistike. Baviti se komparativnom gramatikom nekog jezika znači baviti se istorijom tog jezika osvetljavajući je onim što pruža komparativna metoda. Istini za volju, istorijska gramatika toliko dobija upotrebom te metode da ne može da je se liši.«[47]

Zato, na primer, J. Perrot, koji ga verno sledi, opisuje *komparativnu metodu* i govori o *istorijskim poklapanjima* i *istorijskom objašnjenju* još od prve rečenice: obuhvata svojim »bilansom sadašnjeg stanja istorijske lingvistike« sve ono što se radilo od Raska i Boppa do Sapira i Benvenistea[48].

Ono što unosi zabunu je činjenica da je komparativna gramatika kao istorijski trenutak mislila da ima i za-

[46] *Linguistique historique...*, t. II, str. 153.

[47] *Op. cit.*, str. 1.

[48] *La linguistique*, str. 72, 75, 76, 91.

ista je i imala istorijske preokupacije u širokom smislu te reči. Pitanje koje je postavila Danska akademija podsticalo je na istraživanje porekla starog skandinavskog jezika »putem istorijske kritike«. Ona je tako suprotstavljala to istraživanje teološkim, metafizičkim ili filozofskim spekulacijama prethodnih vekova o poreklu jezika i zajedničkom prajeziku. I sam Grimm govorio je odgovarajućim rečima o istorijskoj (a ne komparativnoj) obradi germanskih jezika, što je moglo, prihvatanjem njegovog načina izlaganja stvari, dovesti do toga da se on proglasi utemeljivačem istorijske lingvistike. Osim toga, komparativna metoda ostajala je čvsto istorijska, zbog svog, inače sasvim novog nastojanja da pronađe ne poreklo sveta, nego stanje koje je neposredno prethodilo stanju poznatih jezika u njihovom najstarijem obliku. Tvrdnje da je postojalo to stanje — hipotetički jezik koji će biti nazvan zajedničkim indoevropskim jezikom — zasnivale su se na strogo istorijskoj građi i na dobro potvrđenim jezičkim stanjima, kao što su vedski sanskrit, homerovski grčki, iranski iz *Aveste*, stari latinski, gotski, slovenski itd. Kao rezultat tih napora da se razvoj jezika smesti u strog okvir, dobijamo genealoško stablo indoevropskih jezika koje će nacrtati Schleicher: hronologija koja je bez datuma, ali za koju se ipak pretpostavlja da je istorijska, i uzastopna grananja preko kojih se prelazi sa indoevropskog na sve jezike koji su njegovi potomci, u prvom, drugom, trećem kolenu i u XIX veku.

Međutim, na planu istorije lingvistike, ipak ostaje korisno da se jasno razlikuje jedan period komparativne gramatike, koji je drugačiji od perioda istorijske lingvistike. Bréal je, u svom uvodnom predavanju na *Collège*

de France, decembra 1868, već bio jasno svestan prelaska sa komparativne gramatike na istorijsku lingvistiku.

»Tako se«, kaže on, »naša nauka neprekidno razvija i sve više teži da svoj naziv komparativna gramatika, koji može dovesti do zabune, zameni svojim pravim nazivom, a to je naziv istorijska gramatika.«[49]

Cilj komparativne gramatike je prevashodno da ustanovljava srodnost među jezicima, a ne da utvrđuje kako se, korak po korak, odvijao istorijat njihovog razvoja. Njena metoda je stroga komparacija. Njeno delo je završeno, a njene mogućnosti su iscrpljene kad pokaže da snop morfoloških sličnosti koji nalazi kod dva jezika ne može biti plod slučaja i da, prema tome, ta dva jezika treba smatrati genetski srodnim, s tim što jedan od njih proističe iz drugog ili što oba proističu iz nekog zajedničkog izvora. Komparativna metoda kao takva ne podrazumeva nikakvo pribegavanje istorijatu evolucije jezika. Razmatranje komparativnih istorijskih momenata nije od neposrednog značaja za ustanovljavanje srodnosti među jezicima: da bi napisao *Das Conjugationssystem*, Bopp je mogao da operiše vedskim sanskritom iz doba pre prvog milenijuma pre naše ere, homerovskim grčkim iz IX ili VIII veka pre naše ere, latinskim iz V ili IV veka, a zatim gotskim iz IV veka naše ere, slovenskim iz IX veka i persijskim svoga doba. Postoji, dakle, jedna epoha komparativne gramatike tokom koje komparativna metoda nije organski povezana sa istorijskom metodom.

Drugi izvor zbrke je činjenica što se već od doba komparativne gramatike ispoljavaju zameci metode i teorije koje će stvoriti istorijsku lingvistiku. Grimm je, kad

[49] *Idées latentes*, str. 5.

je pravio komparativnu gramatiku germanskih jezika, raspolagao tekstovima koji su obuhvatali period od četrnaest vekova i mogao je tako da počne da proučava kontinuirani razvoj oblika koje je poredio. To još više važi za Dieza, koji je raspolagao dokumentima koji su obuhvatali preko dva milenijuma, i, osim toga, jezikom za koji je bilo pouzdano utvrđeno da je zajednički prajezik svih romanskih jezika. Upravo te činjenice pokazuju zašto kod lingvista postoje kolebanja u vezi sa gore pomenutom periodizacijom. S jedne strane, može se smatrati da istorijska lingvistika postoji već od 1830. godine — a onda čak i od 1822. ili 1819. godine: dovoljno je setiti se Grimma i Dieza. A s druge strane, datum rađanja istorijske lingvistike može se pomeriti čak do doba posle Schleichera, do perioda oko 1870. godine: u tom slučaju se misli na stvaranje zaista naučnih metoda koje u potpunosti omogućavaju da se prikažu ne srodnost među jezicima, nego sve evolucije lingvističkih oblika određenog jezika kroz sveukupnost njegovog istorijata.

3. *Od Boppa do Zeussa.* — Istorijat komparativne gramatike posle 1816. godine je istorijat kontinuiranog razvoja koji, pravo govoreći, možda više ne spada u opštu lingvistiku i koji je, uostalom, bio mnogo bolje izložen u svim istorijskim pregledima, od Bréala do Leroya. Pored Grimma, Eugène Burnouf (1801—1852) objavio je svoje delo *Commentaire sur le Yasna* (1833—1834) koje je omogućavalo da se iranski potpuno unese u komparativnu gramatiku indoevropskog. Rask se ponovo pozabavio gramatikom finsko-ugarskih jezika koju je već solidno postavio Gyármathi (1799). Komparativnu gramatiku

slovenskih jezika daje, posle Čeha Dobrovskog (1753—1829), Slovenac F. Miklošič (1813—1891), čija je *Grammaire comparée des langues slaves* u pet tomova izašla u periodu od 1852. do 1875. godine. Godine 1844. Theodor Benfey (1809—1881) je napisao komparativnu gramatiku starog egipatskog, povezujući ga s jedne strane sa koptskim, a s druge strane sa semitskim jezicima. Filolozi vezani za tradicionalno proučavanje grčkog i latinskog dugo su se opirali struji misli koja je proistekla iz Boppovog dela. S jedne strane, ljutili su se zbog tog upada trećeg klasičnog jezika, čije su vrline beskrajno hvalili oni koji su ga otkrili, tvrdeći da je najstariji, najsavršeniji, najlepši; s druge strane, bez milosti su ukazivali na Boppove slabosti, na primer na planu latinske filologije, da bi odbacili čitavo njegovo delo. Oni su, dakle, poslednji dali komparativnu gramatiku svog polja proučavanja. Izazivajući i neke polemike sa svojim istomišljenicima, Georg Curtius izdaje 1852. prvu gramatiku grčkog jezika u kojoj su uzeti u obzir rezultati komparativne metode; a Danac Madvig (1804—1886) prihvata se istog posla u vezi s latinskim.

Ostaje nam da u ovaj prikaz komparativističkih aktivnosti, u kome dolazimo do 1870. godine, smestimo keltske jezike. Njihova iznenađujuća morfologija zbunjivala je prve istraživače, a Rask ih je odbacio 1814, a zatim ih je, 1817, uključio u proučavanje. Bopp je postavio nekoliko smernica, 1838, u knjizi *Sur les langues celtiques du point de vue de la recherche linguistique comparée*, ali nije uspeo da dođe do toga da se osposobi da prikaže čitavu morfologiju keltskog. Rešenje je našao J.-K. Zeuss (1806—1856) i objavio ga 1853. u Lajpcigu, u

delu *Grammatica celtica*. Najviše začuđuje to što je, u tom domenu, gde je sve trebalo da bude dočekano sa najvećom otvorenošću duha, pošto još gotovo ništa nije bilo otkriveno, Zeuss, obični gimnazijski profesor, imao mnogo muka da postigne da se njegov glas čuje, da nije dobio nikakvu pomoć, nikakvo bolje mesto, i da mu univerzitetski krugovi nisu poklonili nikakvu pažnju. Kad Bréal beleži da Boppu (koji je prethodne godine završio objavljivanje svog dela *Vergleichende Grammatik*) izgleda nije »palo na pamet« da pročita Zeussa, to je pesnička figura koja prikriva istinu o jednom smelom poduhvatu u istoriji nauke o kome tek treba razmisliti. Veliki učitelj je ponovo obradio keltski godine 1854, za drugo izdanje svog dela (1857—1861).

4. *Ćutanje Francuza*. — I neke druge činjenice o istorijatu komparativne gramatike takođe zaslužuju posebnu pažnju, zbog čisto istorijskog razmišljanja koje nameću. Prva, vrlo poučna činjenica jeste da je francuska nauka više od pola veka paradoksalno ćutala što se tiče komparativne gramatike. Ovde paradoks leži u tome što su svi osnivači te discipline boravili u Parizu da bi se tamo upoznali sa sanskritom. Sylvestre de Sacy, koji je čitao Gyármathija i Wilkinsa i čijom zaslugom je otvorena katedra za sanskrit za Chézyja koji podstiče Burnoufove i Champollionove radove, predstavlja dovoljno objašnjenje za tu pojavu; Francuska je tada bila bukvalno gluva za novu nauku zbog svoje kulturne tradicije zadojene Port-Royalom. Sylvestre de Sacy dobro pokazuje do koje mere je lingvistika bila potpuno odsečena od fonetike: taj profesor arapskog na *Collège de France* nikada

nije progovorio arapski koji je naučio sam, bez ičije pomoći:

»Tako«, piše on, »ja ne mogu da razgovaram na arapskom, niti mogu da razumem ono što se na tom jeziku kaže, pošto u mladosti nisam imao nikakvu priliku da govorim tim jezikom, pa čak ni da ga čujem [...]. Jedini učitelji bile su mi knjige.«

On će se čitavog života eksplicitno opirati komparativnoj gramatici u ime opšte gramatike:

»Opšti principi i definicije zajedničke svim jezicima zasnovani su na samoj prirodi stvari i na prirodi operacija našeg duha«,

kaže on; i, dajući lično primer za to, izdaje 1799. godine delo *Principes de grammaire générale mis à la portée des enfants et propres à servir d'introduction à l'étude de toutes les langues*. Sav je zadojen Beauzéeom, Courtom de Gébelinom i Port-Royalom, a njegova gramatika arapskog na skoro svakoj stranici upućuje na njegovo delo *Principes*. Njemu komparativna gramatika nije nepoznata, nego je odbacuje; i nije nimalo paradoksalno to što taj zastupnik Port-Royala piše protiv nove nemačke škole: »I dalje uporno verujem da treba biti skroman, u jednoj gramatici, sa filozofskim pogledima.« Meillet je i ovde dobro uvideo stvari i izrekao ih u jednoj jedinoj rečenici: Condillac je preprečio put Boppu[50]. To iskonsko nepoverenje, koje je ispravno utoliko što odbacuje velike, smele i nedovoljno osnovane konstrukcije, ali i pogubno utoliko što odbacuje i komparativnu metodu, preneće se sa Sacyjevih učenika na Bréala, pa čak i na Meilleta, koji pokazuje potpuno razumevanje, ali je uvek kritičan.

[50] *Linguistique*, II, str. 152—153 i 213.

nije progovorio arapski koji je naučio sam, bez ičije pomoći:

»Tako«, piše on, »ja ne mogu da razgovaram na arapskom, niti mogu da razumem ono što se na tom jeziku kaže, pošto u mladosti nisam imao nikakvu priliku da govorim tim jezikom, pa čak ni da ga čujem [...]. Jedini učitelji bile su mi knjige.«

On će se čitavog života eksplicitno opirati komparativnoj gramatici u ime opšte gramatike:

»Opšti principi i definicije zajedničke svim jezicima zasnovani su na samoj prirodi stvari i na prirodi operacija našeg duha«,

kaže on; i, dajući lično primer za to, izdaje 1799. godine delo *Principes de grammaire générale mis à la portée des enfants et propres à servir d'introduction à l'étude de toutes les langues.* Sav je zadojen Beauzéeom, Courtom de Gébelinom i Port-Royalom, a njegova gramatika arapskog na skoro svakoj stranici upućuje na njegovo delo *Principes.* Njemu komparativna gramatika nije nepoznata, nego je odbacuje; i nije nimalo paradoksalno to što taj zastupnik Port-Royala piše protiv nove nemačke škole: »I dalje uporno verujem da treba biti skroman, u jednoj gramatici, sa filozofskim pogledima.« Meillet je i ovde dobro uvideo stvari i izrekao ih u jednoj jedinoj rečenici: Condillac je preprečio put Boppu[50]. To iskonsko nepoverenje, koje je ispravno utoliko što odbacuje velike, smele i nedovoljno osnovane konstrukcije, ali i pogubno utoliko što odbacuje i komparativnu metodu, preneće se sa Sacyjevih učenika na Bréala, pa čak i na Meilleta, koji pokazuje potpuno razumevanje, ali je uvek kritičan.

[50] *Linguistique*, II, str. 152—153 i 213.

5. *Raynouard.* — Raynouardov slučaj je drukčiji. Njegovo delo *Choix des poésies des troubadours contenant la grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours*[51] izlazi malo posle Boppovog dela *Conjugationssystem*, kome izgleda ništa ne duguje: a to svedoči o rasprostranjenosti tog još uvek ne sasvim iskristalisanog komparativizma u koji je utonulo čitavo to doba. Prilično je značajno da istaknemo odakle je uzeo problem kojim se bavi: naslednik je jedne tradicije rasprava o primatu trubadura i truvera, kojom su se već napajali pogledi Acharda, autora jednog *Dictionnaire provençal* i radovi opata Férauda, koji je prvi izgradio poređenje između francuskog i provansalskog zasnovano na paradigmama; on je prilično zanimljiv u tom smislu što se, kao i Rask, ne zanima toliko za »etimologije« koliko za poređenje »mehanike tih jezika«[52]. Svedočanstvo Raynouardovog dela je veoma interesantno sa stanovišta metode, jer je u službi jedne pogrešne teze, Danteove teze da provansalski predstavlja prajezik iz koga su proistekli svi neolatinski jezici. Raynouardov rad ostaje značajan po širini njegovih poređenja, koja se odnose na francuski, španski, italijanski, portugalski, ferarski, bolonjski, milanski, bergamski, pijemontski, mantovski, furlanski, na jezike Engadina i, ponegde, na vlaški. Njegova komparativna metoda zasniva se na 23 karakteristike: »glavni elementi« leksike, prikazani dugim listama reči; morfološke činjenice zastupljene »suštinskim« ili »glavnim oblicima« (članovi, *s* iz nomi-

[51] Pariz, F. Didot, 1816—1821.

[52] Isp. J. Stéfanini, *Le Provençal...*

5. *Raynouard.* — Raynouardov slučaj je drukčiji. Njegovo delo *Choix des poésies des troubadours contenant la grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours*[51] izlazi malo posle Boppovog dela *Conjugationssystem*, kome izgleda ništa ne duguje: a to svedoči o rasprostranjenosti tog još uvek ne sasvim iskristalisanog komparativizma u koji je utonulo čitavo to doba. Prilično je značajno da istaknemo odakle je uzeo problem kojim se bavi: naslednik je jedne tradicije rasprava o primatu trubadura i truvera, kojom su se već napajali pogledi Acharda, autora jednog *Dictionnaire provençal* i radovi opata Férauda, koji je prvi izgradio poređenje između francuskog i provansalskog zasnovano na paradigmama; on je prilično zanimljiv u tom smislu što se, kao i Rask, ne zanima toliko za »etimologije« koliko za poređenje »mehanike tih jezika«[52]. Svedočanstvo Raynouardovog dela je veoma interesantno sa stanovišta metode, jer je u službi jedne pogrešne teze, Danteove teze da provansalski predstavlja prajezik iz koga su proistekli svi neolatinski jezici. Raynouardov rad ostaje značajan po širini njegovih poređenja, koja se odnose na francuski, španski, italijanski, portugalski, ferarski, bolonjski, milanski, bergamski, pijemontski, mantovski, furlanski, na jezike Engadina i, ponegde, na vlaški. Njegova komparativna metoda zasniva se na 23 karakteristike: »glavni elementi« leksike, prikazani dugim listama reči; morfološke činjenice zastupljene »suštinskim« ili »glavnim oblicima« (članovi, *s* iz nominativa singulara, sufiksi na *eur*, nastavci imenica i prideva, komparativ, afiksi, *on*, relativi, konjugacije, prilozi na *ment*, negacija, »podeljeni futuri« itd.) i sintaksičke činjenice, zastupljene »uobičajenim konstrukcijama«. Može se pomisliti da Raynouard još uvek nije u potpunosti dobio mesto koje zaslužuje u istoriji komparativne gramatike; i to ne samo zato što je, suprotno onome što veruje Kukenheim[53], izgleda skovao ili pružio Schlegelu 1808. termin »komparativna gramatika« kojim se ovaj služi 1816: taj termin nalazi se već u *Discours préliminaire* (1779) koji Thurot stavlja na početak svog prevoda *Hermesa*[54].

[51] Pariz, F. Didot, 1816—1821.

[52] Isp. J. Stéfanini, *Le Provençal...*

Delo *Les observations sur la langue et la littérature provençales*[55] A. W. Schlegela, koje se obično prikazuje kao kritika Raynouarda (i to jeste tačno, jer Schlegel u nekoliko redova odbacuje ideju o provansalskom kao zajedničkom prajeziku) takođe zaslužuje da mu poklonimo pažnju; ali, pre svega zato što, upućujući pri tom na delo *Weisheit* svoga brata, Schlegel razrađuje jednu lingvističku tipologiju koja će vladati najmanje pedeset godina:

»Jezici koji se danas govore«, piše on, »i kojima su nekada govorili razni narodi naše planete dele se na tri klase: jezici bez ikakve gramatičke strukture, jezici koji koriste afikse i jezici sa infleksijama.«[56]

Što se tiče ostalog, izgleda da staje uz vrlo staro shvatanje o »mešanim« jezicima, s tim što u njega unosi izvesne nijanse; govori o »mešanim latinskim jezicima«

[53] *Esquisse*, str. 4.

[54] J. Harris, *ibid.*, »Grammaire générale et comparée«, str. LXXIX; »Dictionnaire comparatif des langues«, str, XCV.

[55] Pariz, Librairie grecque, latine, allemande, 1818.

[56] *Ibid.*, str. 14.

i dolazi do uverenja da je u Evropi »osnova jezika latinska, a forma germanska«[57]. Brižljivost sa kojom pobija Raynouarda, koga okrivljuje ne toliko zato što veruje da provansalski predstavlja prajezik, koliko zato »što malo preterano veliča analitičke jezike«[58], pokazuje koliko su već nacionalna — i nacionalistička — osećanja prisutna u humanističkim naukama, odnosno na jednom planu gde je šteta ozbiljnija nego u esejima iz XVIII veka, u kojima se polemički mudrovalo o bogatstvu ili o književnoj lepoti raznih jezika.

Među značajnim ličnostima te epohe postoji jedan originalni istraživač, J. H. Bredsdorff, Raskov učenik, koji je takođe, još 1821, pre Grimma, razradio zakon o konsonantskim promenama i koji, još više nego značajni naučnici koji razvijaju komparativnu gramatiku, tek treba da bude proučen valjano i na moderan način. On je 1821. godine dao detaljnu skicu onoga što se danas zove teorija manjeg napora (koji je on nazivao »indolencija« organa) za objašnjavanje uzroka lingvističke promene.

5. WILHELM VON HUMBOLDT

1. *Godine 1767—1835.* — Po datumu rođenja i početnom obrazovanju, Humboldt je u potpunosti čovek XVIII veka, što se često zaboravlja, jer će se na to obrazovanje, ne potirući ga, nadovezati pečat nemačkog nacionalnog romantizma (koji već postoji, bar kod Herdera), za koji nam se čini da predstavlja struju koja je u

[57] *Ibid*, str. 20.

[58] *Ibid.*, str. 25.

mnogo većoj suprotnosti sa strujom veka prosvećenosti nego što to stvarno jeste.

U tridesetoj godini (1797). Humboldt dolazi u Pariz, gde provodi gotovo dve godine u učenju. Godine 1800. i 1801. u dva navrata boravi u Baskiji da bi naučio baskijski. Zatim počinje njegova diplomatska karijera: obavlja dužnost pruskog ambasadora u Rimu i Beču, dužnost opunomoćenika na kongresima u Beču i dužnost ambasadora u Londonu. U međuvremenu (1808—1810), biće na čelu Javnog tužilaštva u Ministarstvu za unutrašnje poslove i osnovaće Berlinski univerzitet (1810). Godine 1818. postaje ministar; ali, pošto je razočarani liberal, moraće da podnese ostavku 1819. godine. Osim klasičnih jezika, proučavao je jezike američkih Indijanaca, sanskrit, kineski, mađarski, tatarski, semitske jezike, japanski, burmanski i jezik kavi sa Jave.

2. *Humboldtovo delo.* — Mladi Humboldt je u potpunosti okrenut problemima svoga vremena, XVIII veka: priroda, poreklo i napredovanje ljudskog duha, poreklo religija, poreklo drevnih epopeja kao svedoka prvobitne misli i prvobitne religije: Condillac, Court de Gébelin, Concorcet, Wolf, Creuzer itd. Naslovi njegovih dela su rečiti i ostaće takvi skoro do kraja: *Sokrates*, *Über Religion*, *Hellas und Rom*, prevodi Eshilovog *Agamemnona* i Pindarovih dela, *Über der vergleichende Sprachstudium in Bezung auf d. verschiedenen Epochen d. Sprachentwicklung*, *Über d. Entstehen d. grammatischen Formen und ihren Einfluss auf d. Ideen*, *Lettre à M. Abel Remusat sur la nature des formes grammaticales en général et le génie de la langue chinoise en particulier*, *Über die Verschie-*

denheit des menschlichen Sprachbaues. Članak u *Mitridatu* o baskijskom jeziku i rasprava *Über den Dualis* su mu nesumnjivo jedina dva čisto stručna, a ne filozofska rada o jeziku. U suštini, njegov veliki životni san nije bio da napiše komparativnu gramatiku, nego komparativnu antropologiju (on je i skovao taj termin): i jedino zbog toga je i proučavao jezike.

3. *Humboldtov uticaj*. — Svima se uvek činilo da je teško analizirati Humboldtovu misao. Max Muller je govorio da Humboldtove formulacije stvaraju kod njega utisak »da hoda po uzburkanom moru oblaka«. Bréal, u vezi sa Humboldtom, govori o »onoj širokoj i moćnoj inteligenciji koja je ponekad dolazila do nejasnosti«[59]. Jespersen govori o njegovoj filozofiji jezika »koja je takva da je o njoj nemoguće dati sažetu predstavu, jer je obično izražena u veoma nejasnom stilu«[60]; a Meillet smatra da je »čitanje Humboldta često obeshrabrujuće«[61]. I sam Arens, koji obično nije nimalo strog, priznaje da su mnogi pojmovi koje Humboldt koristi neodređeni; ne zato što su nejasni, kaže Arens, nego zato što Humboldt ne uspeva da ih izrazi i zato što je »čovek uvoda« u tom smislu što uopšte ne razrađuje skice onoga što naziva »grosse Konception«.

Za života je ipak imao je veoma veliki uticaj. Dugovao ga je svojim zvaničnim funkcijama, svojim vezama u svetu evropske kulture, naporima koje je kao po-

[59] *Introduction...*, XXXI

[60] *Language*, str. 56.

[61] *Linguistique historique...*, II, str. 153.

litičar ulagao u to da uvede tvorce nove lingvistike u nemački univerzitetski svet; ali i tome što je iz njega sijao duh čoveka koji je »prodrmao« opšte ideje, izvan malog, suviše zatvorenog sveta filologije. Saint René Taillandier, dobar stručnjak za germansku književnost, koji piše biografsku belešku o njemu 1858, stavlja Boppa ispod njega i još uvek prikazuje Humboldta kao »istinskog tvorca komparativne filologije«, »kao prvog koji je formirao [tu] nauku«. »Hamann, Herder, Schlegel i Adelung su, piše on, nabrajajući ih na čudan način, pripremili put«. Taj Humboldtov lični prestiž ostaje primetan kod Arensa koji, poredeći Boppa sa Humboldtom ne može da se uzdrži od mišljenja da Bopp »nije imao ni intelektualnu dubinu, ni mogućnosti obrazovanja« koje je imao Humboldt, koji tako ostaje na sentimentalan način smešten na vrh lestvice velikana komparativne gramatike.

Taj Humboldtov ogromni uticaj se, kao što to često biva, gubi sa njegovom smrću. Njegov jedini ili gotovo jedini učenik H. von Steinthal čitavog života će se uzalud boriti pokušavajući da razjasni, odbrani i raširi učenje svog učitelja; neće uspeti u tome. Tačno je da je Humboldt imao veoma duboko dejstvo na potonju nemačku ideologiju (zajedno sa mnogim drugima), ali lingvistika u pravom smislu te reči se okrenula od njega i ostao je potpuno usamljen u svojim gledištima. To je veliki preteča, čije ime svi uvek navode i klanjaju mu se, ali u čije delo uopšte ne zaviruju. Stav jednog veka lingvističara prema Humboldtu sažimaju i eksplicitni sudovi Jespersena ili Meilleta, ali još više Pedersen, koji mu posvećuje dva reda povodom baskijskog i četiri reda povo-

dom jezika kavi, u vezi sa dva čisto tehnička pitanja, ne osvrćući se nijednom rečju na njegove teorije[62].

Međutim, te teorije zaslužuju da budu analizirane i same po sebi i utoliko što ilustruju istorijat jedne epohe u vezi sa kojom se posebno treba čuvati pojednostavljivanja; a i zato što se na početku XX veka, od Crocea do Cassirera i od Weisgerbera do Whorfa, čitava jedna struja, zbog pozivanja na Humboldta, mogla definisati kao neohumboltovska lingvistika.

4. *Humboltovske teme.* — Humboldtova misao još uvek nije rastumačena sa stanovišta naših današnjih istorijskih i lingvističkih saznanja. Ali, može se predložiti sledeća skica tog tumačenja.

1° Humboldt se zanima prvo, kao Rask, a više od Boppa, za opis *organizma* jezika, koji na nemačkom naziva *Organismus*, a i *Sprachbau*, a na francuskom *organisme* i *structure*. Izgleda da se zalaže za klasifikaciju jezika prema njihovoj strukturi, dakle za tipološku klasifikaciju. Isporediti na francuskom njegovo *Pismo Remusatu* (*Lettre à Remusat*) u celini, gde analize opravdava time

»što je fenomen koji predstavlja kineski jezik toliko izvanredan, i što je za proučavanje *komparativne gramatike* jezika toliko značajno da se on brižljivo prouči da sam morao poželeti da svoje ideje pustim da se razvijaju u svim pravcima u kojima sam mislio da su u stanju da se razvijaju«[63],

što je rečenica u kojoj *komparativna gramatika* ima potpuno drukčiji smisao od uobičajenog. Posle te analize organizama raznih jezika može se proučavati njihov razvoj.

[62] *Discovery*, str. 130, 144.

[63] *Werke*, 5, str. 307.

2° Ali, ta prva etapa suštinski zanima Humboldta samo utoliko što priprema analizu formiranja jezika: njihov razvoj privlači njegovu pažnju samo zato što, kako on veruje, omogućava da se vratimo unazad do njihovog porekla. U vezi sa tim pitanjem, njegove teze ne razlikuju se mnogo od teza njegovih savremenika. Uveren je da se može vratiti unazad do tog porekla ne toliko pomoću lingvističkih dokaza koliko pomoću jedne metafizičke hipoteze: tvrdi da je jezik dar, neka vrsta urođenog svojstva, inherentnog ljudskom duhu, nešto unutrašnje, *eine innere Kraft*, neki praiskonski uzrok za koji se priznaje da je nemoguće prodreti u njega. To je smisao njegove tvrdnje da su čovek i jezik rođeni zajedno. Tako on, kao i Schlegel i Bopp, misli da čudesna stvaralačka moć duha prvobitnog čoveka dovodi do toga da se iznenada rađa jezik, sasvim opremljen, iz čovekovog mozga, u početku savršeniji nego što će ikada potom biti: sanskrit je za njega jezik najbliži savršenstvu, zato što je najstariji, zato što su njegovi koreni jednosložni i zato što je prirodno da se, u početku, svaki pojam izražava jednim slogom. Posle tog perioda postanka, jačina stvaralačke snage jezika se smanjuje (to je odjek teze o kvarenju, o dekadenciji jezika, koja je u to doba rasprostranjena).

3° Ali, istovremeno, Humboldt tera do krajnje granice nemačku romantičarsku ideologiju koja tvrdi da sva kulturna bogatstva dolaze od naroda. Humboldt smatra da je jezik organ koji oblikuje misao (*Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken*), on izražava i oblikuje nacionalnu dušu u onome što je za nju najspecifičnije i ispoljava viđenje sveta svojstveno nacionalnoj zajednici. Raznolikost jezika dokazuje raznolikost mentaliteta; a

otuda značaj podrobnog ispitivanja organizma svakog jezika, da bi se kvalitet njegove strukture uporedio sa kvalitetom strukture drugih jezika — jer superiornost strukture određenog jezika dokazuje superiornost određenog mentaliteta, određene rase. To je Humboldtova komparativna antropologija, u čijoj razradi je, kao što je René Gérard to dobro uočio, Humboldt rastrzan između nostalgije za jedinstvom duha i raznolikosti jezika.

4° Pored tih velikih tema, kod Humboldta nalazimo i izvestan broj pogleda koji su, izdvojeni iz njegovog osnovnog učenja i tumačeni u svetlosti potonjih teorija, često bili predstavljani kao duboka predskazanja i koji često to i jesu. Neki autori, čak i Tesnière, na primer, pozivali su se na humboltovsku tezu o *Innere Sprachform* (prema kojoj postoji jedan unutrašnji oblik jezika koji prethodi bilo kakvoj artikulaciji) da bi veoma autoritativnim imenom poduprli pribegavanje semantičkoj introspekciji i opravdali mentalističke postupke. A drugi, kao na primer Croce, oslanjali su se na humboltovsku formulu, prema kojoj jezik nije *ergon* (produkt) nego *energeia* (aktivna snaga), da bi vaskrsli teoriju Vicoa koji smatra da je jezik uvek individualna tvorevina, a da je lingvistika stilistika i deo estetike: to je omogućavalo da se izbegnu problemi koje je postavljalo sociološko objašnjenje jezika, prema kome je Croce ideološki bio neprijateljski nastrojen. Moglo bi se smatrati da je čitav Saussure već sadržan u Humboldtu, jer Humboldt piše da je »reč jedan artikulisan zvuk koji označava jedan pojam« (ali to je jedna stara formula sholastike). Neohumboltovci su, naprotiv, ponovo izneli na svetlost dana sugestivne formulacije pomoću kojih Humboldt izražava

svoju tezu da svaki jezik odražava gledanje na svet koje mu je svojstveno:

»Priroda jezika sastoji se iz toga da materiju sveta koji se opaža čulima izliva u kalup misli«; ili pak: »Jezici nisu sredstvo za predstavljanje neke već poznate (ili percipirane stvarnosti), nego više od toga, sredstvo za otkrivanje jedne stvarnosti koja je prethodno nepoznata. Njihova raznolikost nije raznolikost glasova i znakova, nego raznolikost gledanja na svet«; ili pak: »Izrazi [u različitim jezicima] presecaju [*schneiden... ein... und... ab*] na različite načine domen koji se nalazi u njihovom središtu.«

Kod Humboldta se, metodom tumačenja pojedinih izolovanih odlomaka, mogu naći i primedbe koje naglašavaju polaritet jezika, koji je istovremeno i individualni i društveni proizvod, i forma i sadržaj, i objekt i oruđe, i stabilan sistem i razvojni proces, i objektivna činjenica i subjektivna realnost. Možda će još dugo biti bolje da se čeka istinska istorijska analiza lingvističkog dela W. von Humboldta, u kojoj će biti sagledano šta to delo duguje XVIII veku i čime ga nastavlja, šta duguje nemačkom romantizmu, šta je dalo lingvistici svoga doba i šta neke njegove fascinantne analize mogu još značiti za naše doba.

6. SCHLEICHER (1821—1867)

1. *Njegovo mesto u lingvistici XIX veka.* — Svi koji su se bavili istorijom lingvistike smatraju Schleichera jednim od velikih učitelja; njegovo delo svi cene kao veoma značajno. Obično ga definišu kao završnu etapu i krunu perioda koji počinje sa Boppom i kao najpotpuniji izraz tog perioda. Hvale doslednost njegove metode; pozdravljaju to što se kod njega javlja istinska fonetika koja se konačno odnosi na artikulaciju i na artikulacione

promene glasova, a ne na slova i na podudarnosti slova[64]. Ističu činjenicu da u njegovom fundamentalnom komparativističkom delu fonetika zauzima jednu trećinu[65]; i da prvi put, zahvaljujući njemu, lingvistika pruža deskriptivnu i istorijsku studiju o jednom narodnom, neknjiževnom jeziku — litvanskom — posmatranom na licu mesta, u njegovim govornim oblicima[66].

Međutim, u isto vreme, iz pera istih autora, pljušte i negativni sudovi o jednom delu od koga danas nije baš mnogo ostalo; o jednom veoma zanimljivom, ali često pogrešnom poduhvatu; o jednom naporu da se napravi stroga sistematizacija, naporu koji je preteran u svojoj smelosti i za koga je Bréal već 1867 — odnosno iste godine kad je Schleicher umro — rekao da je suviše smeo i da će se pokazati kao neodrživ[67] (videti tekst samoga Bréala, gde je Schleicherov sistem opisan kao »impozantan spomenik, mada sagrađen pomalo na brzinu«).[68] Odrediti Schleicherovo mesto znači razumeti taj dvostruki aspekt njegovog dela.

2. *Schleicherovo delo.* — Taj botaničar koji je postao lingvista kratko je živeo, a napisao je, u periodu od 17 godina, sedam značajnih dela. Pored jedne istorijske gramatike nemačkog jezika, *Die deutsche Sprache* (1860), treba istaći *Handbuch der litauischen Sprache,* 1856—1857, kome

[64] Meillet, *Introduction*, str. 419.

[65] *Id., ibid.*

[66] *Id., ibid.*

[67] Meillet, *Linguistique historique*, II, str. 218.

[68] *Mémoires de la Société de Linguistique*, I, 83.

Meillet upućuje velike pohvale, i delo *Laut-und Formenlehre der polabischen Sprache* koje je izdato posmrtno (Petrograd, 1871); zatim treba pomenuti i njegove komparativističke radove: *Linguistische Untersuchungen. Die Sprache Europas in systematischer Übersicht,* Bon, 1850, a naročito njegovo kapitalno delo, *Compendium der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen,* Vajmar, 1861—1862, i, konačno, njegova izlaganja o teoriji jezika: *Die darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft* (Vajmar, 1865), kao i delo *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen*, Vajmar, 1865.

3. *Schleicher komparatista.* — U tom domenu, Schleicherovo ime vezuje se za pojam rekonstruisanja indoevropskog. Taj postupak, odnosno tu tehniku, preporučivao je već Benfey; Schleicher ju je prvi sistematski koristio. »Rekonstruisati« neki oblik indoevropskog znači prikupiti sve oblike neke reči koji su preživeli u indoevropskim jezicima: skr. *ašvas*, grč. *hippos*, lat. *equus*, iranski *aspa*, staroirski *ech*, toharski A *yakwe*, toharski B *yuk* itd., a zatim primeniti zakone korelacije za koje je utvrđeno da postoje među pojedinim jezicima: skr. *šv* = lat. q^w, itd; zatim odrediti oblike u kojima se ispoljavaju najarhaičnija stanja: na primer, u ovom slučaju, dokazati da je lat. q^w starije nego skr. *šv*, na osnovu čvrsto utvrđenih zakona opšteg fonetskog razvoja. Na kraju se uzima rezultat svake od tih analiza i povezuju se najarhaičniji oblici do kojih se možemo vratiti u prošlost, da bismo objasnili prve potvrđene oblike, čime se, glas po glas, rekonstruiše jedan *hipotetički* oblik nazvan indoevropski, koji se od Schleiche-

rovog doba obeležava zvezdicom da bi se razlikovao od potvrđenih oblika: ovde ćemo, na primer, napisati i.-e. **akwa-s* > lat. *equus*.

Ta metoda je, po Schleicherovom mišljenju, imala prednost da »stavlja pred oči, konkretno, poslednje rezultate istraživanja« u vezi sa nekim datim oblikom i da, osim toga, »savršeno jasno pokazuje da sanskrit nije identičan sa indoevropskim«[69]. Osim toga primoravala je komparatistu »da obrati punu pažnju podjednako na sve pojedinosti evolucije glasova«[70].

Međutim, Schleicher je išao dalje, jer je sa hipoteze, na koju je navodio rekonstruisani oblik, prešao na tvrdnju da je taj oblik sigurno konkretno postojao u nekom datom trenutku evolucije; upravo u tom duhu rekonstruisao je čitavu jednu basnu, *Ovca i konji*, na zajedničkom indoevropskom. Međutim, te rekonstrukcije su neka vrsta algebarskih, apstraktnih formula: ništa nam ne omogućava da tvrdimo, za oblik **akwa-s*, na primer, da je pet fonema do kojih dolazimo vraćajući se u prošlost, putem jedne krajnje, posebne hipoteze, zajednički postojalo u nekom trenutku vremena: svaki od tih fonema je samo rezime onoga što znamo o evoluciji koja se na njega odnosi.

»Ako nas neko pita«, piše Pedersen, »da li je **akwa-s* identično izgovoru imenice koju su lingvistički preci našeg soja upotrebljavali pre mnogo hiljada godina, u svojoj domovini, moramo samo da odgovorimo da ne možemo biti sigurni u to.«[71]

---

69 Pedersen, *Discovery*, str. 267.

70 *Id., ibid.*

71 *Discovery*, str. 268.

4. *Schleicherova opšta lingvistika.* — Schleicher je verovatno prvi lingvista XIX veka za koga se — mnogo više nego za Humboldta — može reći da, pored komparativizma, predlaže jednu koherentnu i potpunu opštu lingvistiku, sličnu opštim lingvistikama iz XVII i XVIII veka koje je nova lingvistika opovrgla. Njegova opšta lingvistika je veoma snažno prožeta filozofskim idejama i naučnim tekovinama njegovog doba.

Pre svega, ponet trijumfom koji prirodne nauke doživljavaju sa Linnéom, koji izaziva divljenje naročito kao klasifikator (i čiji direktan uticaj se oseća, na primer, kod Raska) i sa Cuvierom, botaničar Schleicher daje najkategoričniju formulaciju teze o *jeziku organizmu*; jezik nije neka društvena činjenica, već je delo prirode, prirodni organizam — tako da lingvistika nije humanistička nauka, nego prirodna nauka. Nauke o čoveku spadaju, po Hegelovom učenju — koje obeležava i Schleichera — u domen slobode; nauke o prirodi spadaju u domen nužnosti; a lingvistika je podvrgnuta nužnim zakonima zahvaljujući kojima fonetika ostvaruje rekonstrukciju. Kod Schleichera, dakle, postoji jasno osećanje da je potrebno razdvojiti staru, humanističku disciplinu, filologiju, od nove, lingvističke discipline za koju bi on želeo da bude nazvana *Glottik*.

Jezik se razvija upravo zato što je organizam i, na tom planu, Schleicher odmah prihvata doprinos koji Darwin daje svojim delom *O poreklu vrsta* (1859): samo šest godina deli Darwinovu knjigu od dva dela koja je napisao Schleicher i u kojima želi da na planu lingvistike izvuče iz darvinizma sve zaključke za koje mu se čini da sme da ih izvuče. To je potvrđivanje da je jezik or-

ganizam i da se, na planu istorije, taj organizam rađa, razvija, evoluira, propada i umire: veoma stara teorija o kvarenju jezika nalazi tu ono za šta smatra da je potpuni naučni dokaz za njene stare, čisto kulturološke tvrdnje, zasnovane na filološkom i književnom divljenju prema mrtvim jezicima. Još pre svog punog darvinističkog perioda, Schleicher je tvrdio da evolucija jezika prolazi kroz dva stadijuma; jedan preistorijski, uzlazni stadijum, čiji završetak je čisti fleksioni momenat; a zatim istorijski stadijum, silazni, dekadentan stadijum raspadanja fleksionog sistema: tu prepoznajemo misaono nasleđe čitave klasične filologije, obojeno tumačenjem koje daju nemački romantizam i Hegel:

»Formiranje jezika i istorija su, prema tome, sukcesivni stadijumi ljudske aktivnosti [...]. Razvoj jezika se završava čim se pojavi književnost; to je kriza posle koje jezik ostaje strogo utvrđen [...]. U istorijskim vremenima, svi jezici propadaju, i to se ne može dovesti u sumnju; istorija jezika znači propadanje jezika, koji su (i kroz postepenu evoluciju duha) podvrgnuti rastućoj slobodi.«[72]

Godine 1865, on će pisati:

»Poreklo i razvoj jezika prethode istoriji, ispravno i strogo govoreći [...]. Istorija nam ne pokazuje ništa, sem jezika koji evoluira prema strogo utvrđenim zakonima. Jezici kojima mi govorimo, kao i jezici svih istorijski značajnih nacija su izlapeli ostaci.«[73]

Ta želja da onu istoriju jezika o kojoj postoje znanja uklopi u evolucionistički pogled biološkog tipa već ga je dovela do toga da predloži jednu šemu istorije indoevropskih jezika (*Stammbaumtheorie*) u obliku genealoškog stabla, na kome je svaka grana između dva čvora pred-

[72] *Untersuchungen*, t. I, str. 16 i 20.

[73] *Bedeutung*, str. 8—9.

stavljala u njegovom duhu jedno jasno definisano stanje jezika.

Ta šema — koja je ostala veoma popularna u izdanjima za široku publiku — nije izdržala kritike: nepunih deset godina posle Schleichera, ideja o zajedničkim periodima (ili zajedničkim izvorima predstavljenim pomoću grana koje su ubačene između stabla i završnih grana) koju su simbolizovala jasna razdvajanja, učinila se neprihvatljivom s obzirom na pouzdano potvrđene činjenice. Johannes Schmidt (1872) izneo je onda svoju teoriju o širenju u talasima (*Wellentheorie*), koja je bila polazište za proučavanje tog problema zasnovano na lingvističkoj geografiji i koja je dovela do indoevropske dijalektologije pomoću koje se danas obično prikazuje ono što se smatra najpouzdanijim saznanjima o indoevropskim jezicima.

Što se tiče lingvističke tipologije, Schleicher je naslednik jedne stare teorije koju je izneo već Schlegel i koju manje ili više prihvata Bopp, a koju je Humboldt više iznijansirao nego što ju je opovrgao; to je teorija o tri klase jezika: izolativni, kao što je kineski, aglutinativni, kao što je mađarski ili turski, i jezici sa fleksijom, kao što je sanskrit. Ali, Schleicherov evolucionizam je i ovde davao krut oblik pokušajima koji su pre njega činjeni da se ta deskriptivna tipologija pretvori u evolucionu tipologiju: po njegovom mišljenju, jezici tokom svog preistorijskog perioda prolaze kroz ta tri sukcesivna stadijuma, i to tim redom; a četvrti stadijum je istorijski stadijum propadanja.

5. *Pouka koju daje Schleicher.* — Tako izgleda sveukupni lik te moćne sistematske konstrukcije koju je

Schleicher želeo da napravi u lingvistici i koja se može definisati kao poslednji veliki sistem u duhu XVIII veka, u tom smislu što je izgrađen na filozofskim *apriornostima*; a možemo je definisati i kao prvu veliku modernu sintezu utoliko što Schleicher pokušava da dâ sveukupan pogled na čitavo lingvističko znanje svoga vremena. Taj pokušaj je bio preuranjen, čime se objašnjava zašto izaziva zbunjenost kod jednog istoričara kao što je Maurice Leroy. Pošto je posvetio deset stranica Schleicheru[74], najboljih posle Pedersenovih[75], zaključuje da je u pitanju neuspeh, ali dodaje:

»Ostaje ipak činjenica da su naučnici kao Schleicher [...] gajili veru u disciplinu kojom su se bavili i da su uspeli da daju komparativnoj gramatici zamah koji će, kad se budu otklonile neke zablude u načinu gledanja, omogućiti njihovim učenicima da dođu do pozitivnih rezultata.«

U stvari, pouka koju nam može dati priča o Schleicheru jeste ona koja proizlazi (kod njega još više nego kod njegovih savremenika) iz preplitanja između ideologije i naučnog istraživanja, između filozofske pristrasnosti i naučne metodologije, između određenosti uslovima epohe i kreativnosti: u jednoj takvoj pouci, Schleicher bi bio pobeđeni, ali njegov poraz mogao bi nas mnogo čemu naučiti.

7. LINGVISTIKA I FONETIKA

1. *Rađanje ili susret.* — Istoričari lingvistike većinom smeštaju ono što zovu *stupanjem fonetike na scenu* u drugu polovinu XIX veka, u period između 1850. i 1875. godine. U stvari, tu je reč o fonetici posmatranoj sa stanovišta lingvistike; i čak, tačnije rečeno, o fonetici posmatranoj sa stanovišta istorijske lingvistike toga doba. Tada se zaključuje da dolazi mnogo više do *susreta* između te lingvistike i fonetike nego do nekog rađanja fonetike ili do njenog stupanja na scenu, čak i kad su to rađanje ili stupanje na scenu okarakterisani kao u pravom smislu naučni. U suštini, istorija fonetike još uvek uopšte nije napisana.

Ta istorija fonetike trebalo bi da razmotri, same po sebi i zbog njih samih, radove koji, još od daleke prošlosti, svedoče o pažnji koja se poklanjala fonetskim pojavama, i koji predlažu opise, analize, klasifikacije tih pojava. Trebalo bi da uzme u obzir i prenošenje stečenih znanja, koje je, bar od Grka, neprekidno, njihovo korišćenje u najrazličitijim domenima i njihovo napredovanje. Sa takvog stanovišta, ne bi bilo lako da se na brzinu odbaci razrađivanje pojmova, koji su, još od doba pre Platona pa do posle Priskijana (koji je zbog sopstvenih vrednosti čitan i pročitavan do kraja XVIII veka) udarili temelje brižljivom fonetskom posmatranju; nemoguće je onda usputno govoriti o nekoliko »grubih« uočavanja i klasifikacija na koje svi obično svode grčki doprinos. Bilo bi takođe nemoguće preći preko arapske fonetike a da se prvo ne prouče njeni koreni, njeno širenje u sredinama hebrejske kulture, čak i posle XVI veka, i uticaj koji je tako mogla imati na misao fonetičara na Zapadu. Bilo bi, konačno, nužno ponovo detaljno i podrobno istražiti čitavu onu delatnost koja je od XV do kraja XVIII veka na bezbroj načina težila objektivnom proučavanju glasova

[74] *Grands courants*, str. 22—32.

[75] *Discovery*, str. 265—272 i 311—318.

jezika, kao što smo to videli u prethodnim poglavljima. Izgleda da se jedino na anglosaksonskom području uočava svestan napor da se razrađuje ta posebna istorija fonetike — koja nam toliko nedostaje — i to kroz radove Abercrombiea, Firtha i Dobsona (isp. ono što kaže Robins povodom »*strong British interest in phonetics, that can be traced back for some centuries*«)[76]. Ne zahtevamo čak da fonetika dobije svog Pedersena ili Thomsena, ali voleli bismo da postoji neki običan početni priručnik (kao oni koje su nam Kukenheim ili Leroy dali za lingvistiku), priručnik koji bi nam analizirao i smestio fonetičarsko delo jednog Matthiasa, ili jednog Oliveire, jednog Meygreta, jednog Montanusa, jednog Lamberta Ten Katea, u opštem pregledu kao što su oni u koje danas možemo prilično lako da smestimo J. C. Scaligera ili Antoinea Arnaulda, De Brossesa ili Monboddoa, Humboldta ili Whitneya.

2. *Fonetika i sanskrit.* — Ako, dakle, postoji stupanje fonetike na scenu, onda se ono odigrava u carstvu komparativne gramatike koja je u trenutku svojih početaka gotovo potpuno prenebregava. Videli smo šta Pedersen[77] u svojoj fonetici naziva Grimmovim *grozotama*. A što se tiče Boppove fonetike, ona se čitava sastoji od tri vrste zakona koje on ovako formuliše: *mehanički* zakoni, kao »zakon težine [...], odnosno uticaj koji težina ličnih nastavaka vrši na prethodni vokal«; *fizički* zakoni (to su zakoni kombinatorne fonetike koje su uočili gramatičari

[76] *General Linguistics*, str. 378.

[77] *Discovery*, str. 303.

sanskrita i kod kojih ih je Bopp otkrio: činjenica da se od korena *ad-* sa sufiksom *-ti* dobija *at-ti*, a ne *ad-ti*); *dinamički* zakoni koji menjaju unutrašnji vokal nekog korena, kao na primer kod konjugacije jakih glagola: *binden, band* itd.[78] Rask je, naprotiv, bio dobar fonetičar za svoje doba; a dvojica njegovih učenika svedoče o kvalitetu njegovog učenja na tom polju: Bredsdorff, koji već 1821. pokušava da objasni promene glasova jezika prevashodno na osnovu onoga što on zove lenjost govornih organa i njihova nesavršenost, i na osnovu grešaka u auditivnoj percepciji; i Rapp koji piše *Versuch einer Physiologie der Sprache nebst historischer Entwicklung der abendländischen Idiome nach physiologischen Gründsatze*, (1836—1841). Ali, detaljnu istoriju o tome kako su komparatisti učili fonetiku, zahvaljujući otkrovenjima koja im je pružao sanskrit, tek treba napisati, prikazujući primenu te fonetike kod istraživača, od etimologa Potta (*Etymologische Forschungen*, 1833—1836) do W. Scherera (*Zur Geschichte der deutschen Sprache*, 1868), i K. Vernera (*Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung*, 1875).

3. *Fonetika i nauke XIX veka.* — Proučavanje sanskrita nije, uostalom, jedini faktor koji, inače vrlo polako, dovodi do povezivanja između lingvistike i fonetike, oko 1880. Fizičke i prirodne nauke, koje takođe napreduju, pružaju sve više preciznih radova. Pevač Manuel V. Garcia, brat Malibranove i Delphine Viardot, izdaje 1840. godine svoj *Mémoire sur la voix humaine*; on će 1855. izumeti laringoskop, koga je već Jerôme Cardan

[78] *Traité*, str. 1.

pokušavao da napravi. Helmholtz akustički proučava vokale. Brücke 1856. godine izdaje delo *Fondements de la physiologie des sons du langage*, koje će čitavoj jednoj generaciji služiti kao priručnik fonetike. Koristeći laringoskop, češki lekar Czermak proučava rad glasnih žica i mekog nepca pri izgovoru nazala (1860). Nemački egiptolog Richard Lepsius beleži i podstiče fonetičarske preokupacije lingvista izdajući svoj *Standard alphabet* (1863), dok Alexander Bell, profesor dikcije, otac pronalazača telefona, predlaže, pod imenom *Visible Speech*, fonetsku transkripciju koja za svaki glas grafički prikazuje artikulacione komponente koje ga ostvaruju. Godine 1876, Eduard Sievers izdaje delo *Grundzüge der Lautphysiologie*, koje će biti priručnik iz fonetike mladogramatičarima, lingvistima čijem istorijatu je posvećeno naredno poglavlje.

4. *Polako kretanje ka fonologiji.* — Može se reći da se od tada fonetika potpuno uključuje kao pomoćna nauka u sva lingvistička istraživanja. A s druge strane, i u Nemačkoj (sa Viëtorom), i u Francuskoj (sa Paulom Passyjem i Rousselotom), i u Velikoj Britaniji (sa Sweetom i Jonesom), i u skandinavskim zemljama (sa Jespersenom), ona se razvija kao samostalna nauka koja doživljava sve veći procvat sa razvojem sve preciznijih eksperimentalnih tehnika. Ako treba još nešto da se kaže o odnosima između fonetike i lingvistike na planu istorije opšte lingvistike, onda treba istaći da će obnova opšte lingvistike posle 1920. godine velikim delom proisteći iz neke vrste nelagodnosti koju je izazivala fonetika: nagli razvoj fonetike, naročito eksperimentalne, koja je

fizička i fiziološka nauka — pružao je lingvistici, koja je humanistička, istorijska i društvena nauka, definiciju glasova jezika koja je sve više zbunjivala jer je bila veoma složena. Lingvistika sve do 1920. godine nije više umela na zadovoljavajući način da daje odgovore na pitanja kao što su sledeća: da li u konsonantskom sistemu francuskog jezika postoji jedno *r* ili tri *r*? Zašto se *i* muškarca, deteta i žene, koji su fizički, odnosno fonetski različite jedinice, percipiraju kao ista lingvistička jedinica? A ako se fizičke definicije glasova ne mogu neposredno koristiti u lingvistici, kakav onda treba da bude status te dve nauke u njihovom međusobnom odnosu? Upravo iz želje i potrebe da se odgovori na takva pitanja rodiće se fonologija.

8. MLADOGRAMATIČARI

1. *Anegdota.* — Priča o nastanku pokreta koji nosi to ime može se ispričati na dva načina: ili kroz anegdotu (koja je prilično bogata značenjem) ili kroz istorijske činjenice.

Anegdota je tom pokretu dala ime, za koje su vezani mnogi nesporazumi. Godine 1876, oko Curtiusa u Lajpcigu, mladi istraživači koje je obrazovao zanimaju se, što je i prirodno, za ispitivanje nekih vidova komparativne gramatike u vezi sa kojima još uvek ima nerešenih teškoća. Jedan od tih istraživača, Brugmann (1849—1919), kome je tada 27 godina, postaje te, 1876. godine, sa svojim učiteljem, saizdavač časopisa *Studien zur griechieschen und lateinischen Grammatik*. Pošto je iste godine Curtius bio na putu, Brugmann preuzima odgovornost za izdavanje IX broja časopisa, u koji unosi

svoj članak o jednom od onih pitanja koja su još uvek nerešena: *Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache*. Kad se vratio u Lajpcig, Curtius opovrgava stavove svog saradnika u belešci u kojoj na njega baca svu odgovornost za smele zaključke do kojih je došao. Brugmann prestaje da sarađuje u tom časopisu i osniva drugi, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der i.-e. Sprachen*, sa Osthoffom (1847—1909), koji je tada imao trideset godina i neposredno pre toga se i sam bavio silabičkim *r*. Na početku prvog broja tog časopisa (1878) nalazi se Predgovor koji su napisali Brugmann i Osthoff i koji ima odlike manifesta, sa uobičajenim vrlinama i manama takve vrste tekstova. Brugmann i Osthoff tu sami za sebe upotrebljavaju ironični izraz *Junggrammatiker* (mladogramatičari, pomalo onako kako se tih godina govorilo mladoturci) koji je u studentskom žargonu označavao one koji su pokazivali otpor prema Curtiusovom učenju. Godine 1885. Ascoli (1829—1907) povećava latentnu opasnost od gotovo neizbežnog pogrešnog tumačenja tog termina van Nemačke: prevodi ga sa *Neo-grammatici*, što je zatim preuzeto i u drugim jezicima. Polemika se, kao i uvek, raspiruje pre svega na osnovu Brugmannovih prilično netaktičnih formulacija: on neprekidno suprotstavlja »mlade« i »lingvističko istraživanje koje [im] je prethodilo«, i novu lingvistiku staroj lingvistici. Tokom desetak godina mnogi uporno napadaju mladogramatičare, pokušavajući da dokažu da u njihovim idejama nema ničeg originalnog, da su one već postojale kod Grimma i mnogih drugih, da kod mladogramatičara nema ničeg novog i da nema nikakvog razloga da se mladi suprotstavljaju starim lingvistima.

2. *Istorijske činjenice*. — Istorijske činjenice se nikada ne stavljaju dovoljno u prvi plan kad se govori o mladogramatičarima (sem kod Pedersena, koji se tu pokazuje sjajan u prikazivanju mladogramatičara, u obradi pojedinosti, u analizi i povezivanju činjenica). Na tom planu postoji sukob dveju naravi, koji je bez sumnje samo ubrzao latentnu krizu, obojivši je strastima, sukob dveju generacija, koji je gotovo uvek pravilo u naučnom radu, i provokativna nespretnost jednog mladog istraživača[79]... Ali sve su to sekundarni elementi koji daju posebnu boju jednom trenutku u razvoju lingvistike koji je daleko od toga da bude beznačajan. U stvari, klice uzroka i odlika te krize leže u protivrečnostima lingvistike pre 1870: utoliko što se od Raska i Boppa ona oslanjala na podudarnosti među glasovima u uzastopnim jezičkim stanjima smatrajući ih »fonetskim zakonima« (taj termin postoji kod Boppa i Humboldta, a stalno prisutna ideja o tome postoji kod Schleichera), ali i utoliko što svaki put kad bi se pokazalo da se takve podudarnosti ne mogu utvrditi, ta odstupanja su odbacivana, ili pomoću nedokazivih hipoteza (određeni glas je najstariji zato što postoji u sanskritu, a sanskrit je najdrevniji i najsavršeniji indoevropski jezik) ili pomoću neodrživih uopštavanja tvrdnje da »tendencije glasova [zakon fonetske podudarnosti] ne mogu gotovo nikada svuda preovladavati«[80], bilo putem obrade glasova na način kojim se nasilno ide

[79] Ali Pedersen vidi i *deplorable lack of understanding* ostarelog istraživača, str. 203.

[80] To je rečenica samog Brugmanna, koji je još uvek zaražen zabludama protiv kojih se bori. Isp. Pedersen, str 293.

mimo svih mogućnosti njihove evolucije[81]. Za duhove obrazovane u skladu sa sve tačnijim rezultatima analiza podudarnosti, želja da se prevaziđu te nezadovoljavajuće tvrdnje polako postaje sudbonosna. U već navedenom Bréalovom članku[82], naći ćemo, još 1867. bez zajedljivosti formulisane sve njegove zamerke na »prenagljene tvrdnje o sličnostima«, na »tvrdnje o sličnostima koje se nalaze van konteksta«, na »suviše veliki značaj koji se pripisuje sanskritu« i na šlajherovska preterivanja. Kao što će Verner pisati, 1875, istraživači sve više dolaze do uverenja »da mora postojati neki zakon koji objašnjava nepravilnost, i da je problem u tome da se taj zakon pronađe«. Tako se, već 1868. godine, W. Scherer (1841—1886), koji je po tom pitanju antišlajherovac, borio za to da se odustane od proizvoljnog razdvajanja preistorijskog perioda jezika, perioda stvaranja i savršenstva, koji je navodno pošteđen delovanja fonetskih zakona, i istorijskog perioda dekadencije tokom koga ti zakoni navodno deluju; i napisaće 1875:

»Fonetske promene, koje možemo uočiti u istoriji lingvistike zasnovanoj na dokumentima, deluju na osnovu određenih zakona koji ne dopuštaju nikakvo skretanje, sem u skladu sa drugim zakonima.«

Tako se G. I. Ascoli još 1870, ostavljajući po strani postulat o drevnosti sanskrita, poduhvatio toga da objasni problem indoevropskih *k*, koji se ne može objasniti na osnovu sanskritskih reči koje sadrže *k* i *ś*, latinskih reči koje sadrže *c* i *qu*, grčkih reči koje sadrže *k* i *p*, bez

81 Isp. Pedersen, str, 243, o povezivanju got. *ain-lif* i lit. *vienuo-liko*, »jedanaest«, sa gr. *eina* + *deka* i lat. *unus* + *decem*.

82 *Mémoires de la Soc. de Ling.*, I, str. 72—89.

vidljivih zakona podudarnosti. A K. Verner (1846—1893) je 1875, kad mu je bilo 29 godina, napisao svoj čuveni članak *Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung*, u kome je rešio sledeći problem: u međuvokalnom položaju obično uočava podudarnost skr. *t* > got. θ > nem. *d* (na primer: *bhráta* > *broθar* > *Bruder*), ali kako se objašnjava sledeći niz: *pitá* > *fadar* > *Vater* (*t* > *d* > *t*)? Verner je dokazao da je *t* > *θ* u položaju posle naglaska, a *t* > *d* u položaju pre naglaska: mesto naglaska u *bhráta* i *pitá* pokazuje zašto je razvoj dva međuvokalna *t* bio različit. Efekat tog veoma jednostavnog dokaza »bio je ogroman«, kaže Pedersen (str. 282). Pokazivao je da u fonetskim zakonima koji vladaju u konsonantskoj promeni u germanskom više nema izuzetaka: a ti izuzeci su tokom pedeset godina bili krst koji su nosili germanisti i sramota komparativizma. Verner je ovim rečima zaključio svoj članak:

»Prva konsonantska promena ne dopušta nikakav značajan izuzetak, sem neuslovljenog odsustva promena u nekim određenim konsonantskim grupama.«

U isto vreme A. Leskien, profesor u Lajpcigu od 1870, tada star trideset i šest godina, u svojim predavanjima zastupa iste teze, koje će objaviti u radovima o deklinaciji baltičko-slovenskog (1876).

Na raznim stranama se radi na mnogim sličnim problemima: na primer, na problemu indoevropskog *a*[83], gde se savršeno vidi da šlajherovska teorija o drevnosti sanskrita igra ulogu kočnice. I sam Curtius predložio je jedno početno rešenje koje je Schleicher odbacio. Upravo to je atmosfera u koju treba smestiti Brugmannove i Ost-

83 Isp: Pedersen, str. 277—278.

hoffove članke o sonantima; Brugmann se, u Predgovoru, uostalom, poziva na Scherera i Leskiena, izričući pohvale na njihov račun. A i Saussure je, još kao student, došao do istih zaključaka o silabičkom *n* i silabičkom *m*; već 1878, u Lajpcigu, gde je dovršavao studije, napisao je, u tom duhu, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues i.-e.*. Pokret mladogramatičara nikako nije neki usputni incident u skladnom razvoju lingvistike XIX veka, izazvan ličnim prepirkama; predstavlja suštinsku fazu u razvoju te lingvistike, a njegov podrobni istorijat je dobro poznat i treba ga čitati kao nešto što i danas predstavlja primer i pouku što se tiče raznih uslova koji mogu delovati na naučni rad.

3. *Ljudi i dela.* — Velika imena ovog pokreta su Brugmann i Osthoff. Posle bučnog početka, 1876—1878, Brugmann, koji je bio profesor u Lajpcigu od 1882, piše niz izvanrednih dela: *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*, 1885, i, naročito, u saradnji sa B. Delbrückom (1842—1922), *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*[84].

Delbrück je, pored radova o sintaksi indoevropskog, čijim se osnivačem smatra, napisao *Einleitung in die Sprachforschung* (1878), delo koje je doživelo šest izdanja do 1920, i *Die neueste Sprachforschung* (1885).

U Italiji, gde je sukob veoma pažljivo praćen, Ascoli je 1886. izdao *Lettere glottologiche*, gde podseća da nije

[84] 1886—1900: 2. izd. samo Brugmann, 1897—1916; skraćeno izdanje: *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1904; prevod na francuski tog skraćenog izdanja: *Abrégé de grammaire comparée des langues i.-e.* pod Meilletovim i Gauthiotovim rukovodstvom, 1905.

čekao Brugmanna da bi postao mladogramatičar (on ne želi da bude nazvan mladogramatičarem, jer, naprotiv, nastoji da izmiri stare i mlade, i pored *non piacevoli ricordi* [nemilih uspomena] na polemiku, koje su mu ostale u sećanju, a Pietro Merlo je 1881. preveo Delbrückovo delo *Einleitung*.

Ali, čovek koji je dao korpus novih učenja bio je Hermann Paul (1846—1921), koji je takođe studirao u Lajpcigu. U svom delu *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1880, pokušava — inače malo na margini interesovanja mladogramatičara, koji se uopšte ne zanimaju za velike teorijske konstrukcije — da napiše drugu veliku opštu lingvistiku u XIX veku, posle Schleicherove. To delo, koje svi, čak i mladogramatičari, vrlo često citiraju, doživeće pet izdanja do 1920.

4. *Fonetski zakoni.* — Kakav je lingvistički doprinos mladogramatičara, kojima je posle desetogodišnjih polemika, prilično brzo priznata vrednost? Teza koja se najčešće smatra središnjom u njihovom učenju je teza o tome da su fonetski zakoni apsolutni (druge teze prolaze potpuno neprimećene čak i kod Pedersena, tako da on, na trideset stranica koje posvećuje mladogramatičarima, ne pominje ni Paula, ni njegovo delo *Prinzipien*). Osim sholastičkih suprotstavljanja (u vezi sa pravom da se podudarnosti ograničene u vremenu i prostoru nazivaju zakonima, ili u vezi sa pravom da se govori o neumitnosti fonetskih zakona) najživlje i najplodonosnije suprotstavljanje toj tezi dugujemo Austrijancu Schuchardtu (1842—1927), koji je još 1885. konkretno pokazao koliko je teško sve objasniti potpunom primenom slepih fo-

netskih zakona; skretao je pažnju na slučajeve razvoja uslovljene činjenicom da su jezici koji se govore gotovo uvek u dodiru sa drugim jezicima, i tako je dao podstrek nastanku čitave jedne istraživačke struje koja će doživeti procvat u dijalektologiji, u lingvističkoj geografiji i u proučavanju bilingvizma i jezika u kontaktu. Dok je Ascoli nastojao da iste kategorije činjenica uklopi u dijahronijsku perspektivu (teorija o supstratima), Schuchardt je, ostajući komparatista, unosio, svojim pojmom *Mischsprache*, u geografskoj perspektivi, jedan već sinhronijski pogled sa čisto deskriptivnom polaznom tačkom.

5. *Istoricizam.* — Obično se u istorijskim pregledima novijeg datuma ne ističe dovoljno dobro druga velika teza mladogramatičara: teza da je lingvistika istorijska nauka. Međutim, ta teza je vrlo mnogo značila savremenicima Bréala, Saussurea, pa čak i Meilleta, po čijem su mišljenju mladogramatičari, kao što smo videli, obeležili, u prelomnoj 1876. godini, prelazak sa komparativne gramatike na pravu istorijsku lingvistiku. Ta promena ostvaruje se i kroz strogu primenu fonetskih zakona, kroz neumorno traganje za svim međustanjima u razvoju određenog jezika, između određene polazne tačke i određene završne tačke — i kroz snažno reagovanje na ono što je, u Schleicherovom učenju, ometalo zauzimanje istorijskog stava. Scherer, Steinthalov učenik, bio je veliki protivnik Schleicherovog učenja, a u Predgovoru koji je napisao za *Morphologische Untersuchungen* nije u Steinthalovom delu iz 1868. hvalio njegove humboltovske maštarije o fonetskom razvoju objašnjenom putem psihologije naroda, već njegovu kritiku Schleichera, njegovu žestoku osudu uspostavljanja reza između preistorijskog perioda i istorijskog perioda, njegov uporni zahtev za pravom da se učenja o fonetskim zakonima primene i na sam indoevropski jezik: a to je otvaralo vrata koja su vodila u mnoge ćorsokake. Proglašavalo se da čak ni indoevropski ne bi trebalo da bude smatran apsolutnom polaznom tačkom u koju se ne sme dirati i koja ne podleže zakonima jezika, nego jednostavno jednim od trenutaka u razvoju. Brugmann iz toga izvlači sledeći zaključak u svom Predgovoru:

»Glavni cilj i središte interesovanja komparativne lignvistike u svim njenim ispoljavanjima bilo je do sada rekonstruisanje zajedničkog indoevropskog prajezika; iz toga je proizlazilo da se tokom svih istraživanja pogled neprekidno upućivao na taj prvobitni jezik. U okviru svih jezika koje poznajemo na osnovu književnih dokumenata, u okviru lingvističke evolucije sanskrita, iranskog, grčkog itd., zanimanje su pobuđivali gotovo isključivo najstariji periodi, što je moguće bliži prvobitnom jeziku izvoru. Lingvističke evolucije novijeg datuma bile su zanemarivane i u izvesnom smislu prezirane, kao iznemogli, propali, izlapeli periodi [...]. Mi treba da stvorimo sebi opštu predstavu o razvoju lingvističkih formi ne na osnovu prvobitnih hipotetičkih lingvističkih simbola, pa čak ni na osnovu najstarijih oblika sanskrita, grčkog itd., koji su došli do nas, nego na onovu lingvističkih evolucija čije se prethodne faze, zahvaljujući dokumentima, mogu pratiti u dužem vremenskom razdoblju i čija nam je polazna tačka direktno poznata.«

A nešto dalje uzvikuje:

»Kad bi neko već jednom rešio da zabrani tako neumesne izraze kao što su 'mladost' i 'starost' jezika, iz kojih [...] su do sada proistekle gotovo jedino štete, a vrlo malo koristi!«

Takve izjave, koje ciljaju pre svega na Schleichera, zaista su, posle Schererovih, znak rađanja istorijske lingvistike koja je potpuno svesna svega. Nešto kasnije — a ne treba da zaboravimo da je to doba kad se istorija kao vodeća disciplina u misli XIX veka nalazi na vrhuncu svog

trijumfa — Hermann Paul će tu tekovinu pretvoriti u dogmu, tvrdeći da je

»jedino naučno proučavanje jezika istorijska metoda«; da »se ono naučno lingvističko proučavanje koje po svojim metodama i ciljevima nije istorijsko može objasniti jedino ili kao neka mana autora ili kao nedostatak izvora kojima raspolaže«.

A kad je lingvista naveden na ono što bismo mi danas nazvali čisto deskriptivnim i sinhronijskim analizama, one su vredne i zanimljive samo kao pomoćna pripremna dokumentacija. Jedini glas koji je ustao protiv te vladavine istoricizma i propovedao potrebu za deskriptivnom i sinhronijskom analizom jeste glas Švajcarca Antona Martyja (1847—1914), koji je malo ko slušao i za koji su se neki pitali da li ga je Saussure uopšte čuo.

6. *Psihologizam.* — Treća teza mladogramatičara je svesno i sistematsko pribegavanje psihologiji — čija se zvezda tada penje na nebu humanističkih nauka, pomalo onako kako je to danas slučaj sa lingvistikom: svi počinju da pozajmljuju njene rezultate, sinteze, hipoteze, jednom rečju njene teorijske modele. Treba pre svega napomenuti da to ne predstavlja neku površnu pojavu ili neku intelektualnu modu: psihologija je, za lingviste, instrument istraživanja koji im omogućava da se bore protiv nekadašnjeg pribegavanja staroj logici u proučavanju odnosa između jezika i misli — a to predstavlja napredak. U Brugmannovom Predgovoru, pozivanja na psihologiju zauzimaju gotovo više mesta nego fonetski zakoni. On tvrdi da je rođena jedna lingvistička nauka »koja se bavi opštim posmatranjima ponašanja psihičkih faktora«, žali što »lingvistika koja je prethodila njegovoj jeste prihvatala i cenila fiziologiju glasova, ali gotovo nije hajala

za duhovnu stranu lingvističkog procesa« i želi »da istorijska lingvistika i psihologija budu u bližem kontaktu«. Psiholog Wundt (1832—1920) napadao je taj psihologizam mladogramatičara i, još više, Paulov psihologizam, jer je bio mnogo sistematičniji i isključiviji: insistiranju mladogramatičara na psihologiji pojedinca kao usamljenog stvaraoca (a to je teza po kojoj su oni bili čisti nastavljači Humboldta i Steinthala) suprotstavljao je — kroz diskutabilnu terminologiju o kolektivnoj duši (takođe humboltovsku) — poglede koje bismo danas nazvali pogledima socijalne psihologije ili sociologije i koji su imali izvesnog uticaja.

BIBLIOGRAFIJA

1. PREOKRET IZAZVAN SANSKRITOM

Arens, str. 139—148. — Bloomfield, str. 8. — Bolelli, *Per una storia*, str. 35—43 (o Schlegelu). — Jespersen, str. 33—34. — Kukenheim, str. 43—44. — Leroy, str. 17—18. — Pedersen, str. 240—241. — Tagliavini, str. 52—53. — Thomsen, pogl. VIII. — M. Bréal, *Grammaire comparée des langues indo-européennes*, itd. F. Boppa, fr. prev. t. 1, Uvod, str. I—LVIII, Pariz, Imprimerie Nationale, 2. izd., 1875. — René Gérard, *L'Orient et la pensée romantique allemande*, Nansi, impr. G. Thomas, 1963, 278 (o F. Schlegelu, str. 84—128); A. W. Schlegel, str. 129—148). — A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Pariz, Hachette, 1908, Appendice I, str. 407—441. — F. Schlegel, *De la langue et de la philosophie des Indiens*, prev. na fr. J. Mauget, Ženeva, Mauget & Cherbuliez, 1809, str. 111—229.

2. RASMUS RASK

Arens, str 170—172. — Bloomfield, str. 14. — Bolelli, str 44—45. — Bréal, *Introd.* za Boppa, str. XXXIV. — Jespersen, str. 36—40. — Kukenheim, str. 44. — Leroy, str. 19. — Pedersen, str. 248—254. —

Tagliavini, str. 59—64. — Thomsen, pogl. VII. — L. Hjelmslev, »Commentaire sur la vie et sur l'oeuvre de Rask«, *C.I.L.*, X, 1951, str. 143—157. — A. Meillet, *Introduction...*, dodatak I, str. 415; *Linguistique historique et linguistique générale*, t. II, str. 152 i 184—185.

Od sad ćemo upućivati na Zvegincev, *Istorija Iazykoznanija*, gde je zanimljivo proučavati istorijsko stanovište koje daje sovjetska lingvistika. Za Raska, isp. Zvegincev, t. I, str. 28—30.

3. FRANZ BOPP

4. LINGVISTIKA POSLE BOPPA

Arens, str. 195—203. — Bolelli, str. 51—53 (o Boppu); str. 89—91 (o Grimmu); str. 101—102 (o Diezu). — Bréal, *Les idées latentes du langage*, Pariz, Hachette, 1868, 31 str. Bibliothèque de Saumur, fonds Duvau, Brochures linguistiques 88—98. — Bréal, *Introduction* za Boppa, str. XX—LVIII. — Kukenheim, str. 44—45. — Leroy, str. 18—19. — Pedersen, str. 254—258. — Tagliavini, str. 53—59. (o Boppu) i str. 65—73 (o Grimmu). — Thomsen, pogl. VIII. — R. Gérard, *L'Orient...* (o Boppu, str. 154—160). — Meillet, *Introduction...*, dodatak I, str. 411—415; *Linguistique historique*, t. II, str. 152 i sl.; 184 i sl.; 212 i sl. — Ludo Rocher, Les philologues classiques et les débuts de la grammaire comparée, *Revue de l'Université de Bruxelles*, X, 1958 (3), str. 251—286. — G. Salmon, *Sylvestre de Sacy*, sa kratkom biografijom H. Derenbourga, Le Caire, Imprimerie de l'I.F.A.O., 1905, str. VII—LIX. — Raynouard i A. W. Schlegel, *op. cit.* — J. Stéfanini, *Le Provençal langue mère...* — P. A. Verburg, »The background to the linguistic conceptions of Bopp«, *Lingua*, t. II, 1950, 4, str. 438—468. — Zvegincev, t. I, str. 28—30.

5. WILHELM VON HUMBOLDT

Arens, str. 158—166 i 181—195. — Bolelli, str. 70—72. — Bréal, *Introduction* za Boppa. — Jespersen, *Language*, str. 50—60. — Kukenheim, str. 45. — Leroy, str. 35—40. — Thomsen, pogl. IX. — R. Gérard, *L'Orient...*, str. 149—154. — Humboldt, *Lettre à M. Rémusat...*, u *Humboldts gesammelte Schriften, t. 5* (Humboldt, *Werke*, Berlin, izd. Albert Leitzmann, 1906), str. 254—308. — Humboldt, *De l'origine des formes grammaticales et de leur influence sur le développement des idées*, prev. na franc. Alfred Tonnellé, Pariz, Librairie A. Frank, 1859, 77 str. (sa analizom malog dela »Sur la diversité dans la constitution des langues«) Bibliothèque de Saumur, fonds Duvau, Brochures 88—98, Linguistique. — Tagliavini, str. 79—81. — Zvegincev, T. I, str. 69—72.

6. SCHLEICHER

Arens, str. 224—242. — Bloomfield, str. 15. — Bolelli, str. 120—122 (o Schleicheru) i str. 137—138 (o Schmidtu). — Bréal, *Mémoire* de la Société de Linguistique de Paris, I, str. 72 i sl. — Jespersen, str. 71—76. — Kukenheim, str. 57. — Leroy, str. 22—32. — Meillet, *Linguistique historique...*, II, str. 156—218. — Meillet, *Introduction...*, str. 419—421. — Pedersen, str. 265—272. — Saussure, *Cours...*, str. 16. — Tagliavini, str. 94—104. — Thomsen, pogl. XII. — Zvegincev, t. I, str. 105—106.

7. LINGVISTIKA I FONETIKA

Arens, str. 295—303. — Jespersen, str. 68—71. — Kukenheim, str. 56 i 69. — Leroy, str. 47—48. — Pedersen, str. 244, 303—366 i još neke stranice.

8. MLADOGRAMATIČARI

Arens, str. 303—337. — Bloomfield, str. 18—19. — Bolelli, str. 146, 160—161, 175—176, 219, 229—231. — Jespersen, str. 89—99. — Kukenheim, str. 68—71. — Leroy, str. 40—47. — Pedersen, str. 277—310. — Tagliavini, str. 114—119. — Thomsen, pogl. XIII. — Zvegincev, t. I, str. 184—186.

GLAVA PETA

KA LINGVISTICI XX VEKA

1. Kontinuitet i raskidanje. — U ovom priručniku smo na više mesta insistirali na tome da u istoriji često ne postoji linearni razvoj i da putanja napredovanja često krivuda, onako kako se ponekad slučajno javljaju neki pojedinci i kako ponekad postoji slaganje ili neslaganje između neke nove ideje i njene prve publike, čime se objašnjava srećna ili nesrećna sudbina koju ta ideja doživljava. Nećemo, dakle, pasti u iskušenje da prelazak sa XIX na XX vek prikažemo kao jednostavni proizvod intelektualnog nasleđivanja: *Bopp genuit Pott qui genuit Schleicher, qui genuit Brugmann qui genuit Saussure.* Ni kao neki proizvod spontanog procvata, tokom koga bi početak XX veka revnosno ispunio sva obećanja koja je nosio kraj XIX veka. A ni kao potpuno raskidanje jednog doba sa prethodnim.

Nema nikakve sumnje da su uticaji uslova u raznim epohama, naučne ideologije u širokom smislu te reči i filozofske ili društvene ideologije i u ovom domenu čas podsticali a čas ometali razvoj stvaralaca i dela. I svakako je jasno da će posle jedne lingvistike obeležene uspesima prirodnih nauka i istorije doći lingvistika koja

je pod uticajem stupanja na scenu psihologije, a zatim sociologije, koje postaju vodeće nauke.

Mogli smo se nadati da će marksističko shvatanje istorije, koje je u najvećoj meri sintetizujuće, pružiti teoretski najbolje koherentne aproksimacije o tim problemima. A u stvari, do 1950. godine, u sovjetskom svetu — koji se jedini bavio istorijom lingvistike — istraživanje je paralisano trudom koji se ulaže u klasifikovanje pravaca, koje je inače daleko od toga da bude uvek površno i netačno. Ali tu se često ideološki opisuju dela putem brzopletog etiketiranja, umesto da se traga za istorijskim objašnjenjem. Nije netačno okarakterisati Humboldtovu misao kao »objektivistički idealizam koji je po svojoj suštini teološki«; ili Schleicherovu misao kao »vitalistički i mehanicistički organicizam«. Nije potpuno pogrešno ni definisati Meilletovu opštu lingvistiku kao »sociološki pokušaj« proistekao iz Durkheimove misli i zadojen jednim »još uvek idealističkim shvatanjem istorije« kome stalno preti opasnost da (naročito kod njegovih učenika) ponovo zapadne u »individualistički psihologizam«. Ali, negde do 1950. godine, uz te opise koji su često nepotpuni, lepe se sudovi odbacivanja (*buržoasko, reakcionarno*) i jednostrane negativne procene koje ne pružaju predstavu ni o nastanku tih teorija, ni o složenosti dela, ni o njihovom uspehu ili neuspehu (jer ista »reakcionarna buržoaska misao« tokom 25 godina u Francuskoj prihvata Meilleta, a odbacuje Saussurea), a ponajmanje o njihovom doprinosu napretku lingvističke nauke[1]. Posle 1950. godine, i ako možemo suditi na

[1] Videti Reznikovljev članak.

osnovu kratkih beležaka u delu Zveginceva *Istorija jazykoznanija*, sovjetska lingvistika je zadržala klasifikacije (naturalistički, psihološki, sociološki, etnološki pokret itd.), zbog tradicionalne pogodnosti, s tim što daje jedno deskriptivno izlaganje koje je mnogo manje jednostrano, iako je vrlo često zbunjujuće. Benveniste je tu smešten u sociološku struju, više kao poznati Meilletov učenik nego na osnovu svojih radova koji su nastali posle 1945. godine; a Boas je smešten pored Bloomfielda u jednu deskriptivističku struju, odvojenu od Sapira, koji je predstavnik etnolingvistike (sa Whorfom). Sve u svemu, bila marksistička ili ne, istorija lingvistike koja se bavi prelaskom iz XIX u XX vek nalazi se u obavezi da se pre svega prihvati mnogih preciznih i omeđenih istraživanja, vrlo realistički vođenih, dok ne dođe vreme za velike sinteze pomoću kojih će biti objašnjena duboka kretanja.

2. Kontinuitet. — U stvarnosti, velika struja koja na kraju stiče punu svest o sebi pod imenom istorijske lingvistike nastavlja da se razvija sve do 1900. godine, a i mnogo kasnije — prvo na planu radova, što je i prirodno, ali i na planu teorijskih principa i shvatanja, gde će još uvek dugo naporedo postojati sa novim pogledima na lingvistiku. Čitavim jednim delom svoga opusa Meillet i Vendryes će, u Francuskoj, nastaviti da prema proučavanju lingvističkih podataka zauzimaju stav koji je sistematizovao Brugmann i ostaće do kraja komparatisti u širokom smislu te reči, a taj komparativizam će snažno obojiti pažnju koju će obojica u manjoj ili većoj meri poklanjati novim pravcima u lingvistici koji se javljaju posle 1900. godine. To je još jasnije kod jednog Pedersena (1867—1953), kao što smo i videli: svoje obrazovanje u potpunosti duguje mladogramatičarima, ali je pored toga duboko originalan po tome što pripada danskoj školi koja je obeležena direktnim poznavanjem Raska, Bredsdorffa, Rappa i Thomsena — a ipak ostaje neprijemčiv za sve ono novo što se pojavljuje: zapravo ne uzima u obzir Hermanna Paula kao teoretičara, a ni Whitneyja, dok Saussurea, kao i Humboldta, svodi na njihove stručne radove. A to znači da je potpuno neosetljiv na znake koji najavljuju da se, prevazilazeći okvire istorijske lingvistike, javlja opšta lingvistika u čije središte će biti postavljena deskriptivna, čisto sinhronijska lingvistika. Vrlo često se, kod uglednih stručnjaka (jedan Michel Lejeune, jedan Maurice Leroy za grčki, jedan Fleisch za arapski) mogla, čak i oko 1950. godine, osetiti težnja da, i pored svega, daju prednost istorijskom proučavanju razvoja jezika — što je mladogramatičarski stav — na štetu funkcionalnih i strukturalnih pristupa, koji su, u svakom slučaju, deskriptivni i sinhronijski i koji sve više karakterišu modernu lingvistiku. Echave-Sustaeta, prevodilac Thomsenove istorije, dodaje tom delu Epilog posle XIII poglavlja posvećenog mladogramatičarima koji su, za pisca, 1902. godine, bili završna tačka. Naslovljeno *Renovación*, to poglavlje iz 1945, nosi podnaslov *Scuola sociólogica parisiense. Idealisti*, a to znači da se u njemu smatra da su Meillet, Vossler i Spitzer poslednji *aggiornamento*; ni Saussure, ni Troubetzkoy, ni Bloomfield tu još nisu sagledani kao suštinska imena prve trećine XX veka.

Još 1876. Michel Bréal se poduhvatio toga da ublaži sukob između stare filologije i mlade lingvistike, sukob

o kom je bilo reči u ovom delu[2]. Godine 1886. Ascoli i Merlo su se poduhvatili toga da premoste jaz koji je Brugmann stvorio između već stare komparativne gramatike i mlade istorijske lingvistike. A izmirivanje istorijske lingvistike sa novim opštim lingvistikama, nastalim u periodu od 1900. do 1930. godine i dalje nije beskoristan posao, sudeći po tome koliko Martinet 1955. nastoji da romaniste koji su još uvek mladogramatičarski nastrojeni uveri u ispravnost i, pre svega, delotvornost dijahronijskih postupaka funkcionalne i strukturalne lingvistike[3].

3. *Saussure.* — Tako se, dakle, s jedne strane može tvrditi da se mladogramatičarska struja nije sasvim ugasila. S druge strane, lingvistika posle 1900. godine ne može se okarakterisati samo onako kako su oni koji je opisuju često skloni da to čine: *Konačno je došao Saussure...*

Saussure nije bio jedini. Bez ozbira na veličinu njegovog dela i na dubinu njegovog uticaja, koji se negde osetio odmah a negde sa zakašnjenjem, pojednostavljivali bismo istoriju ako bismo mu podizali džinovski usamljeni spomenik usred nekog pustog raskršća, 1916. godine. Jedna od najupadljivijih odlika XX veka je povratak na *opštu* lingvistiku — odnosno na uopštavanja u vezi sa jezicima koja je XIX vek sebi sve više zabranjivao posle Sylvestrea de Sacyja, zbog sećanja na *Grammaire générale* Port-Royala — i tačno je da se Saussure nesumnjivo prvi usudio da održi *kurs iz opšte lingvistike*, ali treba ipak napomenuti da je time nastavljao jednu tradiciju, pre sve-

[2] Isp. glavu »Lingvistika posle Franza Boppa«.

[3] Isp. *Economie*, str. 7 i 11—17.

ga francusku, koja, mada je odbacivala apriorizam opšte gramatike (kao i apriorizam nemačke »filozofije«), nikada nije odustala od toga da na naučniji način ponovo obrađuje tu gramatiku. Već 1868. godine, otvarajući svoj kurs na *Collège de France*, Bréal je eksplicitno izjavio:

»Postoji jedan drugi tip proučavanja koji se obično smatra drukčijim od komparativne gramatike i koji su neki čak suprotstavljali komparativnoj gramatici. Reč je o onom skupu principa i opažanja čiji prvi model je dao Port-Royal i koji je poznat pod imenom opšta gramatika ili filozofska gramatika. Ali, pošto opšta gramatika postavlja sebi za cilj da pokaže odnos koji postoji između operacija našeg duha i oblika jezika, kako bi mogla biti suprotstavljena jednoj nauci čiji je predmet analiza tih oblika? Mnogo je tačnije reći da će ona, zahvaljujući opažanjima do kojih je došla lingvistika, postati od još većeg značaja i još temeljnije zasnovana. Naime, ili će teorije opšte gramatike biti potvrđene kroz naučno ispitivanje raznih jezika koji se govore na zemaljskoj kugli, i onda će radovi filologa biti opravdanje i dodatni dokaz za tu filozofiju jezika, ili će, u nekim pitanjima, doći do raskoraka između operacija našeg duha, onakvih kako ih opisuju psihologija ili logika, i jezičkih postupaka, koje utvrđuje filološka analiza, i to će za nas biti upozorenje da se vratimo unazad do izvora tog raskoraka i da ponađemo princip na kom se zasniva. Takvo istraživanje mora biti plodonosno, a sva razmimoilaženja između filozofske gramatike i eksperimentalne gramatike moraju dovesti do novih ideja o prirodi jezika ili o razvoju ljudskog duha. Upravo takvom proučavanju želim da posvetim ovo prvo predavanje na početku školske godine...«[4]

Može se smatrati da je uticaj Bréala (i, preko njega, uticaj čitave jedne stare logičarske struje) na Saussurea izvestan. A kad je, 1906. godine, Meillet postavljen na toj istoj katedri za komparativnu gramatiku na *Collège de France*, održao je uvodno predavanje »O sadašnjem stanju proučavanja u oblasti opšte lingvistike«, gde je izložio svoje shvatanje opštih jezičkih zakona.

[4] *Idées latentes...*, str. 7—8.

4. Baudouin de Courtenay. — Neki drugi zakoni, zakoni deskriptivne lingvistike, zakoni funkcionisanja jezika uz apstrahovanje evolutivnog kretanja, dovešće do revolucije u proučavanjima u XX veku. Ali, ni tu Saussure nije jedini. Već smo pomenuli Antona Martyja koji je dogmatičnom istoricizmu Hermanna Paula suprotstavio čisto sinhronijski lingvistički program: mada je sudbina Martyjevih dela bila veoma skromna, zaslužuje da bude proučena. I delo Baudouina de Courtenaya (1845—1929) takođe to zaslužuje, i polako počinje da biva proučavano. Courtenay je bio poljski lingvista i predavao je u Kazanju, Krakovu i Petrogradu (od 1900. do 1918), a bavio se problemima koje je postavljalo napredovanje eksperimentalne fonetike koja nije uspevala da pokaže zašto artikulaciono različiti fonički produkti (tri *r* u francuskom, na primer) predstavljaju jedan jedini lingvistički signal. I predlagao je da se pravi razlikovanje između fiziofonetike (fonetike u pravom smislu te reči) i psihofonetike (to je ono što će postati fonologija). Saussure je čitao njegova dela i izražavao je žaljenje »što je bio nepoznat većini zapadnih naučnika«[5]. Jakobson i Trubetzkoy mu svakako mnogo duguju, što se može nazreti iz *Autobiografskih beležaka* Trubetzkog[6].

5. Whitney. — Promene koje su se javile u lingvistici posle 1900. godine ne bismo mogli razumeti ako bismo traganje za njihovim korenima ograničili samo na Evropu. Moramo pokloniti veliku pažnju američkom lingvisti Whitneyju (1827—1894), i zbog uticaja koji je izvršio na

[5] Isp. Godel, str. 51.

[6] Videti: *Principes de Phonol.*, str. XXVII—XXVIII.

američku lingvistiku i zbog toga što se u Evropi odmah saznalo za njegovu misao. Njegovo delo *The life and growth of language* (1875) bilo je odmah prevedeno na francuski i doživelo je nekoliko izdanja; to je bila neka vrsta sažete verzije jednog obimnijeg dela, *Language and its study* (1876) koje je štampano i više puta preštampavano u Londonu, pa je i ono bilo dostupno u Evropi. Čak i da je uticao samo na Saussurea, trebalo bi ga podrobno proučiti:

»Amerikanac Whitney«, piše Saussure u beleškama koje su ostale u rukopisu, »nije o tim istim stvarima ['jedan teorijski pogled na jezik... bez izlaženja iz čistih teorijskih razmatranja'] nikada rekao ni jednu jedinu reč koja ne bi bila ispravna.«[7]

Saussure, koji u svom *Kursu* veoma malo citira, navodi Whitneyja nekoliko puta, pripisuje mu zaslugu da je dao »prvi podsticaj« pokretu protiv šlajherovskih ideja i odaje mu priznanje za tezu o proizvoljnosti znaka[8]. Znamo da se Saussure 1894. bacio na čitanje velikog Whitneyjevog opusa da bi napisao članak koji nije nikada ugledao svetlost dana, ali je posle tog čitanja ostalo sedamdeset stranica u rukopisu[9]. Whitneyjevo delo već je sadržalo najavu mnogih stvari na osnovu kojih će se razviti misao lingvista XX veka: pojam znaka i lingvističke funkcije znaka, razlikovanje između artikulisanog jezika i svih drugih oblika komuniciranja, specifičnost lingvističke analize, učenje lingvističkog komuniciranja i analiza lingvističkih struktura.

[7] Videti: Godel, str. 51.

[8] *Cours*, str. 12, 19, 112.

[9] Videti: Godel, str. 32.

Period od 1876. do 1916. je, kako kaže Whitney, verovatno u istoriji naše discipline predstavljao jedan od onih *turning-points*, možda isto toliko veliki kao preokret do koga je u periodu od 1786. do 1816. dovelo »otkriće sanskrita«. Zato, mada hronološki ne spadaju tu, dela kao što su ona koja su nam ostavili Whitney, Baudouin de Courtenay i Anton Marty više pripadaju lingvistici sa početka XX veka nego lingvistici sa kraja XIX veka. Treba ih smestiti u naredni tom istorije lingvistike, uz Saussurea i Bloomfielda, uz Sapira i Trubetzkog, u svetlosti koju im daju ta velika imena, ali i u svetlosti onoga što su oni dali tim velikim imenima.

BIBLIOGRAFIJA

Bréal, *Les idées latentes du langage.* — R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Ženeva Droz, i Pariz, Minard, 1957. — Graur, *Scurtă istorie*, str. 73—80 (poglavlje o Baudouinu de Courtenayu). — A. Martinet, *Economie des changements phonétiques*, Bern, A. Francke, 1955. — A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, t. I, Pariz, Champion, 1926. — L. O. Reznikov, »Langage et Société«, u *Cahiers internationaux de Sociologie*, t. VI, 1949, str. 150—164. originalni članak na ruskom u: *Questions de philosophie*, Moskva, 1947. — Saussure, *Cours...*, 5. izd., 1960. — H. Schogt, »Baudouin de Courtenay and Phonological Analysis«, u *La linguistique*, 1966, № 2. — W. D. Whitney, *La vie du langage*, Pariz, Librairie Germer Baillière, 3. izd., 1880, VII—264 str. — W. D. Whitney, *Language and its Study, with Especial Reference to the I.—E. Family of Languages*, Seven lectures, itd., izd. R. Morris, London, Trübner, 1876, XXII—317 str. — W. D. Whitney, *Language and the Study of Language, 12 Lectures on the Principles of the Linguistic Science*, London, Trübner, 3. prošireno izdanje, 516 str. — V. A. Zvegincev, *Istorija Jazykoznanija XIX—XX vekov*, Moskva, izd. Prosveščenje, 1960, 2 t. (navedeno prema 3. izmenjenom i dopunjenom izdanju, 1964).

SADRŽAJ

Samostalno autorsko izdanje Ivana Čolovića, Vere Ilijin i Ivana Mesnera. Recenzent: Ranko Bugarski. Urednik: Ivan Čolović. Likovna oprema: Ivan Mesner. Obrada na računaru: Davor Palčić. Adresa izdavača: Biblioteka XX vek, Bulevar Nikole Tesle 6, 11080 Zemun. Štampa: Čigoja Štampa, Studentski trg 15, Beograd. Beograd, 1996.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

801(091)

МУНЕН, Жорж
Istorija lingvistike : od početka do XX veka / Žorž Munen ; prevela s francuskog Vera Ilijin. - Beograd : Biblioteka XX vek, 1996 (Beograd : Čigoja Štampa). - 261 str. : 21 cm. - (Biblioteka XX vek ; 85)

Prevod dela: Historie de la linguistique des origines au XXe siècle / Georges Mounin. -

Beleške uz text. - Bibliografija uz svako poglavlje.
ISBN 86-81493-23-X

a) Лингвистика - Историја
ID=42854668